

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O'RTA MAXSUS
TA'LIM VAZIRLIGI

TOSHKENT KIMYO-TEXNOLOGIYA INSTITUTI

“TASDIQLAYMAN”

O'quv ishlari bo'yicha prorektor

_____ prof. Eminov A.M.

«_____» _____ 2009 yil.

PSIXOLOGIYA

Fanidan

Ma'ruzalar matni

Toshkent - 2009 yil

Kasb ta'limi kafedra majlisida muxokama kilingan Kafedra mudiri
_____ dots.J.Alimjonova.
№__sonli bayonnoma. «__» _____ 2009 yil.

MKT fakulteti ilmiy-uslubiy kengashida muxokama etilgan va tasdiqlangan.
Dekan _____ prof. A.S.Ibodullaev
-№__sonli bayonnoma «__» _____ 2009 yil.

TKTI ilmiy-uslubiy Kengashida muqokama etilgan va tasdiqlangan.
№__sonli bayonnoma «__» _____ 2009 yil.

Tuzuvchi ass. Sh Majidova

K I R I Sh

O'zbekiston Respublikasining Prezidenti I.A.Karimov milliy istiqlol mafkurasini shakllantirishning qayotiy zarurati va dolzarbligi haqida gapirar ekanlar, "Inson shaxsini, uning yuksak ma'naviy fazilatlarini kamol toptirish, milliy istiqlol mafkurasini shakllantirish, yosh avlodni boy madaniy merosimiz qamda tarixiy qadriyatlarimizga qurmat-e'tibor, mustaqil Vatanimizga meqr-muqabbat ruqida tarbiyalash talablari oldimizga muqim vazifalarni qo'ymoqda" deb aloqida ta'kidlaydilar.

O'quvchilar qukmiga qavola etilayotgan ushbu ma'ruza matni qam mustaqillikning bizga yaratgan cheksiz imkoniyatlari, ijodiy va mustaqil tafakkur qilishning dastlabki mevalaridandir. Chunki zamonaviy kadrlar oldiga qo'yilayotgan eng muqim vazifalardan biri - malakali mutaxassislar sifatida o'zligini, o'z qobiliyatlari, individualligi, shaxsiy fazilat qamda xislatlarini bilgan tarzda atrofidaqilar meqnatini oqilona tashkil etish va ijtimoiy foydali meqnatning barcha soqalarida iqtidorli kasb soqibi sifatida faoliyat ko'rsatishdir. Bu o'rinda inson ruqiyati qonuniyatlarini o'rganuvchi psixologiya fanining o'rni va roli beniqoya kattadir. Yosh avlodni yangicha ta'lim standartlari asosida, jaqon talablariga javob beruvchi mutaxassislar qilib tarbiyalash ishi oliy o'quv yurtlarida taqsil olayotgan yoshlar uchun yangi darsliklar, o'quv qo'llanmalari, risolalar tayyorlashning qam yangicha uslublarini talab etmoqda. Ushbu darslik yoshlarga aynan psixologik bilimlar asoslarini bersa-da, umid qilamizki, ularni o'z atrofida ro'y berayotgan isloqotlarga xolis baqo berish, o'zi va o'zgalar ruqiyati sir-asrorlarini befarq bo'lmaslik, o'z layoqatlarini o'stirishning elementar vositalaridan boxabar bo'lishga yordam beradi.

Darslik psixologiya asoslari bo'yicha muxtasar bilimlarni bergani bilan uning har bobi yakunida tavsiya etilgan topshiriqlar, mustaqil bajarish uchun berilgan mavzular talabalarni o'z ustida ishlashga o'rgatadi va psixologiyaning boshqa masalalarini qam mustaqil o'rganish va ruqiy qodisalarni tahlil etishga ko'maklashadi.

Ushbu ma'ruza matnini mutoaala qilish jarayonida muallif unda ko'tarilgan muammolarga befarq qolmaydi, jaqonda va mustaqil yurtimizda ro'y berayotgan olamshumul voqealar mohiyatini anglashda va ularga nisbatan faol qayotiy mavqening shakllanishida ko'makdosh bo'ladi, deb umid qiladi.

1- MAVZU. Psixologiyaning ilmiy - tadqiqot usullari.

Reja:

1. Psixologiyada muammo, gipoteza, kontseptsiya, nazariyalar.
2. Psixologiyada tadqiqot metodlari tizimi.
3. Tadqiqot metodlari klassifikatsiyasi:
4. Tadqiqot bosqichlari.

Psixologiya fanida tadqiqot metodlari amal qilinadigan asosiy nazariy printsiplarga va psixologiya qal qiladigan konkret vazifalarga boqliqdir. O'rganilayotgan predmet va qodisalar o'zaro aloqador, bir-birini taqozo etadi, doimo o'zgarishda, rivojlanishda, harama - harshi ziddiyatli jarayonlar mavjud deb harshni tushunish zarurligidan kelib chiqadi.

hozirgi zamon psixologiyasida fanning qanchalik qadimiyligiga haramay qator qal qilinishi zarur muammolar, turli oqimlar va olimlar tomonidan ilgari surilayotgan taxmin va farazlar-gipotezalar mavjuddir. Ba'zan bir-birini to'ldiradigan yoki birini ikkinchisi inkor etadigan kontseptsiyalar va nazariyalar qam bor. Bu singari turli muammo va harshlarni to'g'ri anglab etish hozirgi zamon psixologiyasining asosiy printsiplarini - determinizm, ong va faoliyat birligi, psixika va ongning faoliyatda rivojlanishi printsiplariga suyangan qolda ilmiy tadqiqotlar olib borilishiga boqliq qal qilinadi.

Hozirgi vaqtda psixologiyada XIX asrda vujudga kelgan, lekin dastlabki ildizlari qadimgi yunon madaniyati tarixiga borib qadaladigan qator nazariyalar bor. Ularning eng ko'p tarqalganlari quyidagilardir: biogenetik nazariya (V. Shtern), sotsiogenetik nazariya (K. Levin), bixevioristik nazariya (E. Torndayk), psixoanaliz nazariyasi (Z. Freyd) va boshqalardir.

Psixologiya muammolari turli soqalar bilan boqliq bo'lishi bilan birga hozirgi kun uchun o'ta dolzarb vazifalarni qal qilish bilan qam boqliq. Bular jumlasiga ekologiya muammolari, zoopsixologiya va odamshunoslik muammolari, demografik va millatlararo munosabatlar muammosi, insonparvarlik muammolari bilan boqliq psixologik muammolarni ko'rsatish mumkin. Bularidan tashhari moddiy ishlab chiharishni ko'paytirish, meqnat samaradorligini oshirish, inson-inson, inson-texnika, er-inson, inson-iqlim munosabatlari, oila munosabatlari, o'z joniga qasd qilish, turli jinoyatchilik singarilar qam o'ta muqim bo'lganligidan psixologik tadqiqotlar orqali aniqlanadi va tuzatishlar kiritiladi.

Psixologiyada inson psixikasini tadqiq qilish metodlarining turli tasnifi mavjud. har qanday psixologik tadqiqot o'z- o'zini tekshirish, boshqalardagi o'zgarish va rivojlanishni tekshirishdan iborat bo'ladi, shuning uchun qam bularni sub'ektiv va ob'ektiv tadqiqot metodlari deb aytish mumkin. Ammo, aylanib kelib, qammasi qam psixik jarayon, uning paydo bo'lishi va rivojlanishini tadqiq qilishga xizmat qiladi, buni genetik metod desak bo'ladi.

Haqiqiy ilmiy psixologiya psixikani o'rganishning ob'ektiv metodlaridan foydalanish asosiga qurilishi kerak. hozirgi zamon psixologiyasining ilmiy tadqiqotga nisbatan muqim talabi psixik faktlarini genetik (tarixiy) jihatdan o'rganish printsiipiga amal qilishni taqozo etadi. Genetik printsiipning mohiyati shundan iboratki, o'rganilayotgan psixik qodisaga jarayon deb haraladi va tadqiqotchi uning dialektik rivojlanishining barcha holatlarini tiklashga, ular bir-birlarini qay yo'sinda almashtira olishlarini ko'rish va tushunib etishga harakat qiladi, o'rganilayotgan psixik faktni uning konkret tarixi jihatidan tasavvur etishga urinadi.

Psixologiyada genetik printsiipdan foydalanish zarurligini P. P. Blonskiy (1884-1941), L. S. Vigotskiy (1896-1934), S.L.Rubinshteyn (1889-1960), A.N. Leontev (1903-1979) lar o'z asarlarida ta'kidlaganlar.

Tadqiqotlarni amalga oshirishning genetik printsiipi keyingi yillarda, ayniqsa bolalar psixologiyasida bola shaxsini bo'ylama kesimi (prodolnuy razrez) bo'yicha o'rganish metodi deb atalgan usuli keng qo'llanilmoqda. Bu longityud metodi deb qam aytiladi. Longityud (inglizcha Longitude-dolgota) bir holatni uzoq vaqt va muntazam o'rganish metodidir.

Psixologiyaning asosiy metodlari. B. G. Ananev psixikani o'rganish metodlarini to'rt guruqga

ajratib, ularni tashkiliy, empirik (amaliy), natijalarni qayta ishlash yoki statistik, natijalarni sharxlash yoki interpretatsiya metodlari guruqlariga ajratadi.

Birinchi. Tashkiliy guruq o'z ichiga qiyoslash, longityud (uzluksiz), kompleks (ko'p qirrali) deb atalgan turlarini oladi. qiyoslash turi umumiy psixologiyada, sotsial psixologiyada, meditsina, sport, yuridik psixologiyada keng ko'llaniladi. Longityud metodi bilan bir holatni uzoq vaqt kuzatish, birdaniga bir necha sinaluvchini tekshirish, qiyoslash maqsadida qo'llaniladi. Nemis olimi V. Shtern, frantsuz olimi R. Zazzo, rus olimlari N. A. Menchinskaya, A. N. Gvozdev, N. S. Leytis, V. S. Muxina va boshqalar bu usuldan keng foydalandilar. Bu usulda kuzatish "Ona kundaligi" singari nomda qam atalishi mumkin.

Tadqiqotning birinchi tayyorlov bosqichida kashf qilinadigan psixologik qonun to'g'risidagi taxmin va farazlar tahlil qilinadi.

Tadqiqotning ikkinchi bosqichida tajriba o'tkazish printsipli, sharoiti, ob'ektiv va sub'ektiv omillar bo'yicha muloqaza yuritiladi.

Tadqiqotning uchinchi bosqichida esa olingan natijalarni qayta ishlanadi va bu qam o'z navbatida to'rt bosqichga bo'linadi:

- a) materialni birlamchi tahlil qilish (sharxlash);
- b) tahlil qilingan material bilan tadqiqot gipotezasi aloqida sharxlanadi;
- v) ikkilamchi tahlil (barharor, ustuvor dalillar ajratiladi);
- g) ikkilamchi sintez - (psixik qonuniyat, topilgan dalil, omil va tadqiqot gipotezasini birlashtirib maxsus xulosalar chiharish).

Tadqiqot natijalarini sharxlashning to'rtinchi bosqichi - sharxlashda har bir fakt, alomat, ko'rsatkich, xossa psixik jihatdan so'z-mantiq orqali tahlil qilinadi. Ana shu bosqichda tadqiqot yakunlanadi, zarur xulosalar chihariladi, amaliy tavsiyalar beriladi.

Psixologiyada eng ko'p qo'llaniladigan tadqiqot metodlari empirik metodlar guruqidir. Empirik (amaliy) metodlar guruqiga kuzatish, suqbat, test, eksperiment (tajriba), biografiya, sotsiometriya usullari kiradi. Kuzatish metodi tashqi ob'ektiv va sub'ektiv (o'z- o'zini) o'rganishga imkon beradi. Inson psixikasidagi o'zgarishlarni kuzatish uchun quyidagilar amalga oshirilishi kerak: 1) Kuzatish maqsadi, vazifasi belgilanadi; 2) Kuzatish ob'ekti tanlanadi; 3) Sinaluvchining yoshi, jinsi aniqlanadi; 4) Tadqiqot vaqti rejalashtiriladi; 5) Kuzatish qancha davom etishi qat'iylashtiriladi; 6) qaysi faoliyat kuzatilishi belgilab olinadi; 7) Kuzatish shakli (yakka, guruqiy, jamoaviy) belgilanadi; 8) Kuzatishni qayd etib borish vositalari (kundalik, kino-video, foto, magnit yozuvi va boshqalar).

Umuman, tadqiqotchilar kuzatishning quyidagi shakllaridan foydalanadilar □ □

Kuzatuv rasmiyligiga ko'ra strukturali (nazorat qilinadigan) va strukturalashmagan (nazorat qilinmaydigan) shakllariga bo'linadi. Strukturali kuzatuv shaklida nimani qanday kuzatish oldindan rejalashtirilgan bo'ladi. Bu kuzatuv shakli, tadqiqot predmeti to'g'risida aniq ma'lumotga ega bo'lgandagina qo'l kelishi mumkin. Strukturali kuzatuv shakli boshqa metodlar yordamida muqim axborotni olish mumkin bo'lmagan taqdirda axborot olishning asosiy metodi sifatida foydalaniladi. Bu usul boshqa metodlar asosida qayd etilgan natijalarni qayta tekshirishda qam qo'llaniladi.

Strukturalashmagan (nazorat qilinmaydigan) kuzatuv shaklida faqatgina kuzatuv

ob'ekti aniqlangan bo'lib, odatda tadqiqot boshlanqich pallasida, ob'ekt to'g'risida konkret ma'lumot olish va muammoli vaziyatni aniqlash maqsadida qo'llaniladi. Unda psixologning voqea va qodisalarni qaddan ortiq ob'ektiv baqolashi asosiy kamchilik sifatida ilgari suriladi.

Kuzatuvchining kuzatish muqitidagi vaziyatiga ko'ra zimdan va ichkaridan kuzatish shakliga bo'linadi.

Kuzatish muqitiga ko'ra kuzatuv metodi dala va laboratoriya kuzatuv shakliga bo'linadi. Dala kuzatuvlari real turmush qodisalari va tabiiy sharoitlarda amalga oshiriladi. Bu nisbatan keng tarqalgan usul bo'lib, sotsial ma'lumotlarni yiqishda asosiy va qo'shimcha metod sifatida qo'llaniladi.

Kuzatish orqali turli yoshdagi odamlarning diqqati, qis-tuyg'ulari, nerv tizimidagi tashqi ifodasi, temperament xususiyatlari, imo-ishoralari, sezgirligi, xulq-atvori, nutk faoliyati va boshqalar qam o'rganiladi.

Ishchining dastgoq yonidagi faoliyatini kuzatish natijasida uning o'z diqqatini taqsimlashi, tashqi qo'zqatuvchidan ta'sirlanish darajasi haqida ma'lumot yiqish mumkin. Sport faoliyatini kuzatish orqali odam irodasi, ishchanligi, qis-tuyg'usini, o'zini idora qila olishini o'rganish mumkin. Muloqot jarayonini kuzatish orqali xarakter, nutq, qis-tuyg'u xususiyatlarini, introvert yoki ekstravert ekanligini, qiziquvchanligini va boshqa xususiyatlarini aniqlash mumkin.

Tashqi kuzatishda ba'zan tafakkur bo'yicha qam ma'lumotlar olish mumkin. Ish ustidagi kayfiyatini, fikrning ob'ektga yo'naltirilganligini, ta'sirga berilishi yoki berilmasligini, cheqrasidagi tashvish va iztirobni, teranlik, termulish kabi ruqiy holatlarni o'rganish mumkin. Bundan tashhari qo'lning titrashi, asabiylashish, nutqning buzilishi, hissiyotning beharorlashuvi singarilar qam o'rganiladi.

Psixologiyada o'zini-o'zi kuzatish (introspektsiya) usuli qam keng qo'llaniladi.

Suxbat. Inson psixikasini o'rganishda suqbatning maqsadi va vazifasi belgilanadi, uning ob'ekti va sub'ekti tanlanadi, ma'ruzasi, vaqti, joyi aniqlanadi, yakka, guruqiy va jamoa bilan boqliq savol-javob tartibi tayyorlanadi. Suqbatning bosh maqsadi muayyan bir vaziyat yoki muammoni qal qilish jarayonida inson psixikasidagi o'zgarishlarni o'rganishdir.

Test. Test-inglizcha so'z bo'lib, sinash, tekshirish demakdir. Shaxsning aqliy o'sishini, qobiliyatini. Irodaviy sifatleri va boshqa psixik xususiyatlarini tekshirishda qo'llanadigan qisqa standart masala-topshiriq, misol, masala, jumboqlar, boshqotirmalar qam test deb atalishi mumkin. Test ayniqsa odamning qanday kasbni egallashi mumkinligini, kasbga yaroqliligi yoki yaroqsizligini, iste'dodli yoki iste'ddodli emasligini - aqli zaifligini aniqlashda, kishilarni saralashda keng qo'llaniladi. 1905 yilda, ya'ni frantsuz psixologi A. Bine va uning shogirdi A.Simon insonning aqliy o'sishi va iste'dodi darajalarini o'lchash imkoniyati borligi qoyasini ilgari surgandan keyin psixologiyada test metodining bir necha xillari qo'llana boshlangan edi. Lekin test metodini qo'llanish bizning mamlakatimizda yaqin vaqtlargacha e'tibordan chetda qolib ketdi, qatto ta'qiqlab qo'yilgan edi.

Chet el testologlari tadqiqot ob'ektlarini o'zgartirib turadilar va qobiliyat, tafakkur, bilim, ko'nikma va malakalarni aralash qolda o'rganishga intiladilar. Sinash jarayonida sinaluvchilarning emotsional holati va salomatliligiga boqliq ruqiy kechinmalarni inobatga olmaydilar.

Psixologlar K.M.Gurevich, V.A.Krutetskiy, E.I.Rogov va boshqalar qo'llaydigan testlar tubdan boshqacha printsiptda tuzilgan. Ular testlar tafakkur ko'rsatkichi (indikator) bo'lishi uchun harakat qildilar va muayyan yutuqlarga qam erishdilar. hozirgi vaqtda bolalarni maktabga olishda, kasb-qunarga yaroqliligini aniqlashda, ishga qabul qilishda va boshqalarda test sinovlari keng qo'llanilmoqda.

hozirgi davrda nodir testlar qatoriga psixologlar Rorshax, Rozentsveyg, Kettel. Vartegg, Veksler, Meyli, Ayzenk, Agastazi, Raven va boshqalar ijodining namunalarini kiritish mumkin.

Eng asosiysi testlardan o'quvchi bilimni tekshirish va baqolashda qo'llanadiganlari bo'lib, o'quv materialining asosiy qismini aniq va to'liq bilishlarini aniqlashga haratilganligidir. Unda savol va 3-4 javob qam beriladi, shulardan javobning eng tugrisini topish talab qilinadi. Javoblarga ballar berilishi yoki berilmasligi qam mumkin.

Testlar yordamida ayrim qobiliyatlarning, ko'nikmalarning, malakalarning bor yoki yo'qligini aniqlashga yoki bu kasb soqasida ishlash uchun layoqatlilik darajasini va qokazolarni bilishga harakat qilinadi. Testning diagnostik qimmati ilmiy eksperiment darajasiga, test uchun asos qilib olingan psixologik faktning xaqiqiyiligiga, ya'ni mazkur test qay tarzda tuzilganiga-uning oldindan o'tkazilgan juda katta eksperimental ishning natijasi qisoblanadimi yoki taxminiy, tasodifiy va yuzaki kuzatuvlar natijasi ekanligiga ko'p jihatdan boqliq.

Eksperiment metodi. Yangi psixologik faktlarga ega bo'lishning ob'ektiv usullaridan biri - eksperiment metodidir. Kuzatishdan farqi, eksperiment o'tkazuvchi sinalayotgan faoiyatga faol aralashuvi, sun'iy vaziyat paydo qilinishi mumkin. Bu metod inson psixikasini chuqur, aniq tadqiq qilishda eng muqimi qisoblanadi. Eksperiment metodi yordamida sun'iy tushunchalarning shaqllanishi, favqulodda holatdan chiqish, muammoli vaziyatni qal qilish jarayonlari, shaxsning qis-tuyg'ulari, xarakteri va tipologik xususiyatlari o'rganiladi. Inson psixikasining nozik ichki boqlanishlari, munosabatlari, qonuniyatlarini, qonunlari, xossalari, murakkab mexanizmlari tekshiriladi.

Eksperiment metodining ikkita asosiy turi farqlanadi: tabiiy eksperiment va laboratoriya eksperimenti. Tabiiy eksperiment pedagogik-psixologik masalalarni qal qilishda qo'llaniladi. (Sinfda sun'iy, odatdagidan boshqacha vaziyat va muqit yaratib kuzatish). Bu metodning ilmiy asoslarini 1910 yilda Aleksey Fedorovich Lazurskiy (1874-1917) ishlab chiqqan. Bu metoddan ishlab chiharish jamoalari a'zolarining, ilmiy muassasa xodimlarining, o'qituvchilarning, keksaygan kishilarning psixologik o'zgarishlarini, o'zaro munosabatlar, ish qobiliyatlarini, mutaxassislikka yaroqliliklari muammolarini qal qilishda ko'proq foydalanish mumkin. Tabiiy sharoitda inson psixikasini o'rganishda sinaluvchilarning o'zlari bexabar bo'lishi, kundalik meqnat tarzi doirasida amalga oshirilishi, zavod va fabrikada moddiy maqsulot ishlab chiharish samaradorligini oshirishga haratilgan holatlarda qo'lanilishi mumkin.

Laboratoriya (klinika) metodi ko'pincha individual (goxo guruxiy) shaqlda sinaluvchilardan yashirmay, maxsus psixologik asbob-uskunalar, yo'l-yo'riqlar, tavsiyalar, ko'rsatma va ilovalardan foydalanib olib boriladi. Inson psixikasidagi o'zgarishlarni aniqlaydigan detektorlar, elektron va radio o'lchagichlar,

sekundomer, refleksometr, anomaloskop, taxistaskop, audometr, esteziometr, elektrotiogramma, elektroentsefalogramma kabilardan qam foydalaniladi. Laboratoriya eksperimentining xarakterli belgisi faqat uning laboratoriya sharoitida maxsus psixologik asboblarning yordamida o'tkazishlarida va sinaluvchining qattiharakatlari yo'l-yo'riqqa binoan sodir bo'lishi bilangina emas, balki sinalayotganligini biladigan sinaluvchi (garchi odatda, sinalayotgan kishi eksperimentning mohiyati nimadan iboratligini, konkret nimani va nima maqsadda tadqiq qilishayotganligini bilmasa qam) kishining munosabati bilan qam belgilanadi. Laboratoriya eksperimenti yordamida diqqatning xossalari, idrok, xotira va boshqalarning o'ziga xos xususiyatlarini tadqiq qilish mumkin.

Ko'pincha laboratoriya sharoitida kishining (uchuvchi, qaydovchi, operator singarilarning) kutilmagan, tasodifiy (ekstremal) vaziyatdagi modellari yaratiladi.

Tajriba aniqlovchi, tarkib toptiruvchi va tekshirish qismlariga bo'linadi. Tajribaning aniqlovchi qismida psixik xususiyat, jarayon yoki holat, o'yin, meqnat, o'kish kabi faoliyat turlarida tadqiq qilinadi. Tarkib toptiruvchi tajribada sinaluvchilarda biror fazilatni shaqllantirish shuningdek ularga maqsadga muvofiq muayyan malakani yo'l-yo'riq va usulni o'rgatish rejalashtiriladi. Tekshirish qismida tarkib toptiruvchi bosqichda shaqllantirilgan usul, vosita, yo'l-yo'riq, malaka va shaxs fazilatlarini darajasini, barharorligini aniqlash, ta'sirchanligiga ishonch qosil qilish uchun mohiyati har xil mustaqil topshiriqlar beriladi. Tekshirish tajribasi orqali tarkib toptiruvchi eksperimentning samarasi o'lchanadi.

Yiqilgan ma'lumotlar miqdoriy-statistik usulda qayta ishlanib, turmushga tatbiq qilinadi. Inson psixikasi xususiyatlarini tadqiq qilish orqali muxandis psixologlar eng zamonaviy elektron qurilmalar, robotlar yaratish ustida ish olib bormoqdalar.

Biografiya (tarjimai qol) metodi Inson psixikasidagi ayrim o'zgarishlarni to'liqroq o'rganish maqsadida qo'llaniladi. Esdaliklar, kundaliklar, badiiy asardagi tavsiflar, baqolar, magnitofon yozuvlari, fotolavqalar, qujjatli filmlar, taqrizlar o'rganilayotgan shaxsni to'laroq tasavvur etishga xizmat qiladi. Biografik ma'lumotlar odamlarning o'zini o'zi tarbiyalash, nazorat qilish, idora etish, o'zining uslubini yaratish, kamolot cho'qqisiga erishish jarayonida namuna vazifasini o'taydi.

Anketa metodi. Anketa odatda uch xil tuziladi. Birinchi xili anglashilgan motivlarni aniqlashga mo'ljallangan savollardan tuziladi. Ikkinchi xilida har bir savolning bir nechtdan tayyor javoblari beriladi. Uchinchi xili anketada sinaluvchiga yozilgan to'g'ri javoblarni ballar bilan baqolash tavsiya etiladi. (Anketa namunalarini E. qozievning Psixologiya, kitobining 28-29 betlarida ko'rish mumkin T.:1994 y).

Sotsiometriya metodi. Bu metod kichik guruq a'zolari o'rtasidagi bevosita emotsional munosabatlarni o'rganish va ularning darajasini o'lchashda qo'llaniladi. Unga amerikalik sotsiolog Djon Moreno asos solgan. Mazkur metod yordamida muayyan guruqdagi har bir a'zoning o'zaro munosabatini aniqlash uchun uning qaysi faoliyatlarda kim bilan birga qatnashishi so'raladi. Olingan ma'lumotlar matritsa, grafik, sxema, jadval shaqlida ifodalanadi.

Odatda sinaluvchilardan quyidagicha savollarga javob berish talab qilinadi: «Sen sayoqatga kim bilan birga borishni xoqlaysanq», «Imtiqonga kim bilan birga tayyorlanishni istaysanq, «Kim bilan qo'shni bo'lib yashashni yoqtirasanq»,

«Partada kim bilan yonma-yon o'tirishni istar edingq» va qokazo. har bir savol sotsiometrik mezon (o'lchov) vazifasini bajaradi va turmush voqeligidan olingan. Sinaluvchi har bir savolning uchta javobidan bittasini «eng maqbul» deb tanlashi lozim.

Guruqiy tabaqalanishni ko'rsatish uchun sotsiogramma to'rtta «Maydon» ga ajratiladi, qizlar doiracha bilan, o'qil bolalar esa uchburchaklar bilan belgilanadi.

Doiracha va uchburchaklar soni familiyalar soniga to'g'ri keladi. Guruq a'zolarining o'zaro munosabatlari doira va uchburchaklar strelkalar bilan biriktirilganda o'z ifodasini topadi. Eng ko'p munosabatlarga ega bo'lgan sinaluvchi doiraning markazidan o'rin oladi. U guruqning eng yoqimtoyi («Yulduzi») qisoblanali.

Sotsiometrik usul bilan shaxslararo munosabatning darajasi va ko'lami aniqlanadi ikkinchidan qizlar va o'qil bolalar o'rtasidagi ko'rsatkichlar, yosh ko'rsatkichlari xususiyatlari bilan taqqoslanadi. Ko'rsatkichlarga harab guruqdagi munosabatlar ularning o'ziga xosligi psixologik mexanizmlari haqida xulosa chihiriladi. Shu bilan birga nazariy ahamiyatga molik qoyalar olqa suriladi, amaliy ko'rsatmalar beriladi, tavsiyalar bildiriladi.

hozirgi fan va texnika taraqqiyoti psixologik tadqiqotlarning ilmiyligini yanada oshirish uchun (sub'ektiv omillarni ta'sirini kamaytirish maqsadida) kompleks dastur asosida boshqa fanlar tibbiyot, fizika, fiziologiya, biologiya, sotsiologiya, kibernetika, statistika, falsafa, mantiq va qokazolar) bilan birgalikda tadqiqot ishlari olib borishni taqozo etmoqda. Amaliy yo'sindagi ilmiy tadqiqot ana shu ko'p qirrali (kompleks) yondoshishni talab qiladi. Psixologiya soqalarida (psixofiziologiya, kosmos psixologiyasi, tibbiyot psixologiyasi, muxandislik psixoojiyasi shuningdek aviatsiya psixologiyasida) tadqiqot ob'ektiga muntazam yondoshish amalga oshirilmoqda. Kompleks metod yordamida o'rganilayotgan ob'ekt turli nuqtai nazardan tahlil qilinadi yoki ularga har-xil yondoshiladi. Masalan: bolada oddiy bilimlarni o'zlashtirish xususiyati psixologik jihatdan tekshirilayotgan bo'lsa kompleks yondoshish ta'sirida ana shu o'zlashtirishning falsafiy, mantiqiy, fiziologik, ijtimoiy, biologik xussiyatlari yoritiladi, aytaylik, keksayishning biologik omillarini o'rganish uning psixologik, fiziologik, mantiqiy jihatlarini yoritishga xizmat qiladi.

Umuman aytganda, sotsiometriya metodidan turli yoshdagi, ikki xil jinsdagi, saviyasi har xil kishilar guruqlaridagi psixologik qonuniyatlarni tadqiq etishda unumli foydalanish mumkin.

qozir sotsiometriya usuli ijtimoiy qayotda, sodir bo'layotgan kundalik qayotdagi voqealarga odamlarning munosabatlarini, jamoatchilik fikrini o'rganishda keng qo'llanilmoqda. Odamlarning sodir bo'layotgan voqealarga munosabati, turli extiyohlari, motivlari, qiziqish, intilish, harakat va qokazolar, muayyan tartib va qoidalarga binoan tizimlashtiriladi, ularning ijtimoiy psixologik qamda sof psixologik ildizlari to'g'risida ma'lumotlar olinadi. Shu bilan birga guruqlardagi shaxslarning yaqqol, aniq nuqtai nazari, guruqbozlik, oqmachilik, harama-harshilik, qis tuyg'ularining zo'riqishi, guruqiy jipslik, moslik, munosabat motivlari, harshlar birligi jinslar o'rtasidagi muloqotlarning zamini qamda seqri mana shu usul bilan ochilishi mumkin.

Psixologik ilmiy tadqiqot metodlari har doim turlicha nomda, turli maqsadlarda

qo'llanilishi mumkin. Jumladan, konkret vaziyatni psixologik muqitni tadqiq qilish, shaxs qatti-harakati, faoliyat motivlarni, masalan, o'z qayotini xavf ostida qoldirib bo'lsa qam qaqramonlik, tashabbuskorlik ko'rsatishi yoki biror jinoyat sodir etishi motivlarini tadqiq qilish singari maqsadlarda qam foydalanilishi mumkin.

Psixologik tadqiqotlarda yuqorida sanab o'tgan usullarimizdan kuzatish, anketa, eksperiment, faoliyat maqsulini tahlil qilish, test, sotsiometriya eng ko'p qo'llaniladigan metodlar qisoblanadi. Bu metodlar o'z oldiga qo'ygan maqsadlariga harab turlicha, turli vaziyatda, turli vositalarni qo'llab, jumladan turli savollarni o'z oldiga qo'yib o'tkazilishi mumkin.

Psixologiya tadqiqot metodi tushunchasi konkret ilmiy psixologik muammoni qal etishning maxsus metodikasi ma'nosida qam ishlatilishi mumkin. Ana shu konkret metodikalarda o'z-o'zidan ravshanki metodologik printsiplar amalga oshiriladi va faqat mazkur muammo uchun emas, balki bilishning boshqa ko'plab muammolari uchun qam umumiy bo'lgan usullari yuzaga chiqadi.

qaysi metod qo'llanilishidan qat'iy nazar barcha tadqiqot to'rt bosqichda olib boriladi:

Birinchi bosqich-tayyorgarlik bosqichi. Unda har xil vositalar yordamida material o'rganiladi, dastlabki ma'lumotlar to'planadi, (o'quv mashqulotlari va meqnat faoliyati choqida, turmushga, ataylab uyushtirilgan suqbatlar jarayonida kuzatish, maxsus savollar yozilgan anketalarga olingan javoblar, shaxs haqidagi tavsifnomalar va guvoqlarning bergan ko'rsatmalari, shaxs faoliyatining maqsulot namunalari, masalan yozma ishlari, daftarlari, tayyorlagan buyumlari-o'yinchoqlar maket yoki modellar tikkan kiyimlari) harab chiqiladi. Biografik ma'lumotlar aniqlanadi anamnez to'planadi, ya'ni tadqiq qilinayotgan faktning sodir bo'lishiga qadar mavjud shart-sharoitlar tariflanadi va qokazo. Birinchi bosqich yakunida tadqiqotchi o'z taxminining to'g'ri yoki noto'g'riligi haqida tasavvurga, nima qilish, nimadan boshlash haqidagi gipotezaga ega bo'ladi.

Ikkinchi bosqich - eksperimental (tajriba) bosqichi bo'lib, bunda tadqiqotning konkret metodikasi amal qiladi va o'z navbatida bu bosqich birin-ketin qo'llaniladigan qator bo'qinlarga - eksperiment seriyalariga bo'linadi. Masalan, diqqatni o'rganishda qo'llanadigan Burdon jadvali bilan qilinadigan tajribani ko'rishimiz mumkin. Xarflar qalashtirib joylashtirilgan varaqdan aytilgan harflarni har minutda nechtdan o'chirish, turli guruqdagilarni o'chirishi va qokazalarni ko'rishimiz mumkin.

Tadqiqotning uchinchi bosqichi - tadqiqot ma'lumotlarini sifat jihatidan qayta ishlashdir. U psixologiyaning matematik appartini - dastlab ilgari surilgan gipotezaning tasdiqi tarzida olingan xulosalarning qaqqoniyiligi xaqida qukm chiharish imkonini beradigan turli xildagi statistik usullarni va eqtimollik nazariyasining asosiy qoidalarini qo'llashning taqozo qiladi.

Tadqiqotning to'rtinchi bosqichi - olingan ma'lumotlarni izoqlab berish, ularni psixologik nazariya asosida talqin qilish, gipotezaning to'g'ri yoki noto'g'riligini uzil - kesil aniqlashdan, ularni sinab ko'rib, (interpretatsiya bosqichini, aprobatsiya singari nomlar bilan qam ataladi), aniq xulosaga kelish bosqichi.

Tayanch so'z va iboralar:

Tadqiqot metodi haqida tushuncha. Tashkiliy metodlar guruqi. Kuzatish.

Eksperiment. Sotsiometriya. So'rovlar. Empirik. Suqbat. Anketa. Test metodi.
Ma'lumotlarni qayta ishlash, izoqlash

Nazorat savollar va topshiriqlar:

Ilmiy-tadqiqot metodlari va uning ahamiyati.

Tadqiqot bosqichlari nimalardan iboratq

O'z guruqingizda test, anketa va sotsiometrik usullarida tadqiqot o'tkazib,
natijasini yozib chiqing.

Adabiyotlar:

Umumiy psixologiya A.V.Petrovskiy taqririda, T.: 1992 y, 53-62 b.

Kazakov V.G., Kondrateva L.L. Psixologiya, M. 1989y, 282-316 b.

M.V., Domashenko I.A. Atlas po psixologii, M. 1990y, 27-42 b.

Nemov R.S. Psixologiya, M. 1990y, 12-17 b. (rus tilida)

qoziev E. Psixologiya, T. 1994y, 13-31 b.

Rogov E.I. Nastolnaya kniga prakticheskogo psixologa. M. 1999g.

2-MAVZU. SHAXS PSIXOLOGIYASI

Reja:

1. Shaxs haqida tushuncha.
2. Individ, shaxs, individuallik.
3. “Men” - obrazi va o'z-o'ziga baho.
4. Shaxs dunyoharashi va e'tiqodini o'zgartiruvchi omillar. Milliy va ma'naviy qadriyatlarning roli.

Shaxs ijtimoiy ta'sirlar maqsuli sifatida. “Shaxs” tushunchasi psixologiyada eng ko'p qo'llaniladigan tushunchalar sirasiga kiradi. Psixologiya o'rganadigan barcha fenomenlar aynan shu tushuncha atrofida qayd etiladi. Inson ruqiy olami qonuniyatlari bilan qiziqqan har qanday olim yoki tadqiqotchi qam shaxsning ijtimoiyligi va aynan jamiyat bilan bo'lgan aloqasi masalasini chetlab o'tolmagan.

Shuni aloqida ta'kidlash lozimki, “Homo sapiens” - “aqli zot” tushunchasini o'zida ifoda etuvchi jonzotning paydo bo'lganiga taxminan 40 ming yildan oshibdi. Bu davrda olimlarning e'tirof etishlaricha, 16 ming avlod almashgan emish. Darvin ta'biri bilan aytganda, tabiiy tanlanish jarayonida er yuzida saqlanib qolgan minglab millat va elatlarning keyingi davrdagi taraqqiyoti ko'proq biologik omillardan ko'ra, ijtimoiy - sotsial omillar ta'sirida ro'y bermoqda. Shuning uchun qam xar bir individni yoki shaxsni o'rganish masalasi uning bevosita ijtimoiy muqiti va uning ijtimoiy normalari doirasida o'rganishni taqozo etadi.

Sotsial yoki ijtimoiy muqit - bu insonning aniq maqsadlar va rejalar asosida faoliyat ko'rsatadigan dunyosidir. Mazmunan har bir insonning shu ijtimoiy olam bilan aloqasi uning insoniyat tajribasi, madaniyati va qabul qilingan, tan olingan ijtimoiy xulq normalari doirasidagi harakatlarida namoyon bo'ladi. Psixologiya ilmining namoyondalari bo'lmish olimlarning butun bir avlodi ana shu shaxs va jamiyat aloqalari tizimida insonning tub mohiyatini anglash, uning rivojlanishi va kamol topishi qonuniyatlarini izlaganlar. Abu Nasr Farobiy, A.Navoiy, Ibn Sino, Beruniy kabi yuzlab Sharq allomalari qam bu o'zaro boqliqlikning falsafiy va ijtimoiy sirlarini ochishga o'zlarining eng durdona asarlarini baqishlaganlar. Barcha harshlarga umumiy bo'lgan narsa shu bo'lganki, odamni, uning mohiyatini anglash uchun avvalo uning shu jamiyatda tutgan o'rni va mavqeini bilish zarur. Shaxsni o'rganishning birlamchi mezoni qam shundan kelib chiqqan qolda, uning ijtimoiy mavqei, ijtimoiy munosabatlar tizimidagi o'rni bilan belgilanishi kerak.

Lekin, shaxs bilan jamiyat o'rtasidagi o'zaro aloqalar masalasi birdaniga, bir xil echimga kelinmagan. Bu o'zaro munosabatlar asosan ikki polyar nuqtai nazardan kelib chiqadi.

Nativizm yo'nalishining tarafdorlari insonlardagi barcha xususiyatlarni tuqma xarakterga ega, deb e'tirof etadilar. (Lents, Gruber va boshqalar).

Empirizm tarafdorlarining fikricha, yangi tuqilgan bola go'yoki “top - toza taxta”(tabula rasa), unga qayot va undagi talablar o'zining qonuniyatlarini yozadi va bola ularga so'zsiz bo'ysunishga majbur. Bu yo'nalishning asoschilaridan biri Dj. Lokk bo'lib (1632 - 1704) uning fikricha, tuqma fikrlar yoki qoyalar bo'lishi mumkin emas, ular xoxish - tilak va oqriq kabi elementar sezgilarning qayta ishlanishi natijalaridir. Xayotda ana shunga o'xshash turli xil sezgilar va qoyalarning assotsiatsiyasi ro'y beradi.

G. Leybnits (1646-1716) Lokka e'tiroz bildirib, qayotda umuman toza, sof doskaning o'zi bo'lmaydi, xattoki, eng yaxshi silliqilgan marmar yuzasida qam sezilarli teshiklar, do'ngliklar yoki tuqma asoratlar bo'ladiki, ular layoqatlardek, inson taqdirida ma'lum rol o'ynaydi. Bu ikkala yirik yo'nalish o'rtasidagi tortishuvlarga chek qo'yish maqsadida F. Galton qator eksperimental tadqiqotlar o'tkazib, har bir individga xos differentsial xususiyatlar mavjudligini “ egizaklar metodi” yordamida asoslashga harakat qildi. 1 - jadvalda Galton tomonidan irsiy va orttirilgan sifatlar munosabati yuzasidan aniqlangan natijalardan keltirilgan.

1 - jadval.

Musiqiy qobiliyatlardagi irsiy xususiyatlar
Ota - onalar Bolalar
musiqaga moyil
musiqaga moyil emas

Musiqaga moyil
85 %
7 %

Musiqaga moyil emas
25 %
58 %

Egizaklardagi musiqaga moyillikning korrelyatsion ko'rsatgichi qam yuqori bo'lib ($p < 0,7$), egizak bo'lmaganlardan ancha farq qiladi ($p < 0,3 - 0,4$).

Galtondan keyingi tadqiqotlarda musiqaga bo'lgan qobiliyatga ona tilining xususiyati ta'sir qilishi aniqlandi: yumshoq - tonal yoki keskir - tonal bo'lmagan tillar. Masalan, keskinroq qisoblangan rus tilida gapiruvchi bolalardagi musiqani idrok qilish yumshoq, tonal tillarda so'zlashuvchi vetnamliklarning idrokidan ancha past chiqqan.

Lekin yuqoridagi fikrlar va tortishuvlarning kelib chiqish sababi tushunarli bo'lishi kerak: ular insonning asl mohiyatini tushunish va uning xulqini boshharish ehtiyojlaridan kelib chiqadi. Demak, inson jamiyat a'zosi sifatida uning normalariga bo'ysunadi, uning kutishlariga javob berishga xarakat qiladi va o'z xulqini uning talablariga monand qilishga intiladi. Shu nuqtai nazardan kelib chiqib, shaxs fenomeniga ta'rif berish mumkin.

Shaxs - ijtimoiy va shaxslararo munosabatlarning maqsuli, ongli faoliyatning sub'ekti bo'lmish individdir. Shaxsga taaluqli bo'lgan eng muqim tasnif qam uning jamiyatdagi murakkab ijtimoiy munosabatlarga bevosita aloqadorlik, ijtimoiy faoliyatga nisbatan qam ob'ekt, qam sub'ekt bo'lishlikdir.

Shaxsga taaluqli bo'lgan fazilatlardan eng muqimi shuki, u shu tashqi, ijtimoiy ta'sirlarni o'z ongi va idroki bilan qabul qilib (ob'ektni), so'ngra shu ta'sirlarning sub'ekti sifatida faoliyat ko'rsatadi. Oddiy qilib aytganda, inson bolasi ilk yoshlikdanoq "mening qayotim", "bizning dunyo" degan ijtimoiy muqitga tushadi. Bu muqit o'sha biz bilgan va har kuni qis qiladigan siyosat, ququq, aqloq olamidir. Bu muqit - kelishuvlar, tortishuvlar, qamkorliklar, an'analar, udumlar, turli xil tillar olami bo'lib, undagi ko'plab qoidalarga ko'pchilik mutloq qo'shiladi, ba'zilar qisman qo'shiladi. Bu shunday qoidalar va normalar olamiki, ularga bo'ysunmaslik jamiyat tomonidan qoralanadi, ta'qiblanadi. Shulardan kelib chiqadigan xulosa shuki, shaxs jamiyatga nisbatan barcha tartib - qoidalarni qabul qiluvchi sub'ekt bo'lsa, jamiyat - ijtimoiy intizom va tartibning, madaniyatning mufassal ko'rinishidir.

Shaxs ijtimoiy xulqiga turli tashqi kuchlar ta'sir qiladi : siyosiy, mafkuraviy, iqtisodiy, ma'naviy, aqloqiy va boshqalar. Bu ta'sirotlar mohiyatan aslida jamiyat a'zolari bo'lmish shaxslar o'rtasidagi o'zaro munosabatlarning ayrim aloqida

yo'nalishlarini belgilab beradi.

Shunday qilib, shaxs turli ijtimoiy munosabatlar tizimi ta'sirida bo'ladi va ko'plab ijtimoiy institutlar (oila, maqalla, o'quv maskanlari, meqnat kollektivlari, norasmiy tashkilotlar, din, san'at, madaniyat va boshq.) bilan boqliq bo'ladi. Iqtisodiy munosabatlar qam shaxs ongi va uning insoniy xususiyatlari shakllanishida katta rol o'ynaydi. Masalan, bosqichma - bosqich bozor munosabatlariga o'tayotgan O'zbekiston sharoitini oladigan bo'lsak, yangicha iqtisodiy o'zgarishlar, bozor, raqobat, legalizatsiya va shunga o'xshash yangiliklar har bir shaxsning moddiy boyliklar va ularga bo'lgan shaxsiy munosabatlarida aks etib, uning iqtisodiy ongi, tafakkuri va iqtisodiy xulqi normalarini belgilaydi.

Ijtimoiy normalar, sanktsiyalar va shaxs. Ijtimoiy norma - shaxs qayotida shunday kategoriyaki, u jamiyatning o'z a'zolari xulq - atvoriga nisbatan ishlab chiqqan va ko'pchilik tomonidan e'tirof etilgan xarakteristikalar talablaridir. Masalan, o'zbeklar uchun biror xonaga kirib kelgan insonning kim bo'lishidan qat'iy nazar, "Assalomu alaykum" deb kelishi - norma; o'quvchining o'qituvchi bergan topshiriqlarni bajarishi lozimligi - norma; xotinning er qurmatini o'rniga qo'yishi, qaynonaga gap qaytarmaslik - norma; avtobusda yoki boshqa jamoat transportida kichikning kattalarga, nogironlarga o'rin bo'shatishi - norma va qakozo. Bu normalarni ayrim - aloqida odam ishlab chiqmaydi, ular bir kun yoki bir vaziyatda qam ishlab chiqilmaydi. Ularning paydo bo'lishi ijtimoiy tajriba, xayotiy vaziyatlarda ko'pchilik tomonidan e'tirof etilganligi fakti bilan xarakterlanadi, har bir jamiyat, davr, millat va ijtimoiy guruq psixologiyada muqrlanadi.

Shaxsning o'zi, o'z xulq -atvori xususiyatlari, jamiyatdagi mavqeini tasavvur qilishidan qosil bo'lgan obraz - "Men" - obrazi deb atalib, uning qanchalik adekvatligi va reallikka yaqinligi shaxs barkamolligining mezonlaridan qisoblanadi.

"Men" - obrazining ijtimoiy psixologik ahamiyati shundaki, u shaxs tarbiyasining va tarbiyalanganligining muqim omillaridan qisoblanadi. Shu nuqtai nazardan olib haralganda, tarbiya shaxsning o'zi va o'z sifatlari to'g'risidagi tasavvurlarining shakllanishi jarayonidir, deb ta'rif berish mumkin. Demak, har bir inson o'zini, o'zligini qanchalik aniq va to'g'ri bilsa, tasavvur qilolsa, uning jamiyat normalariga zid harakat qilish eqtimoli qam shunchalik kam bo'ladi, ya'ni u tarbiyalangan bo'ladi.

O'z - o'zini anglash, o'zidagi mavjud sifatlarni baqolash jarayoni ko'pincha konkret shaxs tomonidan oqir kechadi, ya'ni, inson tabiati shundayki, u o'zidagi o'sha jamiyat normalariga to'g'ri kelmaydigan, no'maqul sifatlarni anglamaslikka, ularni "yashirishga" harakat qiladi, xattoki, bunday tasavvur va bilimlar ongsizlik soqasiga siqib chihariladi (avstriyalik olim Z. Freyd nazariyasiga ko'ra). Bu ataylab qilinadigan ish bo'lmay, u har bir shaxsdagi o'z shaxsiyatini o'ziga xos qimoya qilish mexanizmidir. Bunday qimoya mexanizmi shaxsni ko'pincha turli xil yomon asoratlardan, xissiy kechinmalardan asraydi. Lekin shuni aloqida ta'kidlash lozimki, "Men" - obrazining ijobiy yoki salbiyligida yana o'sha shaxsni o'rab turgan tashqi muqit, o'zgalar va ularning munosabati katta rol o'ynaydi. Odam o'zgalarga harab, go'yoki oynada o'zini ko'rganday tasavvur qiladi. Bu jarayon psixologiyada refleksiya deb ataladi. Uning mohiyati - aynan o'ziga o'xshash odamlar obrazi orqali o'zi to'g'risidagi obrazni shakllantirish,

jonlantirishdir. Refleksiya “Men” - obrazi egasining ongiga taalluqli jarayondir. Masalan, ko’chada bir tanishingizni uchratib qoldingiz. Siz tinmay unga o’z yutuqlaringiz va mashqulotlaringiz haqida gapirmoqdasiz. Lekin gap bilan bo’lib, uning qaergadir shoshayotganligiga e’tibor bermadingiz. Shu narsani siz uning betoqatlik bilan sizni tinglayotganligidan, qayoli boshqa erda turganligidan bilib qolasiz va shu orqali ayni shu paytda “maqmadona, laqmaroq” bo’lib qolganingizni sezasiz. Keyingi safar shu o’rtoqingiz bilan uchrashganda, oldingi xatoga yo’l qo’ymaslik uchun “O’rtoq, shoshmayapsanmiq” deb so’rab qam qo’yasiz. Ana shu ilgarigi refleksiyaning natijasidir. Ya’ni, suqbatdosh o’rniga turib, o’zingizga tashlangan nazar (“men unga qanday ko’rinyapmanq”) - refleksiyadir.

Shaxsning o’zi xaqidagi obrazi va o’z - o’zini anglashi yosh va jinsiy o’ziga xoslikka ega. Masalan, o’ziga nisbatan o’ta qiziquvchanlik, kim ekanligini bilish va anglashga intilish ayniqsa, o’smirlik davrida rivojlanadi. Bu davrda paydo bo’ladigan “kattalik” xissi qizlarda qam, o’smir yigitchalarda qam nafaqat o’ziga, balki o’zgalar bilan bo’ladigan munosabatlarini qam belgilaydi. qizlardagi “Men” - obrazining yaxshi va ijobiy bo’lishi ko’proq bu obrazning ayollik sifatlarini o’zida mujassam eta olishi, ayollik xislatlarining o’zida ayni paytda mavjudligiga boqliq bo’lsa, yigitlardagi obraz ko’proq jismonan barkamollik mezonlari bilan nechoqli uyqun ekanligiga boqliq bo’ladi. Shuning uchun qam o’smirlikda o’qil bolalardagi bo’yni pastligi, muskullarning zaifligi va shu asosda qurilgan “Men” - obrazi qator salbiy taassurotlarni keltirib chiharadi. qizlarda esa tashqi tarafdin go’zallikka, kelishganlik, odob va ayollarga xos qator boshqa sifatlarining bor - yo’qligiga boqliq xolda “Men” obrazi mazmunan idrok qilinadi. qizlarda qam ortiqcha vazn yoki terisida paydo bo’lgan ayrim toshmalar yoki shunga o’xshash fiziologik nuqsonlar kuchli salbiy emotsiyalarga sabab bo’lsa - da, baribir, chiroyli kiyimlar, taqinchoqlar yoki sochlarning o’ziga xos turmagi bu nuqsonlarni bosib ketadigan omillar sifatida haraladi.

“Men” - obrazi va o’z - o’ziga baqo. “Men” - obrazi asosida qam bir shaxsda o’z - o’ziga nisbatan baqolar tizimi shakllanadiki, bu tizim qam obrazga mos tarzda har xil bo’lishi mumkin. O’z-o’ziga nisbatan baqo turli sifatlar va shaxsning orttirilgan tajribasi, shu tajriba asosida yotgan yutuqlariga boqliq qolda turlicha bo’lishi mumkin. Ya’ni, ayni biror ish, yutuq yuzasidan ortib ketsa, boshqasi ta’sirida - aksincha, pastlab ketishi mumkin. Bu baqo aslida shaxsga boshqalarning real munosabatlariga boqliq bo’lsa-da, aslida u shaxs ongi tizimidagi mezonlarga, ya’ni, uning o’zi sub’ektiv tarzda shu munosabatlarni qanchalik qadrlashiga boqliq tarzda shakllanadi. Masalan, maktabda bir fan o’qituvchisining bolaga nisbatan ijobiy munosabati, doimiy maqtovlari uning o’z - o’ziga baqosini oshirsa, boshqa bir o’qituvchining salbiy munosabati qam bu baqoni pastlatmasligi mumkin. Ya’ni, bu baqo ko’proq shaxsning o’ziga boqliq bo’lib, u sub’ektiv xarakterga egadir.

O’z-o’ziga baqo nafaqat xaqiqatga yaqin (adekvat), to’g’ri bo’lishi, balki u o’ta past yoki yuqori qam bo’lishi mumkin.

O’z-o’ziga baqoning past bo’lishi ko’pincha atrofdagilarning shaxsga nisbatan qo’yayotgan talablarining o’ta ortiqqligi, ularni uddalay olmaslik, turli xil e’tirozlarning doimiy tarzda bildirilishi, ishda, o’qishda va muomala jarayonidagi muvaffaqiyatsizliklar oqibatida xosil bo’lishi mumkin. Bunday o’smir yoki katta

odam qam, doimo tushkunlik holatiga tushib qolishi, atrofdagilardan chetroqda yurishga harakat qilishi, o'zining kuchi va qobiliyatlariga ishonchsizlik kayfiyatida bo'lishi bilan ajralib turadi va bora-bora shaxsda qator salbiy sifatlar va qattixarakatlarning paydo bo'lishiga olib keladi. Xattoki, bunday xolat suitsidal harakatlar, ya'ni o'z joniga qasd qilish, real borligidan "qochishga" intilish psixologiyasini qam keltirib chiharishi mumkin.

O'zi-o'ziga baqo o'ta yuqori qam shaxs xulq-atvoriga yaxshi ta'sir ko'rsatmaydi. Chunki, u qam shaxs yutuqlari yoki undagi sifatlarning boshqalar tomonidan sun'iy tarzda bo'rttirilishi, noo'rin maqtovlar, turli qiyinchiliklarni chetlab o'tishga intilish tufayli shakllanadi. Ana shunday sharoitda paydo bo'ladigan psixologik xolat "noadekvatlilik effekti" deb atalib, uning oqibatida shaxs xattoki, maqlubiyatga uchraganda yoki o'zida nochorlik, uquvsizliklarni sezganda qam buning sababini o'zgalarda deb biladi va shunga o'zini ishontiradi qam (masalan, "xalaqit berdi-da", "falonchi bo'lmaganida" kabi baqonalar ko'payadi). Ya'ni, nimaiki bo'lmasin, aybdor o'zi emas, atrofdagilar, sharoit, taqdir aybdor. Bundaylar xaqida bora-bora odamlar "oyoqi erdan uzilgan", "manmansiragan", "dimoqdor" kabi sifatlar bilan gapira boshlaydilar. Demak, o'z-o'ziga baqo realistik, adekvat, to'g'ri bo'lishi kerak.

Realistik baqo shaxsni o'rab turganlar - ota-ona, yaqin harindoshlar, pedagog va murabbiylar, qo'ni-qo'shni va yaqinlarning o'rinli va asosli baqolari, real samimiy munosabatlari maqsuli bo'lib, shaxs ushbu munosabatlarni ilk yoshligidanoq xolis qabul qilishga, o'z vaqtida kerak bo'lsa to'g'rilashga o'rgatilgan bo'ladi. Bunda shaxs uchun etalon, ibratli qisoblangan insonlar guruqi - referent guruqning roli katta bo'ladi. Chunki biz kundalik qayotda qammaning fikri va baqosiga quloq solavermaymiz, biz uchun shunday insonlar mavjudki, ularning qattoki, oddiygina tanbeqlari, maslaqatlari, qattoki, maqtab turib bergan tanbeqlari qam katta ahamiyatga ega. Bunday referent guruq real mavjud bo'lishi (masalan, ota-ona, o'qituvchi, ustoz, yaqin do'stlar), yoki noreal, qayoliy (kitob qaqramonlari, sevimli aktyorlar, ideal) bo'lishi mumkin. Shuning uchun yoshlar tarbiyasida yoki real jamoadagi odamlarga maqsadga muvofiq ta'sir yoki tazyiq ko'rsatish kerak bo'lsa, ularning etalon, referent guruqini aniqlash katta tarbiyaviy ahamiyatga ega bo'ladi.

Shunday qilib, o'z - o'ziga baqo sof ijtimoiy xodisa bo'lib, uning mazmuni va mohiyati shaxsni o'rab turgan jamiyat normalariga, shu jamiyatda qabul qilingan va e'zozlanadigan qadriyatlarga boqliq bo'ladi. Keng ma'nodagi yirik ijtimoiy jamoalar etalon rolini o'ynashi oqibatida shakllanadigan o'z-o'ziga baqo - o'z-o'zini baqolashning yuksak darajasi qisoblanadi. Masalan, mustaqillik sharoitida mamlakatimiz yoshlari ongiga milliy qadriyatlarimiz, vatanparvarlik, adolat va mustaqillik mafkurasiga sadoqat xislarining tarbiyalanishi, tabiiy, har bir yosh avlodda o'zligini anglash, o'zi mansub bo'lgan xalq va millat ma'naviyatini qadrlash xislarini tarbiyalamoqda. Bu esa, o'sha yuksak o'z - o'zini anglashning poydevori va muqim shakllantiruvchi mexanizmidir. Demak, o'z-o'zini baqolash - o'z-o'zini tarbiyalashning muqim mezonidir. O'z-o'zini tarbiyalash omillari va mexanizmlariga esa, quyidagilar kiradi:

o'z-o'zi bilan muloqot (o'zini konkret tarbiya ob'ekti sifatida idrok etish va o'zi bilan muloqotni tashkil etish sifatida);

o'z-o'zini ishontirish (o'z imkoniyatlari, kuchi va irodasiga ishonish orqali, ijobiy xulq normalariga bo'ysundirish);

o'z-o'ziga buyruq berish (tiqiz va ekstremal holatlarda o'zini qo'lga olish va maqbul yo'lga o'zini chorlay olish sifati);

o'z-o'ziga ta'sir yoki autosuggestiya (ijtimoiy normalardan kelib chiqqan qolda o'zida ma'qul ustanovkalarini shakllantirish);

ichki intizom - o'z-o'zini boshharishning muqim mezoni, har doim har erda o'zining barcha harakatlarini muntazam ravishda korrektsiya qilish va boshharish uchun zarur sifat.

Yuqoridagi o'z-o'zini boshharish mexanizmlari orasida psixologik nuqtai nazardan o'z - o'zi bilan amalga oshiriladigan ichki dialog aloqida o'rin tutadi. O'z-o'zi bilan dialog - oddiy til bilan aytganda, o'zi bilan o'zi gaplashishdir. Aslida bu qobiliyat bizning boshqalar bilan amalga oshiradigan tashqi dialoglarimiz asosida rivojlanadi, lekin aynan ichki dialog muqim reguliyativ rol o'ynaydi. E. Klimov bunday dialogning uch bosqichini ko'rsatib o'tadi. 2 - jadvalda shaxs ichki dialogining bosqichlari va har bir bosqichga xos bo'lgan belgilar keltirilgan.

Jadval 2.

Shaxs autodialogining muqim belgilari.

Ichki dialog-ning shakllan-ganlik darajasi

Bosqichlari

Ichki dialogning darajaviy belgilari (autokommunikatsiya)

Oliy

6 - bosqich

Shaxsiy mazmundagi dialog (o'zidagi shaxsiy sifatlarni muqokama qilish, shaxsiy muloqaza)

daraja

5 - bosqich

Xodisa va narsalarga boqliq bo'lgan sifatlar xususidagi ichki dialog

O'rta

4 - bosqich

Shaxsiy sifatlar muqokamasiga haratilgan savollar - o'ziga talablar

daraja

3 - bosqich

Boshqalarning baqolari ta'siridagi ichki muloqazalar, shaxsiy ahamiyat kasb etgan o'zgalar fikrlari asosida ichki dialog

quyi

2 - bosqich

Shaxsiy sifatlarga aloqador bo'lmagan o'zgalar fikrlari asosidagi dialog (xodisa va narsalarga aloqador fikrlar)

daraja

1 - bosqich

Kimdir nima haqidadir gapirish mumkin bo'lgan xolatlar yuzasidan tasavvurlar, lekin aniq fikr yoki munosabat yo'q. Autokommunikatsiyaga xojat yo'q.

Demak, shaxsning qanday sifatlarga ega ekanligi, undagi baqolarning ob'ektivligiga boqliq tarzda o'z - o'zi bilan muloqatga kirishib, jadvaldagiga muvofiq shaxs o'zini nazorat qila oladi. Shuning uchun qam qayotda shunday kishilar uchraydiki, katta majlisda ishi tanqidga uchrasa qam, o'ziga qolis baqo berib, kerakli to'g'ri xulosalar chihara oladi, shunday odamlar qam borki, arzimagan xatolik uchun o'z "ich - etini eb tashlaydi". Bu o'sha ichki dialogning har kimda har xil ekanligidan darak beruvchi faktlardir.

Shaxs dunyoharashi va e'tiqodini o'zgartiruvchi omillar. Milliy va ma'naviy qadriyatlarining roli. Dunyoharash - shaxsning shaxsligini (individ emas), uning ma'naviyatini, ijtimoiylashuvi darajasini ko'rsatuvchi kuchli motivlardandir. Shuning uchun qam uning shakllanishi va o'zgarishi masalasi muqim masalalardan bo'lib, qamma vaqt va davrlarda qam o'ta dolzarb bo'lib kelgan. O'zbekiston o'z mustaqilligiga erishgach, jamiyatda tub isloqotlar boshlandi. Ana shu isloqotlarning asosiy yo'nalishlaridan biri - ma'naviy - ma'rifiy isloqotlar bo'lib, uning asosiy maqsadi jamiyat a'zolari dunyoharashini istiqlol ruqida shakllantirishni maqsad qilib qo'ydi. Bu o'rinda psixologiya o'zgarishlar sharoitida e'tiqod, dunyoharash va ideallar o'zgarishiga sabab bo'luvchi omillar xususida quyidagilar ajaratadi:

1. Ma'naviyat va ma'rifat. Avvalo ma'rifat xususida. Bu - odamning tabiat, jamiyat va insonlar to'g'risidagi turli bilimlari, tushunchalari, ma'lumotlari majmui bo'lib, uning mazmuni bevosita shaxs dunyoharashining mazmun - mohiyatini belgilaydi. Demak, yoshlarga haratilgan va ular o'qib, o'rganishi uchun yo'naltirilgan barcha turdagi ma'lumotlar (kitoblar, ommaviy - aqborot vositalari orqali, muloqot jarayonida), ular asosida shakllanadigan yangicha tasavvurlar yangicha dunyoharash uchun zamindir. Mustaqillik yillarida eski, o'zini tarix oldida oqlamagan mafkuradan voz kechildi, yangi mustaqillik qoyasi, uning asosiy tamoyillari, yoshlarni ma'rifatli qilish borasidagi vazifalar davlatimiz raqbari I.A. Karimov asarlarida muxtasar, aniq bayon etilgan. Ular asosida mamlakatimizda yangi "Ta'lim to'g'risidagi qonun" va "Kadrlar tayyorlashning milliy dasturi" qabul qilindi. Ular yoshlarning eng ilqor ilm - fan yutuqlaridan boxabar qilish, buyuk allomalar merosini chuqur va teran o'rganish, zamonaviy texnologiyalar asosida ta'lim - tarbiya jarayonini tashkil qilish, yoshlarni ma'rifatli qilishning barcha shart - sharoitlarini yaratishni nazarda tutadi. Bu say'i - xarakatlar ma'naviyat borasidagi isloqotlar, o'zbek madaniyati, san'ati, adabiyotini rivojlantirish ishlari, tariximizni tiklash borasida amalga oshirilayotgan olamshumul ishlar tabiiy, yoshlarimizda yangicha dunyoharashning shakllanishiga asos bo'ladi.

Oila. Yurtimizda oila qamisha davlat qimoyasida va oliy qadriyat sifatida e'zozlanadi. Oila ijtimoiylashuvning asosiy va muqim o'choqi bo'lgani uchun qam uning shu muqitda tarbiyalanayotgan yoshlar e'tiqodi va dunyoharashidagi roli sezilarlidir. Respublikamizda "Oila"yili deb elon qilinishi, "Oila" ilmiy-amaliy

Markazi o'z faoliyatini boshlashi jamiyatda, yoshlar tarbiyasi borasida oilaning roli va mas'uliyatini oshirishga haratilgan muqim tadbir bo'ldi va ularda yurtga, Vatanga, yaqinlarga sadoqat, muqabbat qislarini tarbiyalash orqali dunyoharashlari mazmuniga qam ijobiy ta'sir ko'rsatdi.

Mafkura. har bir davrning o'z mafkurasini bo'ladi va u shaxs ijtimoiylashuvi jarayonida uning ongiga ta'sir ko'rsatuvchi muqim omillardan qisoblanadi. Kommunistik mafkuradan batamom voz kechgan jamiyatimizda yangi mustaqillik mafkurasini shakllanmoqda. Zero, mafkura jamiyat a'zolarining tabiat, jamiyat va ijtimoiy jarayonlar xususidagi qoyalari, bilimlari majmui bo'lib, har bir ijtimoiy guruq o'z e'tiqodiga mos mafkurani tanlaydi. Mustaqillikdan ruqlangan, uning moddiy va ma'naviy ne'matlaridan baqramand bo'layotgan o'zbekistonliklar o'tgan qisqa vaqt mobaynida uning qadriyatlarini, har bir shaxsga yaratilayotgan cheksiz imkoniyatlari, ilm va bilim borasidagi shart - sharoitlarni anglab, o'zlari ongli ravishda ana shu tuzumga sadoqat va uni sevish, ardoqlash va qimoya qilishga tayyorlik falsafasini shakllantirmoqdalar.

Ijtimoiy ustanovkalar. Sof psixologik ma'noda yangicha tafakkur va dunyoharashni shakllantiruvchi va o'zgartiruvchi ijtimoiy psixologik mexanizm - bu ijtimoiy ustanovkalardir. Bu - shaxsning atrof muqitida sodir bo'layotgan ijtimoiy xodisalarni, ob'ektlarni, ijtimoiy guruqlarni ma'lum tarzda idrok etish, qabul qilish va ular bilan munosabatlar o'rnatishga ruqiy ichki qozirlik sifatida odamdagi dunyoharashni qam o'zgartirishga aloqador kategoriyadir.

Rus olimi V.A. Yadov o'zining dispozitsion kontseptsiyasini yaratib, unda ustanovkalarni to'rt bosqich va to'rt tizimli sifatida tasavvur qilgan.

A) elementar ustanovkalar (set) - oddiy, elementar eqtiyojlar asosida ko'pincha ongsiz tarzda qosil bo'ladigan ustanovkalar. Ularni o'zgartirish uchun moddiy shart - sharoitlarni va odamdagi eqtiyojlar tizimini o'zgartirish kifoya.

B) ijtimoiy ustanovkalar (attitud) - ijtimoiy vaziyatlar ta'sirida ijtimoiy ob'ektlarga nisbatan shakllanadigan ustanovkalar. Ularni o'zgartirish uchun ijtimoiy shart - sharoitlar va shaxsning ularga nisbatan baqo va munosabatlari tizimini o'zgartirish kerak.

V) bazaviy ijtimoiy ustanovkalar - ular shaxsning umumiy yo'nalishini belgilaydi va ularni o'zgartirish e'tiqodlar va dunyoharashlarni o'zgartirish demakdir.

G) qadriyatlar tizimi - ular avlodlararo muloqot jarayonining maqsuli sifatida jamiyatda qadr - qimmat topgan narsalarga nisbatan ustanovka. Masalan, saqiq qadislari shunday qadriyatlardir, biz ularni tanqidsiz, muqokamalarsiz qabul qilamiz, chunki ular qam iloqiy, qam eng buyuk insonlar tomondan yaratilgan va avloddan avlodga o'z qadrini yo'qotmay kelayotgan qadriyatlardir.

Ijtimoiy ustanovkalarni o'zgartirishning eng sodda va qulay yo'li - bu ayni vaziyatlar va ulardagi ta'sirlarni qaytarishdir. Bu qaytarish qayd qilingan obraz sifatida inson ongida uzoq muddatli xotirada saqlanadi va vaziyat paydo bo'lganda, ob'ektivlashadi, ya'ni o'z kuchini va mavjudligini ko'rsatadi. Shulardan kelib chiqib, ijtimoiy ustanovkalarni o'zgartirishning usullari va psixologik vositalari orqali qam dunyoharashni o'zgartirishga erishish mumkin.

Tayanch so'zlar:

Ijtimoiylashuv, shaxs yo'nalganligi, maqsad, ideal, qiziqish, etiqod, dunyoharash.

Nazorat savollari

Shaxs haqida umumiy tushuncha bering.

Shaxsga taalluqli bo'lgan asosiy fazilatlar nimalardan iborat?

Shaxs autodialogining muqim belgilarini sanab bering.

“Men” - obrazi va o'z - o'ziga baqo deganda nimani tushunasiz?

Shaxs dunyoharashi va e'tiqodini o'zgartiruvchi omillar qaysilar?

Adabiyotlar ro'yxati:

Karimov I. A. Barkamol avlod - O'zbekiston taraqqiyotining poydevori. - T., 1997

Karimov I. A. O'zbekiston XXI asr bo'saqasida: xavfsizlikka taqdid, barharorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari.- T.,1998

Karimov I. A. O'zbekiston XXI asrga intilmoqda. - T., 1999

Andreeva G.M. Sotsialnaya psixologiya. Uchebnik - M., 1998

Berns R. V. Ya - kontseptsiya i vospitanie. - M., 1986

Ibroqimov A. va boshq. Vatan tuyg'usi. - T.,1996

Karimova V.M. Ijtimoiy psixologiya asoslari.- T., 1994

3- Mavzu. ShAXSNI YO'NALTIRILGANLIGI

Reja

1. Shaxsni yo'naltirilganligi haqida umumiy tushuncha
2. Ijtimoiy hulq motivlari va shaxs motivatsiyasi.
3. Motivlarning turlari.
4. Motivlarning anglanganlik darajasi: ijtimoiy ustanovka va uni o'zgartirish muammosi.

Shaxs o'zi birikib ketgan jamiyat bilan, guruqlar bilan qaqiqiy munosabtlar sistemasida sub'ekt bo'lib, individning organik gavdasi ichidagi allaqanday epiq bo'shliqdagina joylashgan bo'lishi mumkin emas, balki u o'zini individlararo munosabatlar bo'shliqida namoyon qiladi. Individ o'z xolicha emas, balki shaxslararo o'zaro birgalikda harakatning qech bo'lmaganda ikkita individ jalb etiladigan jarayonlari ana shu o'zaro birgalikdagi harakat ishtirokchilaridan har birining shaxsi namoyon bo'lishi sifatida talqin qilinishi mumkin.

Ijtimoiy xulq motivlari va shaxs motivatsiyasi. Yuqorida biz tanishib chiqqan faoliyat turlari o'z - o'zidan ro'y bermaydi. Shaxsning jamiyatdagi ijtimoiy xulqi va o'zini qanday tutishi, egallagan mavqei qam sababsiz, o'z - o'zidan ro'y bermaydi. Faoliyatning amalga oshishi va shaxs xulq - atvorini tushuntirish uchun psixologiyada "motiv" va "motivatsiya" tushunchalari ishlatiladi.

"Motivatsiya" tushunchasi "motiv" tushunchasidan kengroq ma'no va mazmunga ega. Motivatsiya - inson xulq-atvori, uning boqlanishi, yo'nalishi va faolligini tushuntirib beruvchi psixologik sabablar majmuini bildiradi. Bu tushuncha u yoki bu shaxs xulqini tushuntirib berish kerak bo'lganda ishlatiladi, ya'ni: "negaq", "nima uchunq", "nima maqsaddaq", "qanday manfaat yo'lidaq" degan savollarga javob qidirish - motivatsiyani qidirish demakdir. Demak, u xulqning motivatsion tasnifini yoritishga olib keladi.

Shaxsning jamiyatda odamlar orasidagi xulqi va o'zini tutishi sabablarini o'rganish tarbiyaviy ahamiyatga ega bo'lgan narsa bo'lib, masalani yoritishning ikki jihati farqlanadi: a) ichki sabablar, ya'ni xatti-harakat egasining sub'ektiv psixologik xususiyatlari nazarda tutiladi (motivlar, eqtiyojlar, maqsadlar, mo'ljallar, istaklar, qiziqishlar va qokazolar); b) tashqi sabablar - faoliyatning tashqi shart-sharoitlari va holatlari. Ya'ni, bular ayni konkret holatlarni kelib chiqishiga sabab bo'ladigan tashqi stimullardir.

Shaxs xulq-atvorini ichkaridan, ichki psixologik sabablar tufayli boshharish odatda shaxsiy dispozitsiyalar qam deb ataladi. Ular shaxs tomonidan anglanishi yoki anglanmasligi qam mumkin. Ya'ni, ba'zan shunday bo'ladiki, shaxs o'zi amalga oshirgan ishi yoki o'zidagi o'zgarishlarga nisbatan shakllangan munosabatning xaqiqiy sababini o'zi tushunib etmaydi, "Negaq" degan savolga "O'zim qam bilmay qoldim, bilmayman", deb javob beradi. Bu anglanmagan dispozitsiyalar yoki ustanovkalar deb ataladi. Agar shaxs biror kasbga ongli tarzda qiziqib, uning barcha sir-asrorlarini egallash uchun astoydil harakat qilsa, bunda vaziyat boshqacharoq bo'ladi, ya'ni, dispozitsiya anglangan, ongli qisoblanadi.

Shu nuqtai nazardan motiv - konkretroq tushuncha bo'lib, u shaxsdagi u yoki bu xulq-atvorga nisbatan turgan moyillik, qozirlikni tushuntirib beruvchi sababni nazarda tutadi.

Mashhur nemis olimi Kurt Levin motivlar muammosi, ayniqsa, shaxsdagi ijtimoiy xulq motivlari borasida katta keng qamrovli tadqiqotlar olib borib, shu narsani aniqlaganki, har bir odam o'ziga xos tarzda u yoki bu vaziyatni idrok qilish va baqolashga moyil bo'ladi. Shunisi ajablanarliki, o'sha bir konkret vaziyat xususidagi turli shaxslarning baqolari qam turlicha bo'ladi. Bundan tashhari, bir shaxsning o'zi qam o'zidagi xolat, kayfiyatga boqliq qolda bir xil vaziyatni aloqida xollarda turlicha idrok qilishga moyil bo'larkan. Shuning uchun qam odamning ayni paytdagi real harakatlarini o'sha ma'lum sharoitdagi ichki va tashqi stimullarga uning bergan baqosi yoki reaksiyasi sifatida haramay, balki unda shunga o'xshash xolatlarni idrok qilishga ichki bir xozirlik - dispozitsiyaning mavjudligi bilan tushuntirish to'g'riroq bo'ladi. Shu ma'noda shaxs xulqining motivatsiyasi turli sharoitlardan orttirilgan tajribaga tayangan, ongli taxlillar, xattoki, ijtimoiy tajriba normalarining ta'sirida shakllanadigan sabablar kompleksini o'z ichiga oladi. Masalan, texnika oliygoxlarida: "Materiallarning harshiligi" nomli kurs bor deylik. Shu kursni o'zlashtirish va undan sinovdan o'tish ko'pchilikka osonlikcha ro'y bermaydi. qali kurs boshlanmasdanoq, yosh talabalarda shu kurs va uning talablariga nisbatan shunday ustanovka shakllanadiki, albatta, bu kurs qiyin, uni olib boruvchi o'qituvchi o'ta talabchan, qattiqqo'l va xokazo degan. Bunday motivatsiya mana necha avlod talabalar boshdan kechirayotgan xolat. Endi konkret shaxsning dars jarayoni boshlangan keyingi harakatlari konkret motivlar bilan izoxlanadi va tirishqoq talaba uchun bu fan qam boshqa fanlar qatori tinimsiz izlanish, o'z vaqtida darslarni tayyorlashni talab qilsa, boshqasi uchun (dangasaroq talaba uchun) bu darsdan keyin dars yo'q va u qachon shu semestr tugashini kutib harakat qiladi.

Xar qanday motivlarning orqasida shaxsning extiyojlari yotadi. Ya'ni, maqsadli qayotda shaxsda avval u yoki bu eqtiyojlar paydo bo'ladi va aynan ularning tabiati va zaruratiga boqliq tarzda xulq motivlari namoyon bo'ladi. Misol uchun talabaning o'quv faoliyatini olish mumkin. Bilim olish maqsadi bilim, ilm olish, qiziquvchanlik eqtiyojini paydo qiladi. Bu eqtiyoj taraqqiyotning ma'lum bir davrida, masalan, boqcha yoshidan boshlab qoniqtirila boshlaydi. Bolaga sotib olib berilgan kitoblar, daftar va boshqa o'quv qurollari, ma'lum ta'lim maskanida tashkil etilgan shart - sharoitlar va u erdagi bevosita bilim olishga haratilgan faoliyatning o'zi, bola uchun motiv o'rnini bosadi. Yana bir oddiy misol: qo'lingizda kitob bor. Siz xali uni o'qishni boshlamadingiz. Lekin o'qish istagi bor, shu istakning ortida esa, o'sha mazmunni bilish va uning tagiga etish eqtiyoji turadi. Rus olimi R. Nemov shaxsdagi motivatsion soqani quyidagicha tasavvur qiladi. Umuman, har qanday shaxsdagi mavjud eqtiyojlarni ikki guruqqa bo'lish mumkin:

Biologik eqtiyojlar - bu - fiziologik (tashnalik, ochlik, uyqu), jinsiy, moslashuv eqtiyojlari.

Ijtimoiy eqtiyojlar - bu - meqnat qilish, bilish, estetik va aqloqiy-ma'naviy

eqtiyojlar.

Eqtiyojlarni biologik qamda ijtimoiy turlarga bo'lganimiz bilan shu narsani unutmasligimiz lozimki, shaxsdagi har qanday eqtiyojlar qam ijtimoiylashgan bo'ladi, ya'ni, ular o'sha jamiyat va muqitdagi qadriyatlar, madaniy normalar va insonlararo munosabatlar xarakteriga boqliq bo'ladi. Masalan, eng tabiiy va tushunarli qisoblangan bizning emishga - ovqatga bo'lgan eqtiyojimizni olsak, u qam konkret muqitga harab turlicha xarakatlarni keltirib chiharadi. Yana misol uchun, to'y marosimlari yoki juda to'kin dasturxon atrofida o'tirgan odam nima uchun shunchalik ko'p ovqat iste'mol qilib yuborganini bilmay qoladi. Agar bu tabiat qo'yni yoki paxta dalasidagi xashar bo'lsa-chi, bir burda issiq non qam butun tanaga roqat baxsh etuvchi malqam bo'lib, ochlikni bilintirmaydi. Kamtarona dasturxondan ovqat eb o'rgangan kishi oz-oz eyishga o'rgansa, yoshligidan normadan ortiq eb o'rgangan odam vrach oldiga borib, o'zi uchun ozdiruvchi dori-darmon so'rasa so'raydiki, lekin uyda o'zi emishini nazorat qilishi kerakligini bilmaydi. Demak, bu qam madaniyatga, etikaga, oila muqitiga bevosita boqliq narsa ekan -da.

Umuman shaxs ijtimoiy xulqi motivi xaqida gap ketganda, uning ikki tomoni yoki elementi ajratiladi: harakat dasturi va maqsad. harakat dasturi maqsadga erishishing vositalariga aniqlik kiritadi. Shuning uchun qam dasturda nazarda tutilgan vositalar maqsadga erishishni oqlashi kerak, aks qolda dastur xech narsa bermaydi. Masalan, ba'zi ota-onalar farzandlarini yaxshi tarbiyalash va undan ideallaridagi shaxs etishib chiqishini orzu qilib, uning oldiga juda oqir tarbiyaviy shartlarni qo'yadilar, bola erkinligi bo'qiladi, u qat'iy nazorat muqitida ushlanadi. Oqibatda bola keyinchalik boshharib bo'lmaydigan, qaysar, uncha-muncha tashqi ta'sirga berilmaydigan bo'lib qolib, har qanday boshqa ijtimoiy sharoitda qiynaladigan bo'lib qoladi. Shuning uchun qam motiv har doim anglangan, extiyojlar muvofiqlashtirilgan va maqsadlar va unga etish vositalari aniq bo'lishi kerak. Shundagina ijtimoiy xulq jamiyatga mos bo'ladi.

Motivlarning turlari. Turli kasb egalari faoliyati motivlarini o'rganishda motivlar xarakterini bilish va ularni o'zgartirish muammosi ahamiyatga ega. Shunday motivlardan biri turli xil faoliyat soqalarida muvaffaqiyatga erishish motivi bo'lib, bunday nazariyaning asoschilari amerikalik olimlar D. Maklelland, D. Atkinson va nemis olimi X. Xekxauzenlar qisoblanadi. Ularning fikricha, odamda turli ishlarni bajarishini ta'minlovchi asosan ikki turdagi motiv bor: muvaffaqiyatga erishish motivi qamda muvaffaqiyatsizliklardan qochish motivi. Odamlar qam u yoki bu turli faoliyatlarni kirishishda qaysi motivga mo'ljal qilishlariga harab farq qiladilar. Masalan, faqat muvaffaqiyat motivi bilan ishlaydiganlar oldindan ishonch bilan shunday ish boshlaydilarki, nima qilib bo'lsa

qam yutuqqa erishish ular uchun oliy maqsad bo'ladi. Ular qali ishni boshlamay turib, yutuqni kutadilar va shunday ishni amalga oshirishsa, odamlar ularning barcha xarakterlarini ma'qullashlarini biladilar. Bu yo'lda ular nafaqat o'z kuch va imkoniyatlarini, balki barcha tashqi imkoniyatlar - tanish - bilishlar, mablaq kabi omillardan qam foydalanadilar.

Boshqacha xulq - atvorni muvaffiqiyatsizlikdan qochish motiviga tayangan shaxslarda kuzatish mumkin. Masalan, ular birinchilardan farqli, ishni boshlashdan avval nima bo'lsa qam muvaffiqiyatsizlikka duchor bo'lmaslikni o'ylaydilar. Shu tufayli ularda ko'proq ishonchsizlik, yutuqqa erishishga ishonmaslik, pessimizmga o'xshash xolat kuzatiladi. Shuning uchun bo'lsa kerak, oxir - oqibat ular baribir muvaffiqiyatsizlikka uchrab, "O'zi sira o'ladim yurishmaydigan odamman-da" degan xulosaga keladilar. Agar birinchi toifali shaxslar bir ishni muvaffiqiyatli tugatgach, ko'tarinki ruq bilan ikkinchi ishga kirishishsa, ikkinchi toifa vakillari, har qanday ishni yakunlagandan so'ng, uning natijasidan qat'iy nazar, ruqan tushkunlikka tushadilar va oqrinish qissi bilan boshqa ishga kirishadilar. Bu o'rinda talabchanlik degan sifatning roli katta. Agar muvaffiqiyatga yo'nalgan shaxslarning o'zlariga nisbatan qo'ygan talablari darajasi qam yuqori bo'lsa, ikkinchi toifa vakillarining talablari aksincha, past bo'ladi. Bunday tashhari har birimizdagi o'zimizdagi real qobiliyatlar to'g'risidagi tasavvurlarimiz qam ushbu motivlarning faoliyatdagi o'rniga ta'sir ko'rsatadi. Masalan, o'zidagi qobiliyatlarga ishongan shaxs xattoki, maqlubiyatga uchrasa qam, unchalik qayqurmaydi, keyingi safar qammasi yaxshi bo'lishiga ishonadi. Ishonchsiz shaxs esa kichkina berilgan tanbeq yoki tanqidni qam juda katta ruqiy azob bilan qayqurib boshdan kechiradi. Uning uchun qam shaxsning u yoki bu vaziyatlarda qayqurish sifati qam ma'lum ma'noda motivlar xarakterini belgilaydi.

Shunday qilib, motivlar tizimi bevosita shaxsning meqnatga, odamlarga va o'z - o'ziga munosabatlaridan kelib chiqadi va undagi xarakter xususiyatlarini qam belgilaydi. Ularning har birimizda real shart-sharoitlarda namoyon bo'lishini biror mas'uliyatli ish oldidan o'zimizni tutishimiz va muvaffaqiyatlarga erishishimiz bilan baqolasak bo'ladi. Masalan, mas'uliyatli imtiqon topshirish jarayonini olaylik. Ba'zi talabalar imtiqon oldidan juda qayquradilar, xattoki, qo'rqadilar qam. Ular uchun imtixon topshirish juda katta tashvishday. Boshqalar esa bu jarayonni bosiqlik bilan boshdan kechirib, ichidan qayajonlanayotgan bo'lsalar qam, buni boshqalarga bildirmaydilar. Yana uchinchi toifa kishilari umuman beqam bo'lib, sira koyimaydilar. Tabiiy, shunga muvofiq tarzda, har bir toifa vakillari ishining muvaffaqiyati va faoliyatning samarasi turlicha bo'ladi. Bunga har bir shaxsdagi da'vogarlik darajasi qam ta'sir qiladi. Da'vogarlik darajasi yuqoriroq bo'lganlar bilgan - bilmaganini isbot qilishga urinsalar, ana shunday darajasi pastlar bor

bilganini qam yaxshi aytib berolmay, yana o'qituvchi bilan tortishmaydilar qam.

Shuning uchun qam har birimiz ijtimoiy faoliyat motivlaridan tashhari, shaxsiy xislatlarimizni qam bilishimiz va ongli tarzda xulqimizni boshhara olishimiz kerak.

Motivlarning anglanganlik darajasi: ijtimoiy ustanovka va uni o'zgartirish muammosi. Yuqorida ta'kidlaganimizdek, motivlar, ya'ni xatti-xarakatlarimizning sabablari biz tomonimizdan anglanishi yoki anglanmasligi qam mumkin. Yuqorida keltirilgan barcha misollarda va xolatlarda motiv aniq, ya'ni shaxs nima uchun u yoki bu turli faoliyatni amalga oshirayotganligini, nima sababdan muvaffaqiyatga erishayotganligi yoki maqlubiyatga uchraganini biladi. Lekin har doim qam ijtimoiy xulqimizning sabablari bizga ayon bo'lavermaydi. Anglanmagan ijtimoiy xulq motivlari psixologiyada ijtimoiy ustanovka (inglizcha "attitud") xodisasi orqali tushuntiriladi.

Ijtimoiy ustanovka shaxsning ijtimoiy ob'ektlar, xodisalar, guruqlar va shaxslarni idrok qilish, baqolash va qabul qilishga nisbatan shunday tayyorgarlik xolatiki, u bu baqo yoki munosabatning aslida qachon shakllanganligini aniq anglamaydi. Masalan, Vatanimizni qammamiz sevamiz, bayroqimiz muqaddas, nemis investorlarga ishonamiz, negrlarga raqmimiz keladi, tijorat ishlari bilan shuqullanadiganlarni albatta puldor, badavlat, deb qisoblaymiz va xakozo. Bu tasavvurlar, baqo va hissiyotlar qachon va qanday qilib ongimizda o'rnashib qolganligiga e'tibor bermasdan yuqorida sanab o'tgan hissiyotlarni boshdan kechiraveramiz. Mana shularning barchasi ijtimoiy ustanovkalar bo'lib, ularning mazmun mohiyati aslida har bir inson ijtimoiy tajribasi davomida shakllanadi va uzoq muddatli xotirada saqlanib, konkret vaziyatlarda ro'yobga chiqadi.

Amerikalik olim G. Ollport ijtimoiy ustanovkaning uch komponentli tizimini ishlab chiqqan:

A. Kognitiv komponent - ustanovka ob'ektiga aloqador bilimlar, qoyalar, tushuncha va tasavvurlar majmui;

B. Affektiv komponent - ustanovka ob'ektiga nisbatan sub'ekt qis qiladigan real hissiyotlar (simpatiya, antipatiya, loqaydlik kabi emotsional munosabatlar);

V. harakat komponenti - sub'ektning ob'ektga nisbatan real sharoitlarda amalga oshirishi mumkin bo'lgan harakatlari majmui (xulqda namoyon bo'lish).

Bu uchchala komponentlar o'zaro bir - birlari bilan boqliq bo'lib, vaziyatga harab u yoki bu komponentning roli ustivorroq bo'lishi mumkin. Shuni aytish lozimki, komponentlararo monandlik bo'lmasligi qam mumkin. Masalan, ayrim talabalar talabalik burchi va tartib - intizom bilan juda yaxshi tanish bo'lsalarda, har doim qam unga rioya qilavermaydilar. "Tasodifan dars qoldirish", "jamoatchilik joylarida tartibni buzish" kabi xolatlar kognitiv va xarakat

komponentlarida uyqunlik yo'qligini ko'rsatadi. Bu bir harashda so'z va ish birligi printsiptining turli shaxslarda turlicha namoyon bo'lishini eslatadi. Agar odam bir necha marta bila turib, ijtimoiy xulqqa zid xarakat qilsa, va bu narsa bir necha marta qaytarilsa, u bu xolatga o'rganib qoladi va ustanovkaga aylanib qolishi mumkin. Shuning uchun qam biz ijtimoiy normalar va sanktsiyalar vositasida bunday harama - harshilik va tafovut bo'lmasligiga yoshlarni o'rgatib borishimiz kerak. Bu shaxsning istiqboli va faoliyatining samaradorligiga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Tayanch so'zlar:

Motivatsiya, "motiv", komponent, biologik eqtiyojlar, ijtimoiy ustanovka, anglanmagan dispozitsiyalar.

Nazorat savollari

O'z - o'zini baqolash va xulq motivlari.

Motiv nimaq

Motivatsiya nimaq

O'z - o'zini baqolash va xulq motivlari haqida gapirib bering.

Shaxs va uning motivlari: muvaffaqiyatga erishish va maqlubiyatlardan qochish motivlari.

Ijtimoiy ustanovka nimaq

O'zgartirish muammosi nimaq

Talabchanlik va ustanovka haqida gapirib bering.

Adabiyotlar:

Karimova V.M. Ijtimoiy psixologiya asoslari.- T., 1994

Grimak L.P. Rezervo` chelovecheskoy psixiki.- M., 1990

Merlin V.S. Lektsii po psixologii motivov cheloveka.- Perm, 1971

Nasinovskaya E.E. Metodo` izucheniya motivatsii lichnosti. - M., 1988

Nemov R.S. Psixologiya. V 3-x kn.- Kn.1.- M., 1998

Prakticheskaya psixodiagnostika. Metodiki i test.- Samara, 1998

Xekxauzen X. Motivatsiya i deyatelnost. - T. 1,2. - M., 1986

4-MAVZU. MULOQOT PSIXOLOGIYASI

Reja:

1. Muloqot to'g'risida umumiy tushuncha
2. Muloqot – axborot almashish tariqasida
3. Muloqot va til
4. Nutq to'g'risida tushuncha
5. Pedagogik muloqot va nutqni o'sishi.

Insoniy munosabatlar psixologiyasi. Shaxs - ijtimoiy munosabatlar maqsuli deyilishining eng asosiy sababi - uning doimo insonlar davrasida, ular bilan o'zaro ta'sir doirasida bo'lishini anglatadi. Bu shaxsning eng etakchi va nufuzli faoliyatlaridan biri muloqot ekanligiga ishora qiladi.

Muloqotning turi va shakllari turlichadir. Masalan, bu faoliyat bevosita “yuzma - yuz” bo'lishi yoki u yoki bu texnik vositalar (telefon, telegraf va shunga o'xshash) orqali amalga oshiriladigan; biror professional faoliyat jarayonidagi amaliy yoki do'stona bo'lishi; sub'ekt - sub'ekt tipli (diologik, sheriklik) yoki sub'ekt - ob'ektli (monologik) bo'lishi mumkin.

Insoniy munosabatlar shunday o'zaro ta'sir jarayonlariki, unda shaxslaro munosabatlar shakllanadi va namoyon bo'ladi. Bunday jarayon dastlab odamlar o'rtasida ro'y beradigan fikrlar, xis - kechinmalar, tashvishu - quvonchlar almashinuvini nazarda tutadi. Odamlar muloqatda bo'lishgani sari, ular o'rtasidagi munosabatlar tajribasi ortgan sari ular o'rtasida umumiylik, o'xshashlik va uyqunlik kabi sifatlar paydo bo'ladiki, ular bir - birlarini bir harashda tushunadigan yoki “yarimta jumladan” qam fikr ayon bo'ladigan bo'lib qoladi, ayrim xollarda esa ana shunday muloqotning tiqizligi teskari reaksiyalarni - bir - biridan charchash, gapiradigan gapning qolmasligi kabi vaziyatni keltirib chiharadi. Masalan, oila muqiti va undagi munosabatlar ana shunday tiqiz munosabatlarga kiradi. Faqat bunday tiqizlik oilaning barcha a'zolari o'rtasida emas, uning ayrim a'zolari o'rtasida bo'lishi mumkin (ona - bola, qaynona - kelin va x-zo).

O'zaro munosabatlarga kirishayotgan tomonlar munosabatdan ko'zlaydigan asosiy maqsadlari - o'zaro til topishish, bir - birini tushunishdir. Bu jarayonning murakkabligi, kerak bo'lsa, “jozibasi”, betakrorligi shundaki, o'zaro bir xil til topishish yoki tomonlarning aynan bir xil o'ylashlari va gapirishlari mumkin emas. Agar ana shunday vaziyatni tasavvur qiladigan bo'lsak, bunday muloqot eng samarasiz, eng beta'sir bo'lgan bo'lar edi. Masalan, tasavvur qiling, uzoq vaqt ko'rishmay qolgan do'stingizni ko'rib qoldingiz . Siz undan xol - aqvol so'radingiz, lekin u tashabbusni sizga berib, nimaiki demang, sizni ma'qullab, gapingizni qaytarib turibdi. Bunday muloqat juda bemaza bo'lgan va siz ikkinchi marta o'sha odam bilan iloji boricha rasman salom - alikni bajo keltirib o'tib ketavergan bo'lardingiz. Ya'ni, muloqot faoliyati shunday shart - sharoitki, unda har bir shaxsning individualligi, betakrorligi, bilimlar va tasavvurlarning xilma - xilligi namoyon bo'ladi va shunisi bilan u insoniyatni asrlar davomida o'ziga jalb etadi.

Har qanday faoliyatdan zerikish, charchash mumkin, faqat odam muloqotdan, ayniqsa, uning norasmiy samimiy, bevosita shaklidan charchamaydi, yaxshi suqbatdoshlar doimo

ma'naviy jihatdan raqbatlantiriladilar.

XXI asr bo'shaqasida odamning eng tabiiy bo'lgan muloqotga eqtiyoji, uning sirlaridan xabardor bo'lish va o'zgalarga samarali ta'sir eta olishga bo'lgan intilishi yanada oshdi va buning qator sabablari bor.

Birinchiidan, industrial jamiyatdan axborotlar jamiyatiga o'tib bormoqdamiz. Axborotlarning ko'pligi aynan inson manfaatiga aloqador ma'lumotlarni saralash, u bilan to'g'ri munosabatda bo'lishni taqozo etdi. Axborot XXI asrda eng nodir kapitalga aylanadi va bu o'z navbatida insonlarga zarur axborotlar uzatilishi tezligi va tempini o'zgartiradi.

Ikkinchiidan, turli kasb - faoliyat soqasida ishlayotgan odamlar guruqining ko'payishi, ular o'rtasida munosabatlar va aloqaning dolzarbliqi axborotlar tiqiz sharoitda oddiygina muloqotni emas, balki professional, bilimdonlik asosidagi muloqotni talab qiladi. Umuman, XXI asrning korporatsiyalar asri bo'ladi, deb bashorat qilayotgan iqtisodchilar qam bu korporatsiya insonlarning o'zaro til topishlariga haratilgan malakalarning rivojlangan, mukammal bo'lishi haqida gapirmoqdalar. Undan tashhari, bu kabi korporativ aloqa ko'p xollarda bevosita yuzma - yuz emas, balki zamonaviy texnik vositalar - uyali aloqa, fakslar, elektron pochta, Internet kabilar yordamida aniq va lo'nda fikrlarni uzatishni nazarda tutadi. Bu qam o'ziga xos muloqot malakalarining ataylab shakllantirilishini taqozo etadi.

Uchinchiidan, oxirgi paytlarda shunday kasb - xunarlar soni ortdiki, ular sotsionomik guruq kasblar deb atalib, ularda "odam - odam" dialogi faoliyatning samarasini belgilaydi. Masalan, pedagogik faoliyat, boshharuv tizimi, turli xil xizmatlar (servis), marketing va boshqalar shular jumlasidandir. Bunday sharoitlarda odamlarning ataylab muloqot bilimdonligining oshirilishi meqnat maqsulini belgilaydi.

Shuning uchun qam muloqot, uning tabiati, texnikasi va strategiyasi, muloqotga o'rgatish (sotsial psixologik trening) masalalari bilan shuquullanuvchi fanlarning qam jamiyatdagi o'rni va saloqiyati keskin oshdi.

Shaxslararo muomalaning shaxs taraqqiyotidagi o'rni. Aslida har bir insonning ijtimoiy tajribasi, uning insoniy qiyofasi, fazilatlar, xattoki, nuqsonlari qam muloqot jarayonlarining maqsulidir. Jamiyatdan ajralgan, muloqotda bo'lish imkoniyatidan maqrum bo'lgan odam o'zida individ sifatlarini saqlab qolishi mumkin, lekin u shaxs bo'lolmaydi. Shuning uchun muloqotning shaxs taraqqiyotidagi ahamiyatini tasavvur qilish uchun uning funktsiyalarini taxlil qilamiz.

har qanday muloqotning eng elementar funktsiyasi - suqbatdoshlarning o'zaro bir - birini tushunishlarini ta'minlashdir. Bu o'zbeklarda samimiy salom - alik, ochiq yuz bilan kutib olishdan boshlanadi. O'zbek xalqining eng nodir va buyuk xislatlaridan biri qam shuki, uyiga birov kirib kelsa, albatta ochiq yuz bilan kutib

oladi, ko'rishadi, so'rashadi, xol - aqvol so'raydi. Shunisi xarakterliki, ta'ziyaga borgan choqda qam ana shunday samimiyatli qabulni xis qilamiz. Bu kabi birlamchi kontakt usullari boshqa millat va xalqlarda qam bor, ya'ni bu jihat milliy o'ziga xoslikka ega.

Uning ikkinchi muqim funktsiyasi ijtimoiy tajribaga asos solishdir. Odam bolasi faqat odamlar davrasida ijtimoiylashadi, o'ziga zarur insoniy xususiyatlarni shakllantiradi. Odam bolasining yirtqich qayvonlar tomonidan o'qrilanib ketilishi, so'ng ma'lum muddatdan keyin yana odamlar orasida paydo bo'lishi faktlari shuni ko'rsatganki, "mauglilar" biologik mavjudot sifatida rivojlanaveradi, lekin ijtimoiylashuvda ortda qolib ketadi. Bundan tashhari, bunday xolat boladagi bilish qobiliyatlarini qam cheklashi ko'plab psixologik eksperimentlarda o'z isbotini topdi.

Muloqotning yana bir muqim vazifasi - u odamni u yoki bu faoliyatga qoziraydi, ruqlantiradi. Odamlar guruqidan uzoqlashgan, ular nazaridan qolgan odamning qo'li ishga qam bormaydi, borsa qam jamiyatga emas, balki faqat o'zigagina manfaat keltiradigan ishlarni qilishi mumkin. Masalan, ko'plab tadqiqotlarda izolyatsiya, ya'ni odamni yolqizlatib qo'yishning uning ruqiyatiga ta'siri o'rganilgan. Masalan, uzoq vaqt termokamerada bo'lgan odamda idrok, tafakkur, xotira, xissiy xolatlarning buzilishi qayd etilgan. Lekin ataylab emas, taqdir taqozosi bilan yolqizlikka maqum etilgan odamlarning maqsadli faoliyatlar bilan o'zlarini band etishlari u qadar katta salbiy o'zgarishlarga olib kelmasligini qam olimlar o'rganishgan. Lekin baribir har qanday yolqizlik va muloqotning etishmasligi odamda muvozanatsizlik, xissiyotga beriluvchanlik, xadiksirash, qavotirlanish, o'ziga ishonchsizlik, qayqu, tashvish xislarini keltirib chiharadi. Shunisi qiziqki, yolqizlikka maqum bo'lganlar ma'lum vaqt o'tgach ovoz chiharib, gapira boshlasharkan. Bu avval biror ko'rgan yoki qis qilayotgan narsasi xususidagi gaplar bo'lsa, keyinchalik nimagadir harab gapiraverish eqtiyoji paydo bo'lar ekan. Masalan, M.Sifr degan olim ilmiy maqsadlarini amalga oshirish uchun 63 kun qor ichida yashagan ekan. Uning keyinchalik yozishicha, bir necha kun o'tgach, u turgan erda bir o'rgimchakni ushlab oladi va u bilan dialog boshlanadi. "Biz, deb yozadi u, shu qayotsiz qor ichidagi tanqo tirik mavjudotlar edik. Men o'rgimchak bilan gaplasha boshladim, uning taqdiri uchun qayqura boshladim..."

Shaxsning muloqotga bo'lgan eqtiyojining to'la qondirilishi uning ish faoliyatiga qam ta'sir ko'rsatadi. Odamlar, ularning borligi, shu muqitda o'zaro gaplashish imkoniyatining mavjudligi fakti ko'pincha odamni ishlash qobiliyatini qam oshirarkan, ayniqsa, gaplashib o'tirib qilinadigan ishlar, birgalikda yonma - yon turib bajariladigan operatsiyalarda odamlar o'z oldida turgan qamkasbiga harab ko'proq, tezroq ishlashga kuch va qo'shimcha iroda topadi. To'g'ri, bu

qamkorlikda o'sha yonidagi odam unga yoqsa, ular o'rtasida o'zaro simpatiya qissi bo'lsa, unda odam ishga "bayramga kelganday" keladigan bo'lib qoladi. Shuning uchun qam amerikalik sotsiolog qamda psixolog Jon Moreno asrimiz boshidayoq ana shu omilning unumdorlikka bevosita ta'sirini o'rganib, sotsiometrik texnologiyani, ya'ni so'rovnoma asosida bir - birini yoqtirgan va bir - birini inkor qiluvchilarni aniqlagan va sotsiometriya metodikasiga asos solgan edi.

Shunday qilib, muloqot odamlarning jamiyatda o'zaro qamkorlikdagi faoliyatlarining ichki psixologik mexanizmini tashkil etadi. qolaversa, hozirgi yangi demokratik munosabatlar sharoitida turli ishlab chiharish harorlarini yakka tartibda emas, balki kollegial - birgalikda chiharish eqtiyoji paydo bo'lganligini qisobga olsak, odamlarning muomala madaniyati va muloqat texnikasi meqnat unumdorligi va samaradorlikning muqim omillaridandir.

Insoniy muomala va muloqotning psixologik vositalari. Odamlar bir - birlari bilan muomalaga kirishar ekan, ularning asosiy ko'zlagan maqsadlaridan biri - o'zaro bir - birlariga ta'sir ko'rsatish, ya'ni fikr - qoyalariiga ko'ndirish, xarakatga chorlash, ustanovkalarini o'zgartirish va yaxshi taassurot qoldirishdir. Psixologik ta'sir - bu turli vositalar yordamida insonlarning fikrlari, hissiyotlari va xatti - harakatlariga ta'sir ko'rsata olishdir.

Ijtimoiy psixologiyada psixologik ta'sirning asosan uch vositasi farqlanadi.

Verbal ta'sir - bu so'z va nutqimiz orqali ko'rsatadigan ta'sirimizdir. Bundagi asosiy vositalar so'zlardir. Ma'lumki, nutq - bu so'zlashuv, o'zaro muomala jarayoni bo'lib, uning vositasi - so'zlar qisoblanadi. Monologik nutqda qam, dialogik nutqda qam odam o'zidagi barcha so'zlar zaqirasidan foydalanib, eng ta'sirchan so'zlarni topib, sherigiga ta'sir ko'rsatishni qoxlaydi.

Paralingvistik ta'sir - bu nutqning atrofidagi nutqni bezovchi, uni kuchaytiruvchi yoki susaytiruvchi omillar. Bunga nutqning baland yoki past tovushda ifodalanayotganligi, artikulyatsiya, tovushlar, to'xtashlar, duduqlanish, yo'tal, til bilan amalga oshiriladigan xarakatlar, nidolar kiradi. Shunga harab, masalan, do'stimiz bizga biror narsani va'da berayotgan bo'lsa, biz uning qay darajada samimiyligini bilib olamiz. Kuyib - pishib, ochiq yuz va dadil ovoz bilan "Albatta bajaraman!", desa ishonamiz, albatta.

Noverbal ta'sirning ma'nosi "nutqsiz"dir. Bunga suqbatdoshlarning fazoda bir - birlariga nisbatan tutgan o'rnlari, xolatlari (yaqin, uzoq, intim), qiliqlari, mimika, pantomimika, harashlar, bir - birini bevosita xis qilishlar, tashqi qiyofa, undan chiqayotgan turli signallar (shovqin, qidlar) kiradi. Ularning barchasi muloqot jarayonini yanada kuchaytirib, suqbatdoshlarning bir - birlarini yaxshiroq bilib olishlariga yordam beradi. Masalan, agar uchrashuvning dastlabki daqiqalarida o'rtoqingiz sizga haramay, atrofga alanglab, "Ko'rganimdan biram xursandman",

desa, ishonasizmiq

Muloqot jarayonidagi xarakterli narsa shundaki, suqbatdoshlar bir - birlariga ta'sir ko'rsatmoqchi bo'lishganda, dastavval nima deyish, qanday so'zlar vositasida ta'sir etishni o'ylar ekan. Aslida esa, o'sha so'zlar va ular atrofidagi xarakatlar muqim rol o'ynarkan. Masalan, mashqur amerikalik olim Megrabyan formulasiga ko'ra, birinchi marta ko'rishib turgan suqbatdoshlardagi taassurotlarning ijobiy bo'lishiga gapirgan gaplari 7%, paralingvistik omillar 38%, va noverbal xarakatlar 58% gacha ta'sir qilarkan. Keyinchalik bu munosabat o'zgarishi mumkin albatta, lekin xalq ichida yurgan bir maqol to'g'ri : “Ust - boshga harab kutib olishadi, aqlga harab kuzatishadi”.

Muloqotning qanday kechishi va kimning ko'proq ta'sirga ega bo'lishi sheriklarning rollariga qam boqliq. Ta'sirning tashabbuskori - bu shunday sherikki, unda ataylab ta'sir ko'rsatish maqsadi bo'ladi va u bu maqsadni amalga oshirish uchun barcha yuqorida ta'kidlangan vositalardan foydaladi. Agar boshliq ishi tushib, biror xodimni xonasiga taklif etsa, u o'rnidan turib kutib oladi, iltifot ko'rsatadi, xol - aqvolni qam quyuqroq so'raydi va so'ngra gapning asosiy qismiga o'tadi.

Ta'sirning adresati - ta'sir yo'naltirilgan shaxs. Lekin tashabbuskorning suqbatga tayyorgarligi yaxshi bo'lmasa, yoki adresat tajribaliroq sherik bo'lsa, u tashabbusni o'z qo'liga olishi va ta'sir kuchini qayta egasiga qaytarishi mumkin bo'ladi.

Muloqot va o'rganish muammolari. Oxirgi yillarda “professionalizm” tushunchasi tez - tez ishaltiladigan bo'lib qoldi. Chunki jamiyatda tub isoqotlarni amalga oshirish, meqnat unumdorligini “inson omili”ni takomillashtirish qisobiga oshirish davr talabi bo'lib qoldi. Ayniqsa, odamlarni boshharish soqasidagi professionalizmga katta e'tibor haratilmogda. Juda ko'pchilik mutaxassislar barcha bajaradigan funktsiyalari orasida odamlar bilan til topishish, ularga ta'sir ko'rsatish, ular faoliyatini to'g'ri tashkil qilish va boshharish eng murakkablaridan ekanligini e'tirof etmoqdalar. Odamlar bilan normal munosabatlarni o'rnata olmaslik, ayniqsa, biznes soqasida amaliy sheriklarning xolatlari , kutishlarini aniqlay olmaslik, o'z nuqtai nazariga o'zgalarni professional tarzda ko'ndira olmaslik, “birov”ni, uning ichki kechinmalari va o'ziga bo'lgan munosabatini aniq tasavvur qila olmaslik amaliy psixologiyada kommunikativ uquvsizlik, yoki diskommunikatsiya xolatini keltirib chiharadi. Bunda odamlar oddiy til bilan aytganda, bir - birlarini tushunolmay qoladilar, shuning oqibatida pishib turgan loyiqa yoki yaxshi reja amalga oshmasligi , bir necha oylarga cho'zilib ketishi mumkin.

Shuning uchun qam hozirgi zamon ijtimoiy psixologiyasining tadbqiqiy

yo'nalishida, boshharuv psixologiyasida katta yoshli odamlarni kommunikativ bilimdonlikka o'rgatish, ularda zarur kommunikativ malakalarni qosil qilishga katta ahamiyat berilmoqda. har bir korxonada, xususiy firma yoki davlat muassasasini boshharuvchi menedjer, raqbar tayyorlash muammosi ana shu raqbarlarni, boshharuvchilarni psixologik jihatdan odamlar bilan ishlashga o'rgatish muammosini chetlab o'tolmaydi. Umuman, hozirgi davrda har qanday mutaxassis - vrach, muxandis, o'qituvchi, iqtisodchi, agronom, quruvchi, jurnalist, madaniyatshunos yoki boshqalar qam kommunikativ malakalarga ega bo'lmaguncha, bozor munosabatlari sharoitida tezda jamoaga kirishib, ko'pchilik bilan til topishib, o'z professoinal maqoratini ko'rsata olmaydi. har bir ziyoli inson boshqalar bilan qamkorlik qilish maqorati va san'atiga ega bo'lishi kerak.

Bu vazifa odamlarni muomala va muloqot etikasiga o'rgatishni har qachongidan qam dolzarb qilib qo'ymoqda. To'g'ri, muloqotga kirishish - ijtimoiylashuv jarayonida barcha sifatlardan oldinroq shakllanadigan qobiliyatlardan, u tabiiy va qayotiy narsa. Bola tili juda yaxshi chiqib ulgurmay, atrofidaqilar bilan aktiv muloqotga kirisha boshlaydi. Lekin masalaning paradoksal tomoni qam shundaki, yillar o'tgan sari ongli, aqlli odam har bir gapini o'ylab gapiradigan, har bir qadamini o'ylab bosadigan bo'lib qoladi, bu uning jamiyatdagi mavqesini belgilovchi vositadir. Bu muloqotga kirishishga ruqan tayyorlanishning ahamiyatini qam odam anglashini taqozo etadi. Shunday qilib, ana shu eng tabiiy va bir harashda oddiy inson faoliyati shu qadar murakkab va serqirradi, uning mexanizmlarini o'rganish, guruqlarda to'g'ri munosabatlarni tashkil etish va odamlarni samarali muloqotga o'rgatish muammosi bugungi ijtimoiy psixologiyaning muqim masalalaridandir.

Ma'lumki, gaplashayotgan odamlar biri gapiradi, ikkinchisi tinglaydi, eshitadi. Muloqotning samaradorligi ana shu ikki qirraning qanchalik o'zaro mosligi, bir - birini to'ldirishiga boqliq ekan. Noto'g'ri tasavvurlardan biri shuki, odamni muomala yoki muloqotga o'rgatganda, uni faqat gapirishga, mantiqan asoslangan so'zlardan foydalanib, ta'sirchan gapirishga o'rgatishadi. Uning ikkinchi tomoni - tinglash qobiliyatiga deyarli e'tibor berilmaydi. Mashqur amerikalik notiq, psixolog Deyl Karnegi "Yaxshi suqbatdosh - yaxshi gapirishni biladigan emas, balki yaxshi tinglashni biladigan suqbatdoshdir" deganda aynan shu qobiliyatlarning insonlarda rivojlangan bo'lishini nazarda tutgan edi.

Mutaxassislarning aniqlashlaricha, ishlayotgan odamlar vaqtining 45%i tinglash jarayoniga ketar ekan, odamlar bilan doimiy muloqotda bo'ladiganlar 35 - 40 % oylik maoshlarini odamlarni "tinglaganlari" uchun olarkanlar. Bundan shunday xulosa kelib chiqadiki, kommunikatsiyaning eng qiyin soqalaridan qisoblangan tinglash qobiliyati odamga ko'proq foyda keltirarkan.

Shuning uchun bo'lsa kerak, nemis faylasufi A. Shopengauer "Odamlarni o'zingiz to'g'ringizda yaxshi fikrga ega bo'lishlarini xoqlasangiz, ularni tinglang" deb yozgan ekan. Darhaqiqat, agar siz kuyunib gapirsangizu, suqbatdoshingiz sizni tinglamasa, boshqa narsa bilan ovora bo'laversa, undan ranjiysiz, nafaqat ranjiysiz, balki u bilan aloqani qam uzasiz. O'qituvchi gapirayotgan paytda uni tinglamaslik odobsizlikning eng keng tarqalgan ko'rinishi deb baqolanishini bilasizmiq

Nima uchun biz ko'pincha yaxshi gapiruvchi, so'zlovchi bo'la olamiz-u, yaxshi tinglovchi bo'la olmaymizq Psixologlarning fikricha, asosiy xalaqit beruvchi narsa - bu bizning o'z fikr - o'ylarimiz va xoqishlarimiz oqushida bo'lib qolishimizdir. Shuning uchun qam ba'zan rasman sherigimizni tinglayotganday bo'lamiz, lekin aslida qayolimiz boshqa erda bo'ladi. Tinglashning qam xuddi gapirishga o'qshash texnikasi, usullari mavjud. Ularning turi qam ko'p, lekin asosan biz kundalik qayotda uning ikki usulini qo'llaymiz: so'zma - so'z qaytarish va boshqacha talqin etish. Birinchisi, suqbatdosh so'zlarining bir qismini yoki yaxliticha qaytarish orqali, sherikni qo'llab - quvvatlashni bildiradi. Ikkinchi usul esa - sherigimiz so'zlarini tinglab, undagi asosiy qoyani muxtasar, o'zimizning talqinimizda ifoda etish. Ikkala usul qam sherik uchun muqim, chunki u sizning tinglayotganingizni, xattoki, undagi qoyalarga harshi emasligingizni bildiradi. Bunday tashhari, biz yaxshi tinglayotgan bo'lib, "Yo'q-eq", "Naqotkiq", "hara-yaq", "Yasha!" luqmalari bilan qam suqbatdoshimizni gapirishga, yanayam o'z fikrlarini oydinlashtirishga chaqirib turamiz.

Demak, aslida bizdagi gapirayotgan shaxs etakchi, u so'qbatning mutloq xokimi, degan tasavvur unchalik to'g'ri emas. Yaxshi tinglashda qam shunday kuch borki, u so'qbatdoshni Sizga juda yaqinlashtiradi, ishonchni tuqdiradi. Chunki muloqot jarayonidagi eng qimmatli narsa - bu axborotning o'zi. Tinglayotgan odam ma'nili, yaxshi dialogdan faqat yaxshi, foydali ma'lumot oladi. Gapirgan esa aksincha, o'zidagi borini berib, gapirmaydigan so'qbatdoshdan "teskari aloqani" olib ulgurmay, qech narsasiz qolishi qam mumkin. Shuning uchun muloqotga o'rgatishning muqim yo'nalishlaridan biri - odamlarni faol tinglashga, bunda barcha paralingvistik va noverbal omillardan o'rinli foydalanishga o'rgatishdir.

Professional tinglash texnikasiga quyidagilar kiradi:

aktiv xolat. Bu - agar kreslo yoki divan kabi mebel bo'lsa, unga bemalol yastanib yoki yotib olmaslik, suqbatdoshning yuzidan tashhari joylariga haramaslik, mimika, bosh chayqash kabi xarakterlar bilan uning har bir so'ziga qiziqayotganligingizni bildirishni nazarda tutadi;

suqbatdoshga samimiy qiziqish bildirish. Bu nafaqat suqbatdoshni o'ziga jalb qilib, balki keyin navbat kelganda o'zining har bir so'ziga uni qam ko'ndirishning

samarali yo'lidir.

o'ychan jimlik. Bu suqbatdosh gapirayotgan paytda yuzda mas'uliyat bilan tinglayotganday tasavvur qoldirish orqali o'zingizning suqbatdan manfaatdorligingizni bildirish yo'li.

Agar biz suqbatdoshimizni yaxshi, diqqat bilan tinglasak, bu bilan biz unda o'z - o'ziga xurmatni qam tarbiyalaymiz. Demak, tinglash jarayoni ko'pchilik tasavvur qilgani kabi unchalik passiv jarayon emas ekan. Uning muloqotning samarali bo'lishidagi ahamiyati niqoyatda katta. Chunki tinglash qobiliyati gapiruvchini ilqomlantiradi, uni ruqlantiradi, yangi fikrlar, qoyalarning shakllanishiga sharoit yaratadi. Shuning uchun ma'ruzachi professorning har bir chiqishi va ma'ruzasi agar talabalar tomonidan diqqat bilan tinglansa, bu pedagogik muloqotdan ikkala tomon qam teng yutadi.

Agar muloqot jarayonida ishtirok etuvchi ikki jarayon - gapirish va tinglashning faol o'zaro ta'sir uchun teng ahamiyatini nazarda tutsak, bu jarayon qatnashchilarining psixologik savodxonligi va muloqot texnikasini egallashining ahamiyatini anglash qiyin bo'lmaydi. Shuning uchun qam ijtimoiy psixologiyada odamlarni samarali muloqotga ataylab o'rgatishga juda katta e'tibor beriladi. Bu boradagi fanning o'z uslubi bo'lib, uning nomi ijtimoiy psixologik trening (IPT) deb ataladi. IPT - muloqot jarayoniga odamlarni psixologik jihatdan qozirlash, ularda zarur kommunikativ malakalarni maxsus dasturlar doirasida qisqa fursatda shakllantirishdir. Eng muqimi IPT mobaynida odamlarning muloqot borasidagi bilimdonligi ortadi.

Amaliy muloqot treningi - IPTning bir ko'rinishi bo'lib, u yoki bu professional faoliyatni amalga oshirish jarayonida zarur bo'ladigan kommunikativ malaka, ko'nikma va bilimlarni qosil qilishga haratilgan tadbiridir. Guruq va jamoalarda muloqot treningi vositasida muzokaralar olib borish, ish yuzasidan qamkorlik qilish yo'l - yo'riqlarini birgalikda topish, katta auditoriya oldida so'zlashga o'rgatish, majlislar o'tkazish, janjalli, konfliktli xolatlarda o'zini to'g'ri tutish malakalari qosil qilinadi. Bunday asosiy narsa - trening qatnashchilari ongiga birovlarini tushunish, o'zini o'zga o'rniga qo'ya olish, boshqalar manfaatlari bilan o'zini uyqunlashtira olish qoyasini singdirishdir. Treninglar mobaynida guruqiy munozaralar, rol o'yinlarning eng optimal variantlari sinab, mashq qilinadi.

Tayanch so'zlar:

Psixologik ta'sir, verbal ta'sir, paralingvistik tasir, noverbal ta'sir.

Nazorat savollari

Insoniy munosabatlar psixologiyasi tushunchasini izoqlang.

O'zaro munosabatlarga kirishayotgan tomonlarning munosabatdan ko'zlaydigan maqsadlari nimalardan iboratq

Psixologik ta'sirning asosiy uch vositasi qaysilarq

Professional tinglash texnikasi turlarini sanang.

Adabiyotlar ro'yxati:

Karimov I.A. Barkamol avlod - O'zbekiston kelajagining poydevori.- T., 1997

Aqloq - odobga oid Xadis namunalari.- T., 1990

Golovin B. N. Osnovo` kulturo` rechi. M., 1988

Ibroqimov va boshq. Vatan tuyg'usi.- T., 1996

Karnegi D. Kak zavoevo`vat druzey i okazo`vat vliyanie na lyudey.- M., 1990

Klimov E.A. Psixologiya professionala. - M., 1997

Komilov N. Tasavvur va komil inson aqloqi. T.,1996y.

Krijanskaya Yu.S. , Tretyakov V.P. Grammatika obqeniya.- L., 1990

5- MAVZU. Shaxs faoliyati

Reja:

1. Faoliyat haqida umumiy tushuncha.
2. Shaxs va uning faolligi.
3. Faoliyatning turlari.
4. Jismoniy va aqliy xarakterlar.

Shaxsning strukturasi, birinchi navbatda, uning individualligining kishi ehtirosining, ichki qiyofasining, qobiliyatlarining tuzilishida mujassamlashgan, shaxs psixologiyasini anglab etish uchun zarur, lekin etarli bo'lmagan sistemali tarzda tuzilishi kiradi. Shu tariqa shaxs strukturasi birinchi tarkibiy qismi – uning individ ichkarisidagi (interindivid) kichik sistema aloqida namoyon bo'ladi.

Shaxs strukturasi ikkinchi tarkibiy qismi – shaxsning interindivid kichik sistemasini tashkil etadigan individning organik tarzda gavdasidan tashharidagi “bo'shliq” da namoyon bo'ladi.

Shaxs strukturasi uchinchi tarkibiy qismi. Metaindivid (individning ustki ko'rinishi) kichik tuzilishini qam aloqida ko'rsatish imkoniyati mavjuddir. Bunda ichkarisidagi (interindivid) kichik sistema aloqida namoyon bo'ladi. Bunda shaxs individning organik gavdasidan tashhariga chiharilib qolmasdan, balki uning boshqa individlar bilan “shu erda va endilikda” mavjud bo'lgan aloqalaridan qam tashharida joylashtiriladi.

Shaxs va uning faolligi.

Kishining tevarak-atrofdagi munosabat, birgalikdagi faoliyat va ijodiy ish jarayonida namoyon bo'ladigan ijtimoiy ahamiyatga molik o'zgarishlar qilish layoqati shaxsning faolligi sifatida tushiniladi.

Inson faolligi “harakat”, “faoliyat”, “xulq” tushunchalari bilan chambarchas boqliq bo'lib, shaxs va uning ongi mas, Shaxs va uning faolligi. Jamiyat bilan doimiy munosabatni ushlab turuvchi, o'z-o'zini anglab, har bir harakatini muvofiqlashtiruvchi shaxsga xos bo'lgan, eng muqim va umumiy xususiyat - bu uning faolligidir. Faollik (lotincha “actus” - harakat, “activus” - faol so'zlaridan kelib chiqqan tushuncha) shaxsning qayotdagi barcha xatti - harakatlarini namoyon etishini tushuntiruvchi kategoriyadir. Bu - o'sha oddiy qo'limizga qalam olib, biror chiziqcha tortish bilan boqliq elementar harakatimizdan tortib, toki ijodiy uyqonish paytlarimizda amalga oshiradigan mavqum fikrlashimizgacha bo'lgan murakkab harakatlarga aloqador ishlarimizni tushuntirib beradi. Shuning uchun qam psixologiyada shaxs, uning ongi va o'z-o'zini anglashi muammolari uning faolligi, u yoki bu faoliyat turlarida ishtiroki va uni uddalashi aloqador sifatleri orqali bayon etiladi.

Fanda inson faolligining asosan ikki turi farqlanadi:

A. Tashqi faollik - bu tashharidan va o'z ichki istak-xoxishlarimiz ta'sirida bevosita ko'rish, qayd qilish mumkin bo'lgan harakatlarimiz, mushaklarimizning harakatlari orqali namoyon bo'ladigan faollik.

B. Ichki faollik - bu bir tomondan u yoki bu faoliyatni bajarish mobaynidagi fiziologik

jarayonlar, (moddalar almashinuvi, qon aylanish, nafas olish, bosim o'zgarishlari) qamda, ikkinchi tomondan, bevosita psixik jarayonlar, ya'ni aslida ko'rinmaydigan, lekin faoliyat kechishiga ta'sir ko'rsatuvchi omillarni o'z ichiga oladi.

Misol tariqasida qayotdan shunday manzarani tasavvur qilaylik: uzoq ayriliqdan so'ng ona o'z farzandi visoliga etdi. Tashqi faollikni biz onaning bolasiga intilishi, uni quchoqlashi, yuzlarini siylashi, ko'zlaridan oqqan sevinch yoshlarida ko'rsak, ichki faollik - o'sha ko'z yoshlarini keltirib chihargan fiziologik jarayonlar, ichki soqinchning asl sabablari (ayriliq muddati, nochorlik tufayli ayriliq kabi yashirin motivlar ta'siri), ko'rib idrok qilgandagi o'zaro bir-birlariga intilishni ta'minlovchi ichki, bir harashda ko'z bilan ilqab bo'lmaydigan emotsional holatlarda namoyon bo'ladi. Lekin shu manzarani bevosita guvoqi bo'lsak qam, uni ifodalagan rasmni qursak qam, taxminan qanday jarayonlar kechayotganligini tasavvur qilishimiz mumkin. Demak, ikkala turli faollik qam shaxsiy tajriba va rivojlanishning asosini tashkil etadi. Bir harashda har bir konkret shaxsga va uning eqtiyojlariga boqliq bo'lib tuyulgan bunday faollik turlari aslida ijtimoiy xarakterga ega bo'lib, shaxsning jamiyat bilan bo'ladigan murakkab va o'zaro munosabatlarining oqibati qisoblanadi.

alasiq borib taqaladi. Shaxs aynan turli faolliklar jarayonida shakllanadi, o'zligini namoyon qiladi qam. Demak, faollik yoki inson faoliyati passiv jarayon bo'lmay, u ongli ravishda boshhariladigan faol jarayondir. Inson faolligini mujassamlashtiruvchi harakatlar jarayoni faoliyat deb yuritiladi. Ya'ni, faoliyat - inson ongi va tafakkuri bilan boshhariladigan, undagi turli-tuman eqtiyojlardan kelib chiqadigan, qamda tashqi olamni va o'z-o'zini o'zgartirish va takomillashtirishga haratilgan o'ziga xos faollik shaklidir. Bu - yosh bolaning real predmetlar mohiyatini o'z tasavvurlari doirasida bilishga haratilgan o'yin faoliyati, bu - moddiy ne'matlar yaratishga haratilgan meqnat faoliyati, bu - yangi kashfiyotlar ochishga haratilgan ilmiy - tadqiqotchilik faoliyati, bu - rekordlarni ko'paytirishga haratilgan sportchining maqorati va shunga o'xshash. Shunisi xarakterliki, inson har daqiqada qandaydir faoliyat turi bilan mashqul bo'lib turadi.

Faoliyat turlari. Jismoniy va aqliy xarakterlar. har qanday faoliyat real shart-sharoitlarda, turli usullarda va turlicha ko'rinishlarda namoyon bo'ladi. qilinayotgan har bir harakat ma'lum narsaga - predmetga haratilgani uchun qam, faoliyat predmetli harakatlar majmui sifatida tasavvur qilinadi. Predmetli harakatlar tashqi olamdagi predmetlar xususiyatlari va sifatini o'zgartirishga haratilgan bo'ladi. Masalan, ma'ruzani konspekt qilayotgan talabaning predmetli harakati yozuvga haratilgan bo'lib, u avvalo o'sha daftardagi yozuvlar soni va sifatida o'zgarishlar qilish orqali, bilimlar zaqirasini boyitayotgan bo'ladi. Faoliyatning va uni tashkil etuvchi predmetli harakatlarning aynan nimalarga yo'naltirilganiga harab, avvalo tashqi va ichki faoliyat farqlanadi. Tashqi faoliyat shaxsni o'rab turgan tashqi muqit va undagi narsa va qodisalarni o'zgartirishga haratilgan faoliyat bo'lsa, ichki faoliyat - birinchi navbatda aqliy faoliyat bo'lib, u

sof psixologik jarayonlarning kechishidan kelib chiqadi. Kelib chiqishi nuqtai nazaridan ichki - aqliy, psixik faoliyat tashqi predmetli faoliyatdan kelib chiqadi. Dastlab, predmetli tashqi faoliyat ro'y beradi, tajriba orttirib borilgan sari, sekin-asta bu harakatlar ichki aqliy jarayonlarga aylanib boradi. Buni nutq faoliyati misolida oladigan bo'lsak, bola dastlabki so'zlarni qattiq tovush bilan tashqi nutqida ifoda etadi, keyinchalik ichida o'zicha gapirishga o'rganib, o'ylaydigan, muloqaza yuritadigan, o'z oldiga maqsad va rejalar qo'yadigan bo'lib boradi.

har qanday sharoitda qam barcha harakatlar, qam ichki-psixologik, qam tashqi - muvofiqlik nuqtai nazaridan ong tomonidan boshharilib boradi. har qanday faoliyat tarkibida qam aqliy, qam jismoniy - motor harakatlar mujassam bo'ladi. Masalan, fikrlayotgan donishmandni kuzatganmisizq Agar o'ylanayotgan odamni ziyraklik bilan kuzatsangiz, undagi etakchi faoliyat aqliy bo'lgani bilan uning peshonalari, ko'zlari, xattoki, tana va qo'l harakatlari juda muqim va jiddiy fikr xususida bir to'xtamga kelolmayotganidan, yoki yangi fikrni topib, undan mamnuniyat qis qilayotganligidan darak beradi. Bir harshda tashqi elementar ishni amalga oshirayotgan, misol uchun, uzum ko'chatini ortiqcha barglardan xalos etayotgan boqbon harakatlari qam aqliy komponentlardan xoli emas, u qaysi bargning va nima uchun ortiqcha ekanligidan anglab, bilib turib olib tashlaydi.

Aqliy xarakatlar - shaxsning ongli tarzda, ichki psixologik mexanizmlar vositasida amalga oshiradigan turli-tuman harakatlaridir. Eksperimental tarzda shu narsa isbot qilinganki, bunday harakatlar doimo motor harakatlarni qam o'z ichiga oladi. Bunday harakatlar quyidagi ko'rinishlarda bo'lishi mumkin:

pertseptiv – ya'ni, bular shunday harakatlarki, ularning oqibatida atrofdagi predmetlar va xodisalar to'g'risida yaxlit obraz shakllanadi;

mnemik faoliyat-narsa va xodisalarning mohiyati va mazmuniga aloqador materialning eslab qolinishi, esga tushirilishi, qamda esda saqlab turilishi bilan boqliq murakkab faoliyat turi;

fikrlash faoliyati - aql, faqm - farosat vositasida turli xil muammolar, masalalar va jumboqlarni echishga haratilgan faoliyat;

imajitiv - (“image” -obraz so'zidan olingan) faoliyati shundayki, u ijodiy jarayonlarda qayol va fantaziya vositasida qozir bevosita ongda berilmagan narsalarning xususiyatlarini anglash va qayolda tiklashni taqozo etadi.

Yuqorida ta'kidlaganimizdek, har qanday faoliyat qam tashqi harakatlar asosida shakllanadi va motor komponentlardan iborat bo'lishi mumkin. Agar tashqi faoliyat asosida psixik jarayonlarga o'tish ro'y bergan bo'lsa, bunday jarayonni psixologiyada interiorizatsiya deb ataladi, aksincha, aqlda shakllangan qoyalarni bevosita tashqi harakatlarda yoki tashqi faoliyatga ko'chirilishi eksteriorizatsiya deb yuritiladi.

Faoliyat turlari yana ongning bevosita ishtiroki darajasiga ko'ra qam farqlanadi. Masalan, shunday bo'lishi mumkinki, ayrim harakatlar boshida har bir elementni jiddiy ravishda, aloqida-alocida bajarishni va bunga butun diqqat va ongning yo'nalishini talab qiladi. Lekin vaqt o'tgach, bora-bora unda ongning ishtiroki kamayib, ko'pgina qismlar avtomatlashib boradi. Bu oddiy tilga o'girilganda, malaka qosil bo'ldi deyiladi. Masalan, har birimiz shu tarzda xat yozishga o'rganganmiz. Agar malakalarimiz qat'iy tarzda bizdagi bilimlarga tayansa, faoliyatning maqsadi va talablariga ko'ra harakatlarni muvaffaqiyatli bajarishni ta'minlasa, biz buni ko'nikmalar deb ataymiz. Ko'nikmalar - doimo bizdagi aniq bilimlarga tayanadi. Masalan, ko'nikma va malakalar o'zaro boqliq bo'ladi, shuning uchun, qam o'quv faoliyati jarayonida shakllanadigan barcha ko'nikmalar va malakalar shaxsning muvaffaqiyatli o'qishini ta'minlaydi. Ikkalasi qam mashqlar va qaytarishlar vositasida mustaqamlanadi. Agar, faqat malakani oladigan bo'lsak, uning shakllanish yo'llari quyidagicha bo'lishi mumkin:

oddiy namoyish etish yo'li bilan;

tushuntirish yo'li bilan;

ko'rsatish bilan tushuntirishni uyqunlashtirish yo'li bilan.

qayotda ko'nikma va malakalarning ahamiyati katta. Ular bizning jismoniy va aqliy urinishlarimizni engillashtiradi va o'qishda, meqnatda, sport soqasida va ijodiyotda muvaffaqiyatlarga erishishimizni ta'minlaydi.

Faoliyatni klassifikatsiya qilish va turlarga bo'lishning yana bir keng tarqalgan usuli - bu barcha insonlarga xos bo'lgan asosiy faollik turlari bo'yicha tabaqalashdir. Bu - muloqot, o'yin, o'qish va meqnat faoliyatlaridir.

Muloqot - shaxs individual rivojlanishi jarayonida namoyon bo'ladigan birlamchi faoliyat turlaridan biri. Bu faoliyat insondagi kuchli eqtiyojlardan biri - inson bo'lish, odamlarga o'xshab gapirish, ularni tushunish, sevishtirish, o'zaro munosabatlarni muvofiqlashtirishga haratilgan eqtiyojlaridan kelib chiqadi. Shaxs o'z taraqqiyotini aynan shu faoliyat turini egallashtirishdan boshlaydi va nutqi orqali (verbal) va nutqsiz vositalar (noverbal) yordamida boshqa faoliyat turlarini mukammal egallashtirishga zamin yaratadi.

O'yin - shunday faoliyat turiki, u bevosita biror moddiy yoki ma'naviy ne'matlar yaratishni nazarda tutmaydi, lekin uning jarayonida jamiyatdagi murakkab va xilma-xil faoliyat normalari, harakatlarning simvolik andozalari bola tomonidan o'zlashtiriladi. Bola toki o'ynamaguncha, kattalar xatti-harakatlarining ma'no va mohiyatini anglab etolmaydi.

O'qish faoliyati qam shaxs kamolotida katta rol o'ynaydi va ma'no kasb etadi. Bu shunday faollikki, uning jarayonida bilimlar, malaka va turli ko'nikmalar o'zlashtiriladi.

Meqnat qilish qam eng tabiiy ehtiyojlarga asoslangan faoliyat bo'lib, uning maqsadi albatta biror moddiy yoki ma'naviy ne'matlarni yaratish, jamiyat taraqqiyotiga xissa qo'shishdir.

har qanday kasbni egallash, nafaqat egallash, balki uni maqorat bilan amalga oshirishda faoliyatning barcha qonuniyatlari va mexanizmlari amal qiladi. Oddiygina biror kasb malakasini egallash uchun qam unga aloqador bo'lgan ma'lumotlarni eslab qolish va kerak bo'lganda yana esga tushirish orqali uni bajarish bo'lmay, balki qam ichki (psixik), qam tashqi (predmetga yo'naltirilgan) harakatlarni ongli tarzda bajarish bilan boqliq murakkab jarayonlar yotishini unutmaslik kerak. Lekin har bir shaxsni u yoki bu faoliyat turi bilan shuqullanishiga majbur qilgan psixologik omillar, sabablar muqim bo'lib, bu faoliyat motivlaridir.

Tayanch so'zlar:

Shaxs strukturasi, Metandivid, interindivid, faollik, Aqliy xarakatlar, pertseptiv, mnemik, imajitiv, ko'nikmalar.

Nazorat savollari

Inson faoliyati haqida umumiy tushuncha.

Inson va uning psixologik tuzilishi.

Faoliyat va ijtimoiy xulq motivatsiyasi.

Malaka, ko'nikma va odatlar va ularning shakllanishi.

5. O'yin va meqnat faoliyati normalari.

Adabiyotlar:

Karimova V.M. Ijtimoiy psixologiya asoslari.- T., 1994

Grimak L.P. Rezervo` chelovecheskoy psixiki.- M., 1990

Klimov E.A. Osnovo` psixologii.- M., 1998

Kovalev V. I. Motivo` povedeniya i deyatelnosti. - M., 1988

Nemov R.S. Psixologiya. V 3-x kn.- Kn.1.- M., 1998g.

6- MAVZU. Shaxsning hissiy-irodaviy xususiyatlari

Reja:

1. Xis-tuyg'ular haqida tushuncha.
2. Xis-tuyg'ularni boshdan kechirish shakllari.
3. Xis-tuyg'ularning turlari va ularning shakllantirilishi.
4. Iroda haqida tushuncha.
5. Irodaviy akt (harakat) strukturasi.
6. Shaxsning irodaviy fazilatlari va ularni shakllantirish.

Kishi idrok etish, xayol surish va fikrlash jarayonlarida faqat voqelikni bilib qolmay, balki shu bilan birga qayotdagi u yoki bu narsalarga qanday bo'lmasin munosabat bildiradi. Unda ularga nisbatan u yoki bu tarzda xis-tuyg'u paydo bo'ladi. Bunday ichki shaxsiy munosabatning manbai faoliyat va munosabat jarayonlari bo'lib, u ana shunday jarayonlarda ro'y beradi, o'zgaradi, barharor tus oladi yoki yo'qoladi (vatanparvarlik, nafratlanish, bar laqzalik mamnunlik).

Xis-tuyg'ular – kishining o'z qayotida nimalar yuz berayotganiga, nimalarni bilib olayotganiga yoki nima bilan mashqul bo'layotganiga nisbatan o'zicha turli xil shaklda bildiradigan ichki munosabatidir.

Xis-tuyg'uni boshdan kechirishning turli shakllari – emotsiya, affekt, kayfiyat, turli qayajonlanish (stress holati) mavjud. Eqtiros, va niqoyat, tor ma'nodagi sqz bilan aytganda, xis-tuyg'ular – shaxsning emotsional soqasini tashkil etadiki, ular kishi xulq-atvorini tartibga solib turadi, bilishning jonli manba, odamlar o'rtasidagi murakkab va ko'pqirrali munosabatlarning ifodasi bo'lib qisoblanadi.

Xis-tuyg'ular ba'zan har qanday psixik jarayonning faqat yoqimli, yoqimsiz yoki aralash asorati tarzida boshdan kechiriladi. Bu o'rinda ular o'z xolicha anglanilavermaydi, aksincha, narsa va harakatlarning xususiyati tarzida anglaniladi va biz yoqimli kishi, yoqimsiz ta'm, kulgili ifoda, nafis mato, quvnoq sayr va qokazolar deb gapiramiz. Ko'pincha bunday hissiy tus oldingi kuchli kechinmalarning oqibati, o'tmish tajribaning aks-sadosi bo'lib chiqadi. Ba'zan u narsaning kishini qanoatlantirishi yoki qanoatlantirmasligi, uning faoliyati muvaffaqiyatli yoki muvaffaqiyatsiz o'tayotganligi belgisi sifatida xizmat qiladi.

Xis-tuyg'ular shaxs eqtiyojlariga javob beradigan narsalarni aniqlab olishga yordam beradi va ularning qondirilishiga haratilgan faoliyatga omil baxsh etadi. Eqtiyojlarning qondirilishi yoki qondirilmisligi kishida turli xil shaklni kasb etadigan o'ziga xos kechinmalarni qosil qiladi.

Emotsiyalar – “hissiyot” (“emotsiya”) va “xis-tuyg'u” so'zlari ko'pincha sinonimlar sifatida qo'llaniladi. “Emotsiya” so'zini o'zbek tiliga aniq tarjima qilinganda u ruqiy qayajonlanish, ruqiy harakatlanish degan ma'noni anglatadi.

Hissiyot deb, masalan, kishining musiqaviy asarga nisbatan o'rnashib qolgan xususiyati sifatidagi muqabbat tuyg'usining o'zini emas, balki kontsert paytida yaxshi musiqiy asarni eshitayotib, boshidan kechirgan lazzatlanish, zavqlanish holatiga aytiladi. Musiqiy asarning yomon ijro etilganini eshitganda qosil bo'ladigan xuddi shunday xis-tuyg'u nafratlanish kabi

salbiy xissiyot sifatida boshdan kechiriladi.

Bu xil holatlarda emotsiyalar ta'sirchanligi bilan ajralib turadi. Ular xatti-harakatlarga, fikr-muloqazalar bildirishga turtki beradigan kuch bo'lib chiqadi, kuch-qayratlarni oshirib yuboradi va stenik deb ataladi. Boshqa bir qollarda emotsiyalar sustligi, loqaydligi bilan ajralib turadi, xis-tuyg'ularning boshdan kechirilishi kishini bo'shashtirib yuboradi va bu qol astenik deb ataladi. (qo'qqanidan oyoqlari qaltirashi, kuchli xis-tuyg'uga berilib, xayolga cho'mib, o'zi bilan o'zi ovora bo'lib qolish qollari).

Affektlar (hissiy portlashlar) – kishini tez chulqab oladigan va shiddat bilan o'tib ketadigan jarayonlar affektlar deb ataladi. Ular ongning anchagina darajada o'zgarganligi, xatti-harakatlarni nazorat qilishning buzilganligi, odamning o'zini o'zi idrok qila olmasligi, shuningdek uning butun qayoti va faoliyati o'zgarib qolganligi bilan ajralib turadi. Affektlar birdaniga katta kuch sarf qilinishiga sabab bo'lgani uchun qam qisqa muddatli bo'ladi: ular xis-tuyg'ularning bamisoli birdan lov etib yonib ketishiga, portlashiga, bir zumda qamma yoqni to's-to'polon qilgan shamolga o'xshaydi. Agar oddiy hissiyot faqat ruqiy qayojonlanishini ifoda etsa, u qolda affekt bo'rondir.

Kayfiyatlar - ancha vaqt davomida kishining butun xatti-harakatiga tus berib turadigan umumiy hissiy holatini ifoda etadi. Kayfiyat shodu xurramlik yoki qayquli, tetiklik yoki lanjlik, qayajonli yoki ma'yuslik, jiddiy yoki engiltaklik, jizzakilik yoki muloyimlik va qokazo tarzda bo'ladi.

Kayfiyat juda xilma-xil, yaqin va ancha uzoq turuvchi manbalarga ega bo'lishi mumkin. Turmushning butun borishidan, jumladan, ishda, oilada, maktabda munosabatlarning qanday yo'lga qo'yilganligidan, kishining qayot kechirishi yo'lida paydo bo'layotgan har qanaqa ziddiyatlar qay tarzda bartaraf etilishidan qanoat qosil qilishi yoki qanoatlanmaslik kayfiyatlarning asosiy manbalari qisoblanadi. Kishining uzoq vaqt yomon yoki Lanj kayfiyat bilan yurishi uning qayotida biror narsaning ko'ngildagidek emasligini ko'rsatadi.

Kuchli qayajonlanish (stress) holatlari. Psixologik ta'rifga ko'ra affektiv holatga yaqin turadigan, lekin boshdan kechirilishining davomlilikiga ko'ra kayfiyatlarga yaqin bo'lgan xis-tuyg'ular boshdan kechirilishining aloqida shakli kuchli qayajonlanish (stress) holati (inglizchada stress – tazyiq ko'rsatish, zo'riqish degan so'zdan olingan)dan, yoqud hissiy zo'riqishdan iboratdir. hissiy zo'riqish xavf-xatar tuqilgan, kishi xafa bo'lgan, uyalgan taxlika ostida qolib ketgan vash u kabi vaziyatlarda ro'y beradi.

Asosiy hissiy holatlar va ularning tashqi ifodasi. Xis-tuyg'ularning hissiyotlar, kayfiyatlar, kuchli qayajonlanish tarzida boshdan kechirilishi choqida ma'lum darajada seziladigan tashqi belgilarga qam ega. Yuzlarning ifodali harakatlari (mimika), qo'l va gavdaning ma'noli harakatlari, oqang, ko'z qorachiqlarining kengayishi va torayishi kabilar shular jumlasiga kiradi.

har biri o'zining psixologik ta'riflari va tashqi ko'rinishlariga ega bo'lgan quyidagicha asosiy hissiy holatlarni aloqida ajratib ko'rsatish mumkin. qiziqish, quvonch, qayratlanish, iztirob chekish, qazablanish, nafratlanish, jirkanish, qo'rquv, uyalish va qokazo.

qiziqish – malaka va ko'nikmalarning rivojlanishiga, ta'lim olishga moyillik tuqdiradigan bilimlarni egallashga yordam beradigan ijobiy hissiy holatdir.

quvonch – xali-veri qondirilishi mumkin bo'lmagan yoki har qolda qondirilishi noaniq bo'lgan dolzarb ehtiyojning etarli darajada to'la qondirilgan bo'lishi mumkinligi bilan boqliq ijobiy hissiy holatdir.

Iroda – bu shaxsning oldiga qo'yilgan maqsadlarga erishishda qiyinchiliklarni engib o'tishga haratilgan faoliyati va qulq-atvorini ongli ravishda tashkil qilishi va o'z-o'zini boshharishi demakdir.

Iroda – bu shaxs faolligining aloqida shakli, uning qulq-atvorini tashkil etishning u tomonidan qo'yilgan maqsad bilan belgilanadigan aloqida turidir.

Iroda tabiat qonunlarini egallab oladigan va shu tariqa uni o'z ehtiyojlariga ko'ra o'zgartirish imkoniyatiga ega bo'ladigan kishining meqnat faoliyatida paydo bo'ldi.

Iroda o'zaro boqliq ikkita vazifaning – undovchi va tormozlash (to'xtatish) vazifalarini bajarilishini ta'minlaydi va ularda o'zini namoyon qiladi.

Undovchi vazifasi kishining faolligi bilan ta'minlanadi. harakat oldingi vaziyat (chaqiriqqa nisbatan kishi aylanib haraydi, o'yinda tashlangan to'pni qaytaradi, qo'pol so'zdan qafa bo'ladi va qokazo) bilan boqliq bo'lgan paytdagi faollik harakatning ayni o'zida namoyon bo'ladigan ichki holatiga nisbatan sub'ektning o'ziga xos xususiyatini kuchga kiritish harakatini chiharadi (zarur axborotni olishga ehtiyoj sezayotgan kishi o'rtoqini chaqiradi, jaqli chiqqan holatda yonidagilariga qo'pollik qilishga yo'l qo'yadi va qokazo).

Irodaning undovchi vazifasi bilan birgalikda harakat qiluvchi to'xtatish vazifasi faollikning yoqimsiz ko'rinishlarini jilovlashda namoyon bo'ladi. Shaxs o'zining dunyoharashida eng yuksak maqsadlariga javob bermaydigan motivlarning o'yqonishini va harakatlarning bajarilishini to'xtatishga qodirdir. To'xtatish bo'lmasa, qulq-atvorni boshharib bo'lmas edi. Odamlar o'zlarining qilgan ishlari uchun ma'suliyatni kimga yuklashga moyil bo'lishiga harab sezilarli ravishda farqlanadilar. Kishining o'z faoliyati natijalari uchun ma'suliyatni tashqi kuchlarga va sharoitlarga qayd qilib qo'yish, yoki, aksincha ularni shaxsiy kuch-qayratlariga va qobiliyatlariga moyilligini belgilaydigan sifatlar nazoratni lokallashtirish deyiladi (psixologik adabiyotda “nazorat lokusi” degan termin qo'llaniladi, lotinchada lotus – o'rnashgan joy va frantsuzchada controle – tekshirish deyiladi). O'z qulq-atvori va o'z ishlari sabablarini tashqi omillar

(taqdir, holat, tasodif va boshqalar)dan deb bilishga moyil bo'ladigan odamlar bor. Shunaqa paytda nazoratning tashqi (eksternal) lokallashtirilishi to'g'risida gapiriladi. Bu toifaga mansub o'quvchilar olingan qoniharsiz baqolarini istagan vaj-baqona bilan tushuntirishadi. Tadqiqotlar nazoratning eksternal lokallikka moyilligi mas'uliyatsizlik, o'z imkoniyatlariga ishonmaslik, xavfsirash, o'z niyatlarini ro'yobga chiharishni yana va yana kechiktirishga intilish kabi shaxsiy fazilatlar bilan boqliq ekanligini ko'rsatdi. Agar inson, odatda o'z qilmishlari uchun javobgarlikni o'z zimmasiga olsa va uning sabablarini o'z qobiliyati, xarakter iva shu kabilarda deb bilsa, unda nazoratning ichki (internal) lokallashuvi ustun deb qisoblash uchun asos bor. Nazoratning ichki lokallashtirilishi xos bo'lgan odamlar maqsadga erishishda ancha ma'suliyatli, izchil o'z-o'zini tahlil qilishga moyil qamda mustaqil bo'lishi aniqlangan.

Irodaning asosini, xuddi umuman sub'ektning faolligi kabi, uning xatti-harakatlari va ishlarining ko'p tarmoqli va xilma-xil motivlashtirilishiga sabab bo'luvchi eqtiyojlari tashkil etadi.

Psixologiyada motivlashtirish deganda psixologik xodisalarning o'zaro mustaqkam boqlangan, lekin bir-biriga to'la mos kelmaydigan nisbatan mustaqil uchta turi tushuniladi.

Bu, birinchidan, individning eqtiyojlarini qondirish bilan boqliq bo'lgan faoliyatga undovchi sifatida namoyon bo'luvchi motiv sifatidagi motivlashtirishdir. Bu qolda motivlashtirish faollik holati umuman nima uchun paydo bo'lishini, sub'ektni faoliyat ko'rsatilga qanday eqtiyojlar undayotganini izoqlab beradi.

Ikkinchidan, motivlashtirish faollik nimaga haratilganligini, nima uchun qandaydir boshqa qulq-atvor emas, balki xudi shunaqasini tanlanganligini izoqlab beradi. Bu erda motivlar qulq-atvor yo'nalishini tanlashni belgilaydigan sabablardir. Bular birgalikda kishi shaxsining yo'nalishini tashkil etadi.

Niqoyat, uchinchidan, motivlashtirish kishi axloqi va faoliyatni o'zi boshharadigan vosita qisoblanadi. Bu vositalarga emotsiyalar, istaklar, qiziqishlar va boshqalar kiradi.

Irodaviy aktda (irodaviy harakatda) uni motivlashtirishning barcha uchta tomoni – faollik manbai, uning yo'nalganligi va o'z-o'zini boshharish vositalari namoyish qilingandir.

Shunday qilib, eqtiyojlar bir xil harakatlarning bajarilishini belgilaydigan va boshqalarining bajarilishiga qalaqit beradigan har xil motiv (sabab)larga aylanadi. Irodaviy harakatlarning sabablari qamisha ozmi-ko'pmi darajada anglanilgan xarakterda bo'ladi. U yoki bu eqtiyojning qanchalik anglanilganiga boqliq qolda intilish va istakni qam farq qilsa bo'ladi.

Intilish – qali etarli darajada anlanilmagan eqtiyojdan iborat faoliyat

motividir. Masalan, kishi kimgadir intilishni boshdan kechirayotib, o'z intilishining ob'ektini ko'rganda, u bilan gaplashganda mamnun bo'ladi va shu sababli beixtiyor bu uchrashuvga intiladi. Lekin ba'zida xuzur-qalovatga sabab bo'lgan narsani u anglamaydi. Intilish noaniqdir.

Istak – faoliyatning motivi sifatida eqtiyojning etarli darajada tushunib etilganligi bilan xarakterlanadi. Masalan, novator ishchi meqnat unumdorligini ancha oshirish istagini bildirib, o'z stanogini yanada takomillashtirish to'g'risida o'ylaydi, o'z ish jadvalini yana qayta ko'rib chiqadi, har bir harakatini qisobga oladi va qokazo.

Faoliyatning butun sabablari kishining yashash sharoitlarini aks ettirish va uning eqtiyojlarini faqmlash natijasi qisoblanadi. Ana shu sabablar orasida qayotning har bir daqiqasida bir xillari ko'proq, boshqalari kamroq ahamiyatga ega bo'ladi. Kishida turli eqtiyojlar ahamiyatining o'zgarishi munosabati bilan bir qator qollarda motivlar kurashi paydo bo'ladi: bir istak boshqa istakka haramaharshi qo'yiladi, u bilan to'qnashtiriladi.

Muqokama va motivlar kurashi natijasida haror qabul qilinadi, ya'ni muayyan maqsad va unga erishish usuli tanlanadi.

Irodaviy qatti-harakatning so'nggi jihati ijrodir. Unda haror harakatga aylanadi. Ijroda, irodaviy qatti-harakatda yoki ishlarda kishi irodasi namoyon bo'ladi. Kishining irodasi haqida atigi birgina yuksak qoyaviy motivlarga va qaqramonona haror va niyatlarga harab emas, balki ishlarga harab qukm chiharish kerak. O'z navbatida ishlar tahliliga harab, u tayangan motivlar to'g'risida xulosa qilish mumkin. Motivlarni bilgandan keyin bunday qollarda kishi o'zini qanday tutishi mumkinligi haqida oldindan aytib berish mumkin.

Iroda faoliyatning ichki qiyinchiliklarini engishga haratilgan ongli tuzilma va o'z-o'zini boshharish sifatida eng avvalo o'ziga, o'z hissiyotlariga, xatti-harakatlariga qukmronlik qilishdir. Bu qukmronlik har xil odamlarda har xil darajada ifodalanishi qammaga ma'lumdir. Kuchli irodaga ega bo'lgan kishi qo'yilgan maqsadlarga erishish yo'lida uchraydigan istagan qiyinchiliklarni bartaraf eta oladi, ayni choqda qa'iylik, mardlik, jasurlik, chidamlilik kabi irodaviy fazilatlarini namoyon qiladi. Irodasi sust kishilar qiyinchiliklar oldida ojizlik qiladilar.

Irodasi sustlikning namoyon bo'lish doirasi xuddi kuchli irodaning xarakterli sifatlari kabi rang-barangdir. Irodasi sustlikning eng chekka darajasi psixika normasi chegarasidan tashharida bo'ladi. Abuliya va apraksiya qollari shunga kiradi.

Abuliya – bu miya patologiyasi zaminida yuzaga keladigan faoliyatga intilishning yo'qligi, harakat yoki uni bajarish uchun bajarish uchun haror qabul

qilish zarurligini tushungan qolda shunday qilolmaslikdir. Tabiiy qulq-atvor uning uchun xarakterlidir.

Apraksiya – miya tuzilishining shikastlanishi natijasida kelib chiqadigan harakatlar maqsadga muvofiqligining murakkab buzilishidir.

Ular psixikasi oqir kasallangan odamlarga xos, nisbatan kamyob qodisalardir.

Pedagog kundalik ishda duch keladigan irodaning sustligi, odatda miya patologiyasi bilan emas, balki noto'g'ri tarbiya bilan belgilanadi.

Yalqovlik - kishining qiyinchiliklarni engishdan bosh tortishga intilishi, irodaviy kuch-qayrat ko'rsatishni qat'iy ravishda istamasligi iroda sustligining eng tipik ko'rinishidir. Yalqovlik – kishi ojizligi va sustligining, uning qayotga layoqatsizligining, umumiy ishga befarqligining dalilidir. Yalqovlik – kishining qiyofasidir, shuning uchun qam uni butun choralar bilan yo'qotish zarur. Yalqovlik, shuningdek, ojizlikning boshqa ko'rinishlari – qo'rqqoqlik, jur'atsizlik, o'zini tuta bilmaslik va boshqalar shaxsning rivojlanishidagi jiddiy kamchiliklardir, ularni bartaraf etish jiddiy tarbiyaviy ishni va avvalo o'z-o'zini tarbiyalashni tashkil etishni talab qiladi.

Irodaning ijobiy fazilatlari, uning kuchini namoyish qilinishi faoliyatning muvaffaqiyatini ta'minlaydi, kishi shaxsini eng yaxshi tomondan ko'rsatadi. Bu kabi irodaviy fazilatlarga qaqramonlik, sabotlilik, qat'iylik, mustaqillik, o'zini tuta bilish va shu kabilar kiradi.

Pedagogning vazifasi – faqat irodaviy fazilatlar doirasini ko'rsatib berishdan, ularning muqim axloqiy printsiplari bilan ichki aloqasini ochib berishdan tashhari o'z irodasini o'zi tarbiyalashga intiluvchi o'quvchiga yordam berish, irodaviy fazilatlarni rivojlantirishning qanday usullari kam samarador va qaysi birlari jiddiy yordam bermasligini ko'rsatishdan iboratdir. Masalan, o'quvchilardan biri «sabr toqatini rivojlantirish» uchun kinokomediya ko'rsatilayotganda kulmaslikka harakat qildi, kimdir qo'lini pichoq bilan kesdi va qokazo. Irodani mustaqil tarbiyalashning ana shu usullari samarasizligi eng avvalo shundaki, o'spirin bir laqzalik «irodaviy xatti-harakat»ni amalga oshirib, o'zining irodasi kuchli ekanligi to'g'risida fikrni tasdiqlab oladi.

Irodani mustaqil tarbiyalash usullari turli xil bo'lib, ularning qammasi quyidagi shartlarga amal qilishni o'z ichiga oladi.

1. Irodani tarbiyalashni nisbatan arzimas qiyinchiliklarni bartaraf etishni odat qilishdan boshlash kerak. Oldiniga unchalik katta bo'lmagan qiyinchilikni, vaqt o'tishi bilan esa ancha katta qiyinchiliklarni muntazam ravishda engib borib, kishi o'zining irodasini mashq qildiradi va chiniqtiradi.

2. qiyinchiliklarni va to'siqlarni bartaraf etish ma'lum maqsadlarga erishish uchun amalga oshiriladi. Maqsad qanchalik ahamiyatli bo'lsa, irodaviy motivlar

darajasi qanchalik yuqori bo'lsa, kishi shunchalik qiyinchiliklarni bartaraf etishga qodirdir.

3. qabul qilingan haror bajarilishi kerak. har gal, qachonki, haror qabul qilinib, uning bajarilishi kechiktirilaversa, kishining irodasi ishdan chiqadi. haror qabul qilayotib, uning qam maqsadga muvofiqligini, qam bajarilishini qisobga olishimiz kerak.

Kishining kundalik rejimga butun qayotining to'g'ri tartibda olib borilishiga olib borilishiga qat'iy amal qilinishi, kishi irodasining shakllanishi uchun muqim shartlar qatoriga kiradi. Irodasi bo'sh odamlar ustidan olib borilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ular na o'z ishlarini, na dam olishlarini tashkil qila olmaydilar. Irodali kishi – o'z vaqtining xo'jayini.

Sport bilan muntazam shuqullanish kishi irodasini chiniqtirishning muqim shartlaridan biridir.

Jumladan, shuni aytish kerakki, asosiy irodaviy fazilatlarining rivojlanishi kishining boshqa insonlar bilan muloqoti jarayonida yuz beradi.

Tayanch so'zlar:

Emotsiya, stenik, astenik, affekt, kayfiyat, qayajonlanish (stress holati) eqtiros, lokallashtirish, eksternal, internal, abuliya, apraksiya, irodaviy akt.

Nazorat savollari.

Xis-tuyg'ular haqida umumiy tushuncha bering.

hissiyot turlarini izoqlang.

Irodaviy qatti-harakatlarga ta'rif bering.

Asosiy hissiy holatlar va ularning tashqi ifodasi nimalardan iboratq

Irodani mustaqil tarbiyalash usullari.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. qoziev E. Psixologiya. –T., 1994.
2. Nemov R.S. Psixologiya. V 2-x kn. –Kn. 1. –M., 2003.
3. Psixologiya. Uchebnik. Pod. Red. A.Kro`lova. –M.,1998.
4. Vo`gotskiy L.G.Problema voli i ee razvitie v detskom vozraste. –Sobr. soch., 2-tom. M., Pedagogika, 1982.
5. Muzdibaev K. Psixologiya otvetstvennosti. L., Nauka, 1983. Xrestomatiya po psixologii. M., Prosveqenie, 1977.

7 – MAVZU. Shaxsning bilish jarayonlari.

Reja:

1. Bilish jarayonlari
2. Diqqat to'g'risida tushuncha
3. Sezgilar to'g'risida tushuncha va ularni klassifikatsiya qilish negizlari.
4. Idrok va idrok qilish qonunlari
5. Xotira va shaxs tajribasining boyligi
6. Tushunish va tafakkur qilishning ijtimoiy mohiyati.
7. Tafakkurning turlari.

Bilish jarayonlari. Inson ongi bir harashda yaxlit narsa, aslida u ayrim aloqida jarayonlardan iborat. Shuning uchun qam atrof - muqitni, o'zimizni bilishimizga imkon beruvchi ongni o'rganish uchun uni aloqida psixik jarayonlarga bo'lib o'rgana boshlaganlar. Bu jarayonlar - sezgilar, idrok, xotira, diqqat, tafakkur, nutq va boshqalardir. Bu jarayonlar shu qadar bir - birlari bilan boqlik, birini ikkinchisiz tasavvur qilishning o'zi qiyin. Masalan, ko'rib idrok qilib turgan narsangizni fikrlamay ko'ringchi, uning mohiyatini bilasizmiq Diqqat bilan ko'rgan yoki o'qigan tekstingizni eslab qolasiz. Yoki biror narsa to'g'risida fikrlash uchun bizga bir vaqtda qam ilgarigi idrok obrazlari, qam eslab qolish maqoratimiz, qam ichki nutqimiz, irodamiz va diqqat kerak bo'ladi. Xattoki, tasodifan qo'limizga kirib ketgan zirapchaga bergan reaksiyamiz qam emotsiyalardan tashhari, o'sha narsaning bu erda qanday paydo bo'lganligi kabi qator tafakkur jarayonlarini keltirib chiharadi.

Ma'lumki, odamlar bir-birlaridan ko'p jihatlari bilan farq qiladilar. Masalan, ayrimlar ko'rgan - kechirganlarini juda yaxshi esda olib qolib, kerak vaqtda aniq esga tushira oladilar. Ba'zilar ko'zi bilan ko'rgan har qanday ob'ekttni mayda detallarigacha bayon etish qobiliyatiga ega. Yana birlari eshitgan narsalari xususida aniqroq fikrlaydi, kimdir sodda, ravon tilga o'z xis - kechinmalarini ayta olsa, boshqalar - har bir qikoyaga albatta, fantaziya elementlarini qo'shishga moyil bo'ladilar. Demak, odamlarning tashqi olamdan oladigan taasurotlari va ularni ongda tartiblashtirish qobiliyatlari har xil bo'larkan. Ikkinchi tomondan, shunday kasb - korlar borki, u shaxsdagi u yoki bu sifatlarning mukammalashib borishiga imkon beradi. Masalan, yirik avtomatik boshharuv tizimlarida ishlaydigan operator o'z diqqatini har qanday mayda o'zrgarishlarga qam haratishga o'rgansa, konstruktor mavqum matematik qisob - kitoblarga usta bo'lib boradi. Demak, odamning tashqi olam xossa va xususiyatlarini ongida aks ettirishi uning iqtidori o'sishi va professional malakalari rivojlanganligiga boqliq tarzda kechadi. Shuning uchun har ongning muqim aks ettirish shakllari bo'lmish bilish jarayonlari - idrok, sezgilar, xotira, diqqat, tafakkur, iroda va hissiyotlarning inson qayoti va professional o'sishidagi roliga to'xtab o'tamiz.

Idrokning aniqligi va samaradorligiga bevosita aloqador bo'lgan psixik jarayonlardan biri — diqqatdir. Shuning uchun qam uyqusirab o'tirib ma'ruza tinglagan talabaning o'sha ma'ruza matnini idrok qilishi qay darajada bo'lishi mumkinligini tasavvur qilish qiyin emas. Shuning uchun qam biz diqqatimizni kerakli ob'ektda ushlar uchun, yuqorida misolda talabaning ma'ruzani to'la idrok qilishi uchun konspekt qilish kerakligi tavsiya etiladi. Chunki, shu paytda ongimiz eshitayotgan so'zlarning mazmuniga haratilgan bo'ladi. Demak, diqqat — shunday psixik jarayonki, uning yordamida ongimiz o'zimiz uchun ahamiyatli bo'lgan narsalar, qodisalar, prsdmetlar mohiyatiga haratiladi. Ya'ni, diqqat — ongning yo'nalganligini tushuntiruvchi psixik jarayondir. Gap shundaki, bizni o'rab turgan borliq va undagi qodisa va predmetlar dunyosi shunchalik murakkab va turfaki, biz ongimizni bir vaqtda ularning barchasiga birdan yo'naltira olmaymiz. Diqqat shuning uchun kerakki, u bizga ayni vaqtda kerak bo'lgan ob'ekttni shu turfaning orasidan ajratib, uni o'rganish yoki tanishishga imkon beradi. Masalan, o'qituvchining savoliga javob berayotgan o'quvchini tasavvur qiling: gapirayotib, barmoqlari bilan daftarining

qiryoqini qadeb buklayotganligini o'zi sezmaydi. O'qituvchining «Daftarni tinch qo'y», degan tanbeqigina uning diqqatini o'zi amalga oshirayotgan harakatga yo'naltiradi. Diqqatning asosan ikki xil turi farqlanadi: ixtiyoriy va beixtiyor diqqat. Agar ixtiyoriy diqqat shaxs onganing bevosita o'zi uchun ahamiyatli ob'ektlarga ataylab jalb etishi bo'lsa, (masalan, ma'ruzani to'la tushunish uchun talabaning urinishlari) beixtiyor diqqat narsa va qodisalarning mazmun va mohiyati, jozibasiga boqliq tarzda ongimizning ma'lum narsalarga yo'nalganligidir. Masalan, tijorat do'konida mashqur aktyor kiyib rol o'ynagan ko'ylak qizlarning diqqatini beixtiyor o'ziga tortadi. Bundan tashhari ixtiyoriydan so'nggi diqqat turi qam mavjud.

Diqqatni jalb etishning bir nechta universal qondalari bor. Masalan, birinchisi — kontrast qonuni. Masalan, televizor ko'rib o'tirib, birdan bir kanalning boshqasi bilan ulanib qolishi, ranglarning birdan almashinishi, xorij safari vaqtida kutilmaganda ona tilida kimningdir orqangizda turib gaplashishi kabilar idrokni aniqlashtirish va buning uchun diqqatni o'sha narsaga haratishga sabab bo'ladi yoki Toshkentning an'naviy qiyofasida paydo bo'lgan o'ta zamonaviy bino, masalan, Banklar assotsiyatsiyasi binosi kontrast effekt beradi, chunki u boshqa ob'ektlardan tub farq qiladi. Shuning uchun qam diqqatimiz noan'anaviy, ajralib turadigan narsalarga idrokimizni, ongimizni yo'naltiradi.

qaytaruv qonuni. Saylov oldi jarayonlarida nomzodlar o'z fotosuratlarini yoki siyosiy partiyalari haqidagi ma'lumotlarni har bir maqalla va katta ko'chalarga iladilarki, shu orqali ko'pchilikning diqqatini o'zlariga jalb qiladilar.

Yangilik qonuni. Ma'lumotning yangiligi, shaxs uchun kutilmaganda paydo bo'lishi qam diqqatni jalb etuvchi kuchli omil. Reklamada qam «Birinci marta» deb berilgan ma'lumot, ijgimoiy jarayonlardagi yangiliklarning o'ziga xos betakrorligi, do'stingiz ustidagi yangi kostyum, bildirilgan yangi fikr yoki qoya albatta, o'zgalar diqqatini o'ziga tortmay qolmaydi.

Ommaviy ta'sirlanish qonuni. Ommaviy axborot vositalari orqali bugun dunyoga taralayotgan biror xabar, yoki ataylab odamlar o'rtasida tarqatilgan «mish-mish» yoki «shov-shuvlar» aloqida ayrim shaxslarning qam diqqat markaziga tushadi. qolaversa, biz qammani qiziqtirgan, qamma gapirib yurgan ma'lumotga ishonamiz, qamma kiygan libosga e'tibor haratib, o'zimizda qam bo'lishini xoqlaymiz.

Sezgilar–psixik aks ettirishning oddiy usuli tariqasida xayvonlarga qam, odamlarga qam xos qususiyat bo'lib, u voqelikdagi narsa va xodisalarning ayrim belgi va qususiyatlarini bilib olishni ta'minlaydi. Sezgilar kishiga tevarak-atrofdagi narsa va voqealarning qususiyatlarini bilishga imkon beradi.

Sezgi a'zolari kishiga tevarak–atrofdagi olamda mo'ljal olish imkonini beradi. Agar kishi barcha sezgi a'zolaridan maxrum bo'lib qolsa bormi, u o'zining atrofida nimalar yuz berayotganini bila olmas, tevarak–atrofdagi odamlar bilan munosabatga kirisha olmas, ovqatni qidirib topa olmas, xavf-xatardan qutilib qola olmas edi.

Kishining qayoti va faoliyatida sezgilarning roli juda katta, negaki, ular bizning olam haqidagi va o'zimiz to'g'rimizdagi bilimlarimiz manbai qisoblanadi. Sezgilar bizga ob'ektiv voqelikning qaqqoniy suratini beradi, ya'ni olamni u qanday mavjud bo'lsa shundayligicha aks ettiradi. Tovushlar, xidlar va boshqa kuzatuvchilar ko'zga ta'sir qilganda ko'rish sezgilarini qosil qilmaydi. Xuddi shuningdek, nur va xid qam eshitish kuzata olmaydi.

Muayyan sezgi a'zolari uchun bir xildagi qo'zqatuvchilarni va uning uchun bir xilda bo'lmagan qo'zqatuvchilarni farq qila bilish kerak. Sezgi a'zolarining ixtisoslashishi—uzoq davom etadigan evolyutsiya maqsuli, sezgi a'zolarining o'zi esa tashqi muqit ta'siriga moslashuvchanlik maqsulidir. Sezgi a'zolari organizmning muqitga moslashuvi jarayoniga xizmat qilar ekan, ular uning ob'ektiv qususiyatlarini aks ettirgan taqdirdagina o'z funktsiyasini muvaffaqiyatli bajarishi mumkin. Shuning uchun tashqi olamning o'ziga qos qususiyatlari sezgi a'zolarining o'ziga qosligini keltirib chihargandir. Sezgilari mohiyatiga ko'ra ob'ektiv olamning sub'ektiv siymosidir. I.P.Pavlov qo'lining pasayib ushlar harakatlarini ijrochilik xatti—harakatlari emas, balki xatti—harakatning aloxida turi—pertseptiv xatti—harakatga taalluqli mo'ljalii—tadqiqiy reaksiyalaridir, deb atagan edi.

Sezgi nerv sistemasining u yoki bu kuzatuvchidan ta'sirlanuvchi reaksiyalari tarzida qosil bo'ladi va har qanday psixik qodisa kabi reflektorlik qususiyatiga egadir. Kuzatuvchining o'ziga aynan o'xshaydigan analizatorga ta'siri natijasida qosil bo'ladigan nerv jarayoni sezgining fiziologik negizi xisoblanadi.

Analizator uch qismdan iborat:

1. Tashqi quvvatni nerv jarayoniga o'tkazadigan maqsus transformator qisoblangan periferik bo'lim (retseptor);

2. Analizatorning periferik bo'limini markaziy analizator bilan boqlaydigan yo'llarni ochadigan afferent (markazga intiluvchi) va efferent (markazdan qoluvchi) nervlar;

3. Analizatorning periferik bo'limlardan keladigan nerv signallarining qayta ishlanishi sodir bo'ladigan qobiq osti va qobiq (miyaning o'zi bilan tugaydigan) bo'limlari.

Analizator reaksiyalarida periferik bo'limlarining muayyan xujayralari miya qobiqidagi xujayralarning ayrim qismlariga mos bo'ladi. Jumladan, ko'z turpardasining turli nuqtalari qobiqda har xil nuqtalarda yoyilgan xolda gavdalangan bo'ladi; eshitish a'zosi qam qobiqda barcha sezgi organlariga qam taaluqlidir.

Sun'iy kuzatish metodlari bo'yicha o'tkazilgan ko'plab tajribalar xozirgi paytda u yoki bu sezgi turlarining miya qobiqidagi ma'lum bir joyda chegaralanib qolishini etarlicha aniq qilib belgilash imkonini beradi. Jumladan, ko'rish sezgilari joylashgan qism, asosan bosh miya qobiqining ensa qismida joylashgandir. Eshitish sezgilari miya qobiqi tepa burmasining o'rta qismiga joylashgan. To'yish—harakat sezgilari miya qobiqi markaziy burmasining orqa qismiga joylashgan va x. k.

Sezgi jarayoni tashqi ta'sirning o'ziga xos quvvatini saralash va qayta o'zgartirishga haratilgan qamda tevarak—atrofdagi olamning aynan bir xilda aks etishini ta'minlaydigan sensor ta'sir o'tkazish sistemasi sifatida yuz beradi.

Kishidagi sezgilari haqida gapirganimizda adaptatsiya tushunchasi to'g'risida to'xtalib o'tamiz. Adaptatsiya—moslashuv bo'lib, sezgi organlari sezgirligining qo'zqatuvchi ta'siri ostida o'zgarishi demakdir. Adaptatsiya xodisasi uch xil turda:

1. qo'zqatuvchining uzoq muddat davomida ta'sir etishi jarayonida sezgining tamomila yo'qolib qolishiga o'xshaydi, masalan, xid bilish sezgilari atrof—muxitga yoqimsiz xid yoyilgandan keyin ko'p o'tmay batamom yo'qolib qolishi qam oddiy

xodisadir. Agar tegishli moddani oqizda bir oz vaqt saqlab turiladigan bo'lsa, ta'm bilish sezgisining jadalligi susayadi va sezgi umuman yo'qolib ketishi mumkin.

2. Adaptatsiya deb shuningdek, yuqorida bayon etilgan xodisalarga yaqin bo'lgan, kuchli kuzatuvchining ta'siri ostida sezgining zaiflashib qolishi bilan ifodalanadi xodisaga qam aytiladi. Masalan, sovuq kuzatuvchi xosil qiladigan sezgining jadalligi qo'lni sovuq suvga solganda susayadi. Kishi yarim qoronqi xonadan yaqqol, yorqin yoritilgan xonaga chiqqanda, ko'z qamashadi, tevarak-atrofdagi narsalarning farqini ajratish qiyin bo'lib qoladi, bir oz fursatdan keyin esa ko'rish analizatorining sezuvchanligi keskin susayib, odatdagidek ko'ra boshlaydi va adaptatsiya xodisasi kechadi.

Adaptatsiya bu ikki turi negativ adaptatsiya deyiladi, negaki, bunda analizatorning sezuvchanligi susayadi.

3. Kuchsiz qo'zqatuvchining ta'siri ostida sezgilikning oshishi qam adaptatsiya deyiladi, buni pozitiv adaptatsiya deb qam ataladi. Masalan, qoronqi ko'p bo'lishi natijasida ko'z sezuvchanligi ortadi. (Graf Monte Kristo misolida tushuntirish mumkin).

Sezgi a'zolarining sezuvchanligining oshishiga olib boradigan ikki soxa mavjuddir: 1) sensor nuqsonlar (ko'rlik, karlik)ning o'rnini to'ldirish zaruratidan kelib chiqadigan sezuvchanlikning ortishi va 2) sub'ekt faoliyati tufayli kasbiga xos talablardan kelib chiqadigan sensibilizatsiya (sezuvchanlikning ortishi).

Ko'rish yoki eshitish sezgisining yo'qotilganligi ma'lum darajada sezuvchanlikning boshqa turlarini rivojlantirish qisobiga to'ldiriladi, masalan, ko'ra olmay qolgan kishilar xaykaltaroshlik bilan shuqullanganlar, chunki ularda tuyish sezgisi yuksak rivojlangan bo'ladi. Ba'zi maqsus kasb bilan uzoq vaqt mobaynida shuquullanish qam sezgi a'zolari sezuvchanligi kuchayishi olib kelganligini ko'rish mumkin, masalan, choy, pishloq, vino, tamaki sifatini aniqlovchilarda xid va ta'm bilish sezgilari yuksak darajada mukammallashib bo'ladi. (Kinofilm–Nartsiss misolida tushuntirish mumkin).

Idrok va idrok qilish qonunlari. Psixologlarning fikricha, inson nimaniki idrok qilsa, uni figura va fonda idrok qiladi. Figura - shunday narsaki, uni aniq anglash, ajratish, ko'rish, eshitish va tuyish mumkin. Fon esa aksincha, noaniqroq, umumiyroq narsa bo'lib, aniq ob'ektni ajratishga yordam beradi. Masalan, gavjum bozorda ketayotgan taqdirda qam o'z ismimizni birov aytib chaqirsa, darrov o'sha tarafga haraymiz. Ism - figura bo'lsa, bozordagi shovqin - fon rolini o'ynaydi. Boshqacha qilib aytganda, biz biror narsani idrok qilayotgan paytimizda uni albatta biror fondan ajratib olamiz. Masalan, gul bozorida aynan qip-qizil atirgul sizga yoqib qolib, o'shani xarid qilasiz, qolgan gullar fonday ongingiz aktiviga o'tmaydi. Shunday qilib, idrok - bu bilishimizning shunday shakliki, u borliqdagi ko'plab, xilma-xil predmet va xodisalar orasida bizga ayni paytda kerak bo'lgan ob'ektni xossa va xususiyatlari bilan yaxlit tarzda aks etishimizni ta'minlaydi. Ya'ni, idrokning asosida narsa va xodisaning yaxlitlashgan obrazi yotadiki, bu obraz boshqalaridan farq qiladi. Idrok o'ziga nisbatan soddaroq bo'lgan sezgi jarayonlaridan tashkil topadi. Masalan, olmaning shaklini, xidini, mazasini, rangini sezamiz, ya'ni aloqida - aloqida xossalar ongimizda aks etadi. Bu - sezgilarimizdir. Sezgilar yaxlit tarzda idrok jarayonini ta'minlaydi. Lekin olimlar idrokni sezgilarining oddiygina, mexanik tarzdagi birlashuvi, degan fikrga mutloq harshilar.

Chunki idrok ongli, maqsadga haratilgan murakkab jarayon bo'lib, unda shaxsning u yoki bu ob'ektga shaxsiy munosabati va idrokdagi faolligi asosiy rol o'ynaydi. Masalan, buni isboti uchun ko'pincha Rubin figurasi tavsiya etiladi. Unda ikkita qora profil oq fonda berilgan. Bir harashda ayrimlar bu rasmlarga harab, "Bu - vaza" deb atasa, boshqalar uni bir - biriga harab turgan ikki kishi yuzining yon tomondan ko'rinishi, deb ta'riflashi mumkin. Shunisi xarakterliki, birinchi marta shu rasmni ko'rgan odam uni yaxlit idrok qilib, nima ekanligini tushunishga xarakat qiladi, lekin biror figurani ko'rgach, ma'lum vaqtgacha boshqasini ko'rmay turadi. Agar shu idrok darajasi qolsa, ya'ni yana nimanidir ko'rishni xoxlamasa, u ikkinchi figurani ko'rmasligi qam mumkin. Bu bizdagi idrok jarayonlarining faolligimizga, ob'ektga munosabatimizga bevosita boqliqligini ko'rsatib turibdi. Ikkinchidan, idrok bizning kayfiyatimizga qam boqliq. Tashvish bilan yo'lakchadan o'tib ketayotib, oyoqingiz tagidagi narsa tugul, ro'paradagi odamni qam ko'rmay qolishingiz mumkin. Yoki san'at muzeyida tomosha qilib yurgan ikki kishi bir rasmda tamoman har xil narsalarni, elementlarni ko'rishi mumkin. Yaxshi kayfiyatda, yaxshi dustlar kompaniyasida iste'mol qilgan taom sizga juda mazaliday tuyuladi. Agar talaba biror fan predmetidan harzdor bo'lib qolsa, och qoringa egan shirin taomi qam "ta'timaydi", xatto nima eganini qam unutib qo'yadi. Yomon kayfiyat ko'proq qora, nursiz ranglarni idrok qilishga moyil bo'lsa, yaxshi ko'tarinki kayfiyat, aksincha, qamma narsani eng yoqimli ranglarda "ko'radi". Bu yana bir bor idrokning oddiygina aks ettirish yoki bilish jarayoni emas, balki shaxsdagi faol ustanovkalarga boqliq bo'lgan, mantiqan asoslangan ongli jarayon ekanligini isbotlaydi.

Yuqoridagilardan kelib chiqib, shaxs idrok qilishi jarayonlariga xos bo'lgan bir nechta qonuniyatlarni belgilaymiz:

A. Figura va fonning ilgarigi xarakatga boqliqligi qonuni. Bu qonunning ma'nosi : odam ilgarigi tajribasida bo'lgan, bevosita to'qnash kelgan narsalarini idrok qilishga moyil bo'ladi. Agar biror predmetni u ilgari figura sifatida idrok qilgan bo'lsa, demak, keyingi safar qam uni aynan figuraday idrok qiladi, agar fon bo'lgan bo'lsa, tabiiy, fonda qabul qiladi. Bu qonunning qayotdagi o'rni chet davlatlarda borgan turistlar tajribasiga tayanib tushuntirilishi mumkin. O'zbekistonliklar Er kurrasining qaysi burchagida bo'lmasin, o'zbek do'ppisi yoki atlas ko'ylakni juda tez ilqab oladilar va suyunib ketadilar qam. Yonidagi sheriglari o'zbek bo'lsa qam, aynan do'ppili o'zbekni ko'rib, ko'zlari yashnab ketadi. Boshqa millat vakillari, masalan, nigeriyalik qam milliy ko'ylagida yurgan bo'lishi mumkin, lekin o'zbek turist uchun bu kiyim fon edi, fonligicha qoladi qam.

B. Idrokning konstantliligi qonuni. Bu qonun ma'lum ma'noda oldingisiga boqliq. Ya'ni bunda qam ilgarigi tajriba katta rol o'ynaydi. Ma'nosi : odam o'ziga tanish bo'lgan narsalarni o'sha xossa va xususiyatlar bilan o'zgarishsiz idrok qilishga moyildir. Masalan, samolyot ichida o'tirib erga haraganmisizq Avtomobil yo'llari, ularda xarakat qilayotgan mashinalar kichkina ko'rinadi, lekin biz ularni qozir kichrayib qolgan, deb idrok qilmaymiz-kuq Aslida ko'z qorachiqimizdagi aks kichkina bo'lsa-da, ularni o'zimiz "to'g'rilab" aloqida predmetlar sifatida idrok qilaveramiz.

Bu o'rinda bir etnografning Afrikadagi kuzatishi xarakterli. U kunlarning birida

pigmeylar deb ataluvchi qabila vakillaridan biri biri bilan quyuc o'rmondan chiqqan (bu qabilaning umri qalin o'rmonda o'tadi). Ro'parada yaylovda sonsiz mollar podasi o'tlab yurgan bo'lgan. Etnograf ularni oddiy mollar podasi sifatida idrok qilgan, pigmey esa ularni chumolilarga o'qshatib, ularning ko'pligi va kichikligidan xayratlangan. Olimda idrokning konstantligi namoyon bo'lgan bo'lsa, uning sherigida uning buzilganligi kuzatilgan.

Demak, idrokimizning konstantligi, ya'ni ilgarigi tajriba asosida narsalarning xossa va xususiyatlarini o'zgartirmay, turqun xolda yaxlit tarzda idrok qilish xususiyati bizga tashqi muqitda to'g'ri moslashuvimiz, narsalar dunyosida adashmasligimizni ta'minlaydi. Konstantlik - "constanta" so'zidan olingan bo'lib, o'zgarmas, doimiy degan ma'noni bildiradi.

V. Kutishlar va taxminlarning idrokka ta'siri. Ko'pincha bizning idrokimiz ayni paytda biz nimalarni kutayotganimizga boqliq bo'lib qoladi. Biz o'zimiz kutgandan qam ko'p paytlarda o'zimiz ko'rgimiz kelgan narsalarni ko'ramiz, eshitgimiz kelgan narsani eshitamiz. Masalan, sonlar qatorida paydo bo'lgan V harfi uzoqdan albatta 13 soniday idrok qilinadi, yoki aksincha harflar orasidagi 13 "V" ga juda o'qshaydi. Kechasi yolqiz qolib kimnidir kutayotgan bo'lsangiz, har qanday juda sekin sharpa qam oyoq tovushlariga o'xshayveradi. Soqingan do'stingizga biror jihati bilan o'qshash bo'lgan odamni ko'rsangiz-chiq

Shunday qilib, inson idroki shaxsiy ma'no va ahamiyat kasb etgan ma'lumot vositasida ongdagi bo'shliqni to'ldirishga xarakat qiladi. Birovning orqadan chaqirishini kutayotgan bo'lsangiz, negadir albatta, bosh harfi to'g'ri kelgan ismni aytsa qam tezginada o'sha tomonga o'girilib haraysiz. Aynan shunday xodisalar ba'zan idrokdagi xatoliklarning kelib chiqishiga olib keladi. Amerikalik Dj. Begbi degan olim stereoskop orqali amerikalik va meksikalik bolalarga shakli unchalik aniq bo'lmagan slaydlarni birin-ketin ko'rsatgan. Amerikalik bolalar ularni beysbol o'yini, oq sochli qiz ifodalangan desalar, meksikalik bolalar ularni buqalar jangi, qora sochli qiz, deb ta'riflaganlar. Ko'pchilik bolalar esa ko'rsatilgan ikkita rasmdan faqat bittasini ko'rganini e'tirof etganlar. Demak, bizning idrokimiz, uning mazmuni madaniy va ma'naviy muqitga qam boqliq bo'lib, bu kutishlar tizimidan kelib chiharkan.

G. O'zgarmas ma'lumotning idrok qilinmasligi qonuni. Bu qonunning mohiyati shundaki, muntazam ta'sir etuvchi ma'lumot ongda uzoq ushlab turilmaydi. Masalan, o'tirganingizda soatning tikkilashini eshitganmisizq qa, tovush eshitiladi, lekin ma'lum vaqt o'tgandan so'ng go'yoki u yo'q bo'lib qolganday - eshitilmaydi. Yoki eksperiment sharoitida yolqiz bitta nuqtadagi yoruqlik manbai ko'zga ta'sir etilib, ko'z qam shu nuqta bilan bir vaqtda xarakatga keltirib turilganda, 1-3 sekunddan so'ng odam yoruqlik manbaini ko'rmay qo'ygandek. Shunga o'xshash eksperimentlar barcha idrok turlarida qam sinalgan. Past oqangli kuy qam ma'lum vaqtdan keyin eshitmaganday qisni keltirib chiharishini sinab ko'rishingiz mumkin.

Nutq vositasida xadeb bir xil so'zlarni qaytaraverish psixoterapevtik praktikada gipnotik xolatni keltirib chiharuvchi omil sifatida ishlatiladi. Chunki bir xil so'zlar xadeb qaytarilaversa, ular o'zining ma'no - mohiyatini qam yo'qotadi. Masalan, ko'chalarda yuradigan "folbinlar"ni ko'rganmisizq Ular avtomatik tarzda aytadigan so'zlari aslida ularning o'zlari uchun umuman ma'nosini yo'qotgan

(“baxtingdan ochaymi, taxtingdan ochaymiq” va xakozo shunga o’xshash so’zlar). har qanday xarakter xadeb qaytarilaversa, “psixologik to’yinish” xodisasi ro’y beradi va xarakterlar avtomatlashib, uning ayrim detallari umuman ong nazoratidan chiqadi. Masalan, maqoratli raqqosa har qanday raqsga qam chiroyli, jozibali xarakterlar bilan o’yin tushib ketaveradi.

D. Anglanganlik qonuni. Idrok qilayotgan shaxs uchun figuraning anglanganligi, uning zarurati va ma'nosi katta ahamiyatga ega bo'ladi. Agar biz kuzatayotgan predmet, eshitayotgan nutq yoki qis qilayotgan narsamiz ma'nosiz, tushunarsiz, noaniq bo'lsa, biz juda tez charchaymiz va toliqamiz. Masalan, xitoy tilini bilmaydigan odam shu tilda so'zlashuvchilar orasiga tushib qolsa, psixologik jihatdan juda qiynaladi. Ya'ni, bizga barcha narsalarda biror ma'no va mazmun kerak. Odam odatda tushunadigan narsasinigina idrok qiladi. qattoki, ma'ruzachining bugun tushuntirayotgan ma'ruzasidagi faktlar sizning tushunchalaringiz va bilim doirangizdan uzoq bo'lsa, professorga harab o'tirgan bo'lsangiz qam uning gaplari quloqingizga kirmaydi. Shunday paytlarda “Nima deyapti o'ziq” deb qo'shnimizdan so'rab qo'yamiz qam, zero ma'ruzasi o'sha biz uchun qadrdon bo'lgan o'zbek tilida gapirayotgan bo'lsa qam. Sinab ko'rish uchun o'rtoqingizga bir nechta so'zlardan iborat qatorni bering. Ular orasida mazmunan bir - biriga boqliq bo'lmagan so'zlar, xattoki ma'nosiz (teskarisiga yozilgan so'zlar) bo'lsin. Oraga 2-4 ta tanish o'zbek tilidagi so'zlardan aralashiring . Bir daqiqa mobaynida harab, eslab qolganini qaytarishni so'rasangiz, o'sha 2-4 ta so'zlardan boshqalarni deyarli “ko'rmaganining” guvoqi bo'lasiz.

E. Taxminlarni tekshirish jarayonida idrok qilish. Biz idrok jarayonida ilgari tajribaga tayanganimiz bilan ko'pincha adashamiz, ba'zan esa o'zimiz uchun yangiliklar ochib, tajribani yanada boyitamiz. Ilgari tajriba va kelajakni bashorat qilish insonga xos xususiyat bo'lib, bizning sezgi organlarimiz orqali keladigan ma'lumotlarning ko'lami va imkoniyatlarini yanada oshiradi. Shu nuqtai nazardan olib haralganda, idrok - tashki muqit to'g'risidagi taxminlarimizni isbot qilishga haratilgan faol jarayondir. Biz bevosita idrokimiz “tagiga etolmayotgan”, “tushunmayotgan” narsalarni bevosita qis qilgimiz, qo'limiz bilan ushlab ko'rgimiz, ular bilan ishlagimiz keladi. Ya'ni, idrok qilinayotgan narsada noaniqlik, sir paydo bo'lsa, biz “Bu nima bo'ldiq” degan savol asosida taxmin qila boshlaymiz va uni tekshirish uchun harakat qilamiz. Aynan harakatlar, amaliy ishlar idrokimiz imkoniyatlari va chegaralari kengaytiradi va anglashga yordam beradi. Shuning uchun qam har bir ishni boshlashdan avval nimaga egamiz, nima kerak va nima qilsak, tezroq yaxshi natijaga ega bo'lamiz, degan savol bilan o'zimizdagi tajribada bo'lgan bilimlarimiz bilan unchalik aniq bo'lmagan ma'lumotlarni tarozuga solish va imkon boricha nutqimiz, xarakterlarimiz bilan real tajribani kengaytirishga intilishimiz kerak. Shunday qilib, bir harashda oddiyroq tuyulgan idrok qam inson bilimlari, tushunuvchanligi va faolligi bilan boqliq psixologik jarayon bo'lib, u aslida shaxsiy tajribamizning birlamchi asosi va bazasidir.

Xotira va shaxs tajribasining boyligi. Odam ko'rgan, qis qilgan va eshitgan narsalarining juda oz miqdorinigina eslab qola oladi. Ma'lum bo'lishicha, bir vaqtning o'zida odam ongida 7 tadan ortiq belgiga ega bo'lgan ma'lumotning qolishi qiyin ekan ekan. Bu ettita so'z, son, belgi, narsaning shakli bo'lishi

mumkin. Agar telefon raqamlari 8 ta belgili bo'lganda, uni yodda saqlash ancha qiyin bo'larkan. Demak, ongning tanlovchanligi va ma'lumotlarni saralab, terib ishlatishi yana bir psixik jarayonni - xotirani bilishimiz lozimligini bildiradi.

Odatda biz biror bir materialni o'qiydigan bo'lsak, uni qech bir o'zgarishsiz eslab qolishga harakat qilamiz. Lekin ajablanarlisi shundaki, borgan sari material ma'lum o'zgarishlarga yuz tutib, xotirada dastlabki paytdagisidan boshqacharoq bo'lib saqlanadi. Ba'zi bir material yoki ma'lumot xoqlasak qam xotiradan o'chmaydi, boshqasi esa juda qattiq xoqlasak qam kerak paytda yodimizga tushirolmaymiz Bu kabi savollar, inson bilish jarayonlaridagi eng muqim savollar bo'lib, ba'zan o'z taraqqiyotimiz va kamolatimizni qam ana shunday omillarga boqlagimiz keladi.

Ma'lum bo'lishicha, inson miyasi har qanday ma'lumotni saqlab qoladi. Agar shu ma'lumot biror sabab bilan odamga kerak bo'lmasa, yoki o'zgarmasa, u ongdan tabiiy tarzda yo'qoladi. Lekin har doim qam bizning professional faoliyatimiz manfaatlariga mos ma'lumotlarni esda saqlash juda zarur va shuning uchun qam ko'pchilik ataylab xotira tarbiyasi bilan shuqullanadi.

X o t i r a - bu tajribamizga aloqador har qanday ma'lumotni eslab qolish, esda saqlash, esga tushirish va unutish bilan boqliq murakkab jarayondir. Xotira har qanday tajribamizga aloqador ma'lumotlarning ongimizdagi aksidir.

Inson xotirasining yaxshi bo'lishi, ya'ni xis-kechinmalarimiz, ko'rgan - kechirganlarimizning mazmuni to'laroq miyamizda saqlanishi quyidagi omillarga boqliq :

esda saqlab qolish bilan boqliq xarakatlarning yakunlanganlik darajasiga;

shaxsning o'zi shuqullanayotgan ishga nechoqlik qiziqish bildirayotganligi va shu ishga moyilligiga;

shaxsning bevosita faoliyat mazmuni va ahamiyatiga munosabatining qandayligiga;

shaxsning ayni paytdagi kayfiyatiga;

irodaviy kuchi va intilishlariga.

Xotira jarayonlari shaxsning faoliyatdagi yutuqlariga boqliq bo'lgani uchun qam, uning tabiati, qanday kechishiga ko'plab olimlar ahamiyat berganlar. Masalan, nima uchun odam u yoki bu ma'lumotni xotirada saqlaydi, degan savolga turli olimlar turlicha javob beradilar. Masalan, fiziologlar uning sababini miyada qosil bo'ladigan nerv boqlanishlari - assotsiatsiyalar bilan boqlashsa, bioximiklar - ribonuklein kislota (RNK) va boshqa bioximik o'zgarishlar oqibatidadir, deb tushuntiradilar.

Psixologlar esa xotirani doimo inson faoliyati, uning shaxs uchun ahamiyati va motivlar xarakteri bilan boqlaydilar. Chunki shaxsning yo'nalganligi, uning qayotdagi mavqei va qobiliyatlarining rivojlanganlik darajasi aynan xotirasining mazmuniga boqliq. Shuning uchun xattoki, shunday gap qam bor: "Nimani eslashingni menga ayt, men sening kimligingni aytaman".

Amaliy nuqtai nazardan xotiraning samaradorligi va uni o'quv va meqnat faoliyati jarayonida oshirish katta ahamiyatga ega. Chunki ko'pincha odamlar orasida ishchanroqi, o'quvchi yoki talabalar orasida bilimiroqi qam bir harashda xotirasining kuchi bilan boshqalardan ajralib turadi. Buyuk bobokalonimiz Amir Temurning xotirasi haqida afsonalar yuradi. Masalan, u o'z qo'l ostidagi beklarning nafaqat ismini , balki otasining ismlarini qam yoddan bilarkan,

uchrashuvlarda bevosita nomini aytib murojaat qilarkan. Bu fazilat qam uning o'z qo'l ostidagilar orasida obro'ining balandligiga ta'sir ko'rsatgan. Amerikaning mashhur Prezidentlaridan Avraam Linkoln qam ana shunday fenomenal xotirani o'z yaqinlari va ish yuzasidan u bilan boqliq bo'lgan xodimlarga nisbatan namoyon etib, lol qoldirgan ekan. Demak, xotira tarbiyasi, uni kerakli yo'sinda rivojlantirish - kerak bo'lsa, shaxsiy obro' qamda ishdagi samara masalasi bilan bevosita boqliq ekan.

Umuman, xotiraning samaradorligi eslab qolishning ko'lami va tezligi, esda saqlashning davomiyligi, esga tushirishning aniqligi bilan boqlanadi. Demak, odamlar qam aynan shu sifatlarga ko'ra qam farqlanadilar:

materialni tezda eslab qoladiganlar;

materialni uzoq vaqt esda saqlaydiganlar;

istagan paytda osonlik bilan esga tushiradiganlar.

Ba'zi odamlarning xotirasiga xos jihatlarni tuqma deb atashadi. To'g'ri, oliy nerv tizimi, uning o'ziga xos ishlash xususiyatlari xotiraning o'ziga xos individual uslubini belgilashi mumkin. Lekin qayotda ko'pincha shaxsning bilish jarayonlari va sezgi organlarining ishlash qobiliyatlariga boqliq tarzda ajralib turadigan tiplari haqida gapirishadi. Masalan, ayrim odamlar ko'rgan narsalarini juda yaxshi eslab qoladi, demak, ularning xotirasi ko'rgazmali - obrazli bo'lib, ko'zi bilan ko'rmaguncha, narsaning mohiyatini tushunmaydi qam. Boshqalar esa o'zicha fikrlab, nomini aytib, mavqum tarzda tasavvur qilmaguncha, eslab qolishi qiyin bo'ladi. Bundaylar so'z - mantiqiy xotira tipi vakillaridir. Yana bir tipli odamlar bevosita qis qilgan, "yuragidan" o'tkazgan, unda biror yorqin emotsional obraz qoldirilgan narsalarni yaxshi eslab qoladilar, bu - emotsional xotiradir. Lekin yana bir xotira egalari borki, ularni fenomenal xotira soqiblari deb atashadi. Psixologiyaga oid kitoblarda ana shunday xotiraga ega bo'lgan kishilar to'g'risida ko'p yozilgan. Bu shunday kishilarki, ular bir vaqtning o'zida nisbatan juda katta qajmdagi ma'lumotlarni esda saqlay oladi va esga tushiradi. Masalan, tarixiy shaxslar orasida Yuliy Sezar, Napoleon, Motsart, Gauss, shaxmat ustasi Alexin kabi insonlar xotirasi ana shunday noyob bo'lganligi haqida ma'lumotlar bor. Taniqli, rus psixologi va neyropsixologi A.R. Luriya qam ana shunday xotira soqiblaridan biri - asli kasbi jurnalist bo'lgan Shereshhevskiy degan shaxs xotirasini ataylab uzoq vaqt mobaynida o'rgangan. Uning xotirasi shunday ediki, Dantening "Iloqiylik komediyasi"dan olingan uzundan - uzoq parchani bir marta harab olgandan so'ng, 15 daqiqadan so'ng so'zma - so'z aytib berolgan. Shunisi xarakterli ediki, komediya unga notanish bo'lgan italyan tilida yozilgan edi. Ko'pchilikni qanday qilib yaxshi, mustaqkam esda saqlab qolish muammosi qiziqтира, Shereshhevskiy uchun qanday qilib unutish masalasi murakkab edi. Uni xotira obrazlari doimo qiynar, ko'rgan narsalari ko'z oldida gavdalanaverar edi. qanday qilib eslab qolasizq degan savolga u shunday javob bergan : men "materialni" o'zimga tanish va sevimli bo'lgan Moskva ko'chalariga joylashtiraman. Bir marta bir materialning bir bo'lagi o'sha "ko'chaning" salqin tushgan eriga tushib qolib, esga tushirishi ancha qiyin bo'lgan ekan. Shunga o'xshash har bir fenomenal xotira egalarning o'ziga xos eslab qolish uslublari bo'lar ekan.

Shotlandiyalik matematik A. Etkin 1933 yili 25 ta bir - biri bilan boqlanmagan

so'zlardan iborat ikki qatorni eslab qolib, qech bir xatosiz uni 27 yildan keyin esga tushira olgan. "qilich va qalqon" kinofilmidagi rus razvedchigi I. Vaysning natsistlar tomonidan rejalashtirilgan birinchi navbatda batamom yo'q qilinishi lozim bo'lgan ob'ektlar - shifrlari bilan ko'rsatilgan ro'yxatini bir karra ko'rib chiqib, bir necha daqiqadan so'ng esga tushirganini eslang. U qam go'yoki, ko'rib turganday o'sha ro'yxatlarni qaytadan o'qiganday, takrorlaydi. Tarixda bunday kishilar bor va ular bizning oramizda qam yo'q emas. Muqimi shundaki, ana shu fenomenal xotirani shaxs va jamiyat manfaatiga mos tarzda unumli ishlata bilishdir.

Esda saqlangan ma'lumotni xotiradan chiharib olib, qayta tiklash qam muqim muammo. Chunki ko'pincha biz xotiramizda kechagina o'qigan yoki yaqindagina o'qituvchimiz aytib bergan ma'lumotning borligini bilamiz-u, lekin kerak vaqtda uni esga tushira olmaymiz. Ma'lumotni xotiradan chaqirib olish omillariga quyidagilar kiradi:

Ma'mulotning anglanganligi. Biz o'zimiz to'la anglagan, tushungan narsalarni osonroq esga tushiramiz. Masalan, alfavitni juda oson esga tushiramiz, yoki 1, 2, 3, 4 va qakozo tartibli sonlarni bir ko'rgandan so'ng u milliongacha bo'lsa qam esga tushirishimiz sirayam qiyin emas. Lekin shu sonlardan bor yo'qi 7 - 8 tasini teskari yoki aralash tartibda yozilgan bo'lsa, ularni esga tushirish ancha mushkul bo'ladi. "Psixologiya" yozuvini esga tushirish juda oson, lekin "i p i o x o y a s l g" harflari to'plami aynan o'sha harflardan iborat bo'lsa qam sira esga tushira olmaymiz. Demak, materialni yaxshilab esda saqlash va esga tushirish uchun uni tushunish va anglash kerak. Mazmunini va mohiyatini tushungan xolda iloji bo'lsa, o'zimizdagi qiziqishlarga boqlay olishimiz kerak.

Kutilmagan ma'lumot. Kutilmaganda paydo bo'lgan yangi va yaxshi ma'lumot qam yaxshi esga tushadi. Masalan, sonlar qatorida berilgan bitta harf, yoki aksincha, harflar orasidagi bitta son, uzun jumlar orasida paydo bo'lgan qisqa jumla esga tezroq va aniqroq tushadi. Buning oddiy sababi - biz kutilmaganda paydo bo'lgan ma'lumot yoki narsaga qayratlanamiz, jonli emotsiyalar bilan javob beramiz, bu esa yaxshi eslab qolishga va kerak bo'lganda, yorqin tiklashga asosdir.

Ma'lumotning mazmun yoki shakl jihatdan bir - biriga yaqinligi. Masalan, agar ko'plab bir - biriga boqliq bo'lmagan so'zlar orasida "erkak" va "ayol" so'zlari paydo bo'lgan bo'lsa, bittasining esga tushirilishi ikkinchisining qam esda tiklanishiga sabab bo'ladi. Shuning uchun qam o'quv rejasiga kiritilgan barcha fanlar shunday birin-ketinlikda beriladiki, birini o'zlashtirish ikkinchisining qam o'zlashtirilishi, bir - birini to'ldirishga xizmat qilsin.

Esda saqlash vaqti bilan esga tushirish vaqti o'rtasidagi farq. Odamda berilgan ma'lumotni idrok qilish va shu orqali esda saqlash vaqti qanchalik ko'p bo'lsa, esga tushirish qam osonroq bo'ladi. Shuning uchun qam uzoq muddatli xotirada saqalanadigan informatsiya uzoq vaqt mobaynida, ko'pincha bir necha marta qaytarib beriladi, qisqa muddatlida esa bir marta, qisqa fursatda beriladi va shu narsa esga tushirish kerak bo'lganda, tiklanmaydi. Masalan, biror tekstni kompyuterga kiritish uchun o'rtoqingizga berib, keyin nimalarni kiritganini so'rang. Javob aniq: "Esimda yo'q". Ya'ni ma'lumotning umumiy mazmuni yodda qolsa qam, asosiy tushunchalar va mohiyat esda qolmaydi.

Shunday qilib, xotira faol jarayon bo'lib, u shaxsning u yoki bu turli ma'lumotlar

bilan ishlash malakasiga, unga munosabatiga, materialning qimmatini tasavvur qilishiga bevosita boqliq bo'ladi. Eng xarakterli narsa shuki, inson faqat eshitgan ma'lumotining 10 foizini, eshitgan va ko'rgan narsasining 50 foizgachasini, o'zi faol bajargan ishlarining deyarli 90 foizini yodda saqlaydi. Bu ko'plab psixologik eksperimentlarda isbot qilingan. Shaxsning o'zi o'ylab topib, o'zi bevosita bajargan ishlari juda oson esga tushadi. Bu xodisa psixologiyada generatsiya effekti deb ataladi. Agar talaba yoki o'quvchi qam o'zi biror teoremani mustaqil ravishda isbot qilgan bo'lsa, yoki biror xulosaga mustaqil ravishda kelolgan bo'lsa, o'qituvchi tushuntirgan xodisaga yaqin narsa to'g'risida o'rtoqlariga so'zlab bergan bo'lsa, albatta uni xoxlagan paytda osongina esga tushiradi. Shuning uchun qam oxirgi paytlarda o'yin metodlari, munozara metodlaridan o'quv jarayonida qam keng foydalanilmoqda. Xattoki, kattalarni qisqa fursatda o'qitish va malakalarini oshirishda qam turli xil amaliy o'yinlardan, ijtimoiy psixologik treninglardan foydalanishning ma'nosi qam shunda - yaxshi va tez eslab qolish qamda samarali esga tushirish. Iqtisodiy o'quvlarda turli xil "keys stadi"larni taxlil qilish va o'z nuqtai nazaricha maqbul xarakat shakllari harorlar qabul qilish qam mutaxassislar malakasini oshirishga samarali ta'sir ko'rsatadi.

Shu o'rinda xotiraning sakkiz qonunini eslab qo'yishni taklif etamiz:

Anglanganlik qonuni. Oddiy, lekin murakkab qonun, ya'ni berilgan materialni qanchalik chuqur anglasak, shunchalik uni mustaqkam xotirada muqrlagan bo'lamiz.

qiziqish qonuni. Anatol Frans: "Bilimlarni yaxshi qazm qilish uchun uni ishtaqa bilan yutish kerak" deganda, albatta, materialga jonli qiziqish bilan munosabatda bo'lishimiz, va uni yaxshi ko'rishimiz kerakligini nazarda tutgan.

Ilgarigi bilimlar qonuni. Ma'lum mavzu yuzasidan bilimlar qanchalik ko'p bo'lsa, yangisini esda saqlab qolish shunchalik oson bo'ladi. Masalan, ilgari o'qigan biror kitobni qaytadan o'qib, uni yangidan o'qiyotganday qis qilsangiz, demak, siz ilgari tajribangiz etishmaganligidan uni yaxshi o'zlashtira olmaganligingizni qis qilishingiz mumkin. Demak, eski bilimlar qam tajribaga aylangandagina, yangilariga zamin bo'la oladi.

Eslab qolishga tayyorlik qonuni. Biror materialni eslab qolishdan avval, bo'lqusi aqliy ishga qanday qozirlik ko'rgan bo'lsangiz, shunga mos tarzda eslab qolasiz. Masalan, fizika o'qituvchisining barcha darslari sizga doimo ma'qul bo'lgan bo'lsa, Siz: "Bugun qam yangi narsa o'rganib chiqaman", deb o'zingizni ishontirasiz va oqibatda natija qam yaxshi bo'ladi. Yoki vaqtga nisbatan tayyorlik qam shunday. "Bir amallab imtiqon topshirsam, keyin qutulaman", deb darsga tayyorlangan bo'lsangiz, imtiqon tugagach, go'yoki miyangizni birov "yuvib qo'yganday" tasavvur qosil bo'ladi. Agar materialni mutaxassis bo'lishim uchun juda kerak, deb umringiz oxirigacha muqimligini anglasangiz, u narsa xotirada muqim saqlanadi.

Assotsiatsiyalar qonuni. Bu qonun haqida eramizdan avval Arastu qam yozgan edi. qonunning mohiyati shundaki, bir vaqtda shakllangan tasavvurlar xotirada qam yonma-yon bo'ladi. Masalan, ayni konkret xona o'sha erda ro'y bergan xodisalarni qam eslatadi.

Birin - ketinlik qonuni. Xarflarni alfavitdagi tartibida yoddan aytish oson, uni teskarisiga aytish qiyin bo'lganidek, xotirada qam ma'lumotlarni ma'lum tartibda

joylashtirishga va kerak bo'lganda, tartib bilan birin-ketin tiklash maqsadga muvofiqdir.

Kuchli taassurotlar qonuni. Eslab qolinadigan narsa to'g'risidagi birinchi taassurot qanchalik kuchli bo'lsa, unga aloqador obraz qam shunchalik yorqin bo'ladi. Bundan tashhari, siz uchun ahamiyatli va jozibali ma'lumotlar oqimida eslanayotgan material qam yaxshi esga tushiriladi.

Tormozlanish qonuni. har qanday muayyan ma'lumot o'zidan oldingi ma'lumotni tormozlaydi. Shuning uchun uning o'chib ketmasligi uchun yangini esda saqlashdan avval mustaqamlash choralari ko'rishingiz kerak.

Demak, yaxshi kuchli bilimlarga ega bo'lish uchun har bir predmet yoki fanning mavzularini o'ziga xos tarzda yoqtira olish va xotirada saqlash uslublarini ishlab chiqishingiz kerak ekan. Lekin albatta, matematika fanidan keyin fizikani, tarixdan keyin adabiyot fanini, she'r yodlashni uyqu oldidan amalga oshirmaslikni maslaqat beramiz.

Tushunish va tafakkur qilishning ijtimoiy mohiyati. Inson idrok qilgan, xotirasida saqlab qolgan narsalarning barchasi uning uchun ma'lum ma'no va mohiyatga ega bo'ladi. Aks xolda u eslab qolmaydi qam, keyingi safar analogik ob'ekt bilan to'qnash kelganda, unga diqqatini haratmaydi qam, figura fonga aylanib qolaveradi. Ya'ni, biz ko'rgan, eshitgan, xis qilgan narsalarimizning barchasi ma'noli, kerak bo'lsa, ma'nili bo'lishini xoqlaymiz. Shunisi xarakterliki, ana shunday narsa va xodisalarga biz tomondan beriladigan ma'no har bir aloqida shaxs tomonidan turlicha idrok qilinadi. Masalan, olim uchun har qanday kitob - qayotining ma'nosi bo'lsa, deqqon uchun er va undan olinadigan qosil - ahamiyatli qisoblanadi. xattoki, bitta narsaning o'zi turli odamlar uchun turli qil ma'no va mazmun kasb etadi. O'sha kitob misolini oladigan bo'lsak, kitob industriyasi bilan shuqullanuvchi muxandis uchun - ishlab chiharish maqsuloti, kitob do'koni sotuvchisi uchun - tovar - maqsulot, o'quvchi uchun - ilm manbai, muallif olim uchun - ijodining mevasi, eng qimmatli narsadir. har bir aloqida narsaga bo'lgan munosabatimiz uning biz uchun qadr - qimmatiga bevosita ta'sir etadi, u goq ijobiy, goq salbiy bo'lishi mumkin. Shu nuqtai nazardan qam biz narsa va xodisalarga tanlab munosabatda bo'lamiz. Tilshunoslikni kasb etib tanlagan talaba uchun kibernetik modellashtirishga baqishlangan ma'ruza qanchalik zerikarliday tuyulsa, iqtisodchilik kasbini egallamoqchi bo'lganlar uchun pul, foyda va daromad olish yo'llari haqidagi ma'lumotlar shunchalik ahamiyatli, oddiy so'zning morfologik taxlili - shunchalik befarqlik xolatini keltirib chiharadi. Demak, bizning dunyoni, uning sir - asrorlarini tushunishimizning zaminida narsa va xodisalarning biz uchun shaxsiy aloqasi, ahamiyatligi darajasi yotadi. Ana shunday dunyoni tushunishimiz, anglashimiz va unga ongli munosabatimizni bildirib, izqor qilishimizga aloqador bilish jarayoni psixologiyada tafakkur, fikrlash deb ataladi.

Tafakkur - inson ongining bilish ob'ektlari qisoblanmish narsa va xodisalar o'rtasida murakkab, har tomonlama aloqalarning bo'lishini ta'minlovchi umumlashgan va mavqumlashgan aks ettirish shaklidir. Tafakkur muammolari uzoq vaqtgacha o'zining murakkabligi bilan psixologlar nazaridan chetda bo'lgan, u asosan faylasuflar va mantiqshunoslar fikr yuritadigan masala qisoblangan. Psixologiya ilmining otaxoni qisoblanmish nemis olimi Vilgelm Vundt qam psixologiyani ikkiga bo'lib - fiziologik psixologiya (eksperimental yo'l bilan bilish

jarayonlarini o'rganuvchi fan) va xalqlar psixologiyasi qismlariga bo'lib, oxirgi psixologiyaning tarkibiga nutq va tafakkur psixologiyasini qam kiritgan va uni eksperimental tarzda o'rganib bo'lmaydi, ularni tushuntirish mumkin xolos deb qisoblagan. Bu xulosalar aslida tafakkur va fikrlash jarayonlarining naqadar murakkab tabiatga ega ekanligidan dalolat beradi. Lekin shunday bo'lsa qam shuni ta'kildash joizki, birinchidan, tafakkur va fikrlash jarayonlari - bu bilish jarayonlari;

ikkinchidan, ular qam shaxs tomonidan borliqni aks ettirish shakli, umumlashtirib, bilvosita aks ettirish shakli;

uchinchidan, bu jarayonlar qam eksperimental psixologiya tomonidan o'rganiladi; to'rtinchidan, tafakkur bilishning eng oliy va yuqori darajadagi shaklidir.

Tafakkurning oliyligi va murakkabligi shundaki, u idrokdan farqli, bevosita aks ettirish bo'lmay, narsalar va ularning xossalarini ular yo'q paytda qam aks ettirishga imkon beradi. Masalan, Afrikaning subtropik xududlari to'g'risida gap ketganda, umrida biror marta Afrikaga bormagan odam qam subtropiklik xossasini bilgan i uchun qam ushbu axborotni tushunib, uni qabul qila oladi. Sinov paytida talaba kecha o'qigan, laboratoriya sharoitida sinab ko'rgan qonuniyatlar xususida xuddi ro'parasida namoyon bo'layotganday, obrazli qilib gapirib berishi, ro'y bergan xodisalarni yana formulalar va statistik qisob - kitoblar vositasida isbot qilib berishi qam mumkin. Bu operatsiyalarning asosida tafakkur jarayonlari yotadi.

Tafakkur qilishimizni ta'minlovchi organ - bu bizning miyamiz. Barcha xisob - kitob ishlari - eng elementar xarakatlarni rejalashtirishdan tortib, murakkab mavqum teoremlarni isbot qilishga haratilgan operatsiyalar miyada sodir bo'ladi. Shuning uchun qam juda charchab turgan paytda odamdan biror qiyinroq masala xususida fikr bildirishini so'rasangiz, "qozir boshim oqrib turibdi, juda charchaganman, biroz o'zimga kelay, keyin fikrlashamiz", deb javob beradi. Demak, miya faoliyati bilan fikrlash faoliyati o'zaro uzviy boqliq ekan. Miyamizning fikrlash qobiliyati va imkoniyatlari shunchalik salmoqliki, ayrim olimlarning fikricha, uning ishlash qonunlari qozir biz ishlatayotgan kompyuterlar emas, yana 100-200 yillardan keyin paydo bo'ladigan murakkab, o'ta "aqlli" kompyuterlar faoliyatiga yaqin ekan.

Kallamizga kelgan barcha o'y - qayollar - bu fikrlardir. Normal insonni fikrsiz tasavvur qilib bo'lmaydi, har on, har daqiqada odam miyasi qandaydir fikrlar bilan band bo'ladi. Ularni tartibga solish, keragiga diqqatni haratish, ichki yoki tashqi nutq vositasida uni echish - fikrlash jarayonidir.

Fikrlash jarayoni aslida ma'lum bir masala, muammo, jumboqni qal qilish kerak bo'lganda paydo bo'ladi. Fikrlash doimo bir narsa xususida kamida bitta echimni berishi shart, aks xolda u boshqa jarayonga - qayol, fantaziyaga aylanib ketishi mumkin. Fikr, qoya, aniq echim bo'lmaganda, inson miyasining borliqdagi narsa va xodisalar mohiyatini aks ettirishi qayol deb ataladi. Shuning uchun qam do'stlar davrasida ba'zan muammo xususida tortishuv bo'lib qolganda, aniq bilimi yoki qoyasi yo'qligi tufayli kallasiga kelgan narsani aytgan bolaga harab "Juda olib qochishga ustasan-da, qayolparast" deyishadi.

Shunday qilib, muammo yoki jumboqlar bizni fikrlashga majbur etadi. Masalan, shunday masalani olib ko'raylik. Sizga mixlar solingan bir karton quticha va ikkita

sham, bolqacha berilgan. Vazifa: eshikka shamni o'rnatib, yoqib qo'yish kerak. Kim qanday echadiq Albatta, birdaniga to'g'ri echimga kelish qiyin. Agar qutichani bo'shatish mumkinligi va uni shamdon sifatida eshikka qoqish mumkinligi to'g'risida fikr kallaga kelmaguncha, echimni topish qiyin. Ayni shu masala ikki xil shart bilan berilgan: bittasida quticha mixlar bilan to'la deyilgan, ikkinchisida quticha bo'sh deb berilgan. Ikkinchi xolatda bolalar uning echimga tezroq kelishgan.

Psixologlarning fikricha, har qanday masalani echish mobaynida odam uning shartlarini bir necha variantlarda tasavvur qilsagina echimga kelarkan. Agar idrok bilan boqlaydigan bo'lsak, figura fonga, fon esa figuraga aylanadi, ularning o'rinlari almashadi va qakozo. Bunday individual farq shundaki, ba'zi bolalar echimga to'g'ridan - to'g'ri figura asosida keladi, boshqalar esa bir necha echimning variantlarini ko'z oldiga keltirib, so'ng bir harorga keladi. Kimdir juda tez fikrlaydi, kimdir juda sekin. Shuning uchun qam test echish jarayonida yonma - yon o'tirgan ikki bola bir xil echimni belgilaydi, lekin o'sha echimga kelish yo'llari har birida o'ziga xos bo'ladi. Aynan shu jarayonning qanday kechishini tafakkur psixologiyasi o'rganadi. Muammoning echimi ba'zan birdan, yorqin yulduzday yarq etib paydo bo'ladi. Bunday psixologik xolat psixologiyada insayt - oydinlashuv deb ataladi. Odam qachon ana shunday fikrlarda tiniqlik, insayt paydo bo'lganini o'zi qam bilmaydi. Eng iqtidorli, zukko olimlar qam o'z fikr yuritish qonuniyatlariga e'tibor berib, yangi qoya qachon, qanday yo'l bilan paydo bo'lganiga javob topolmaganlar. Xattoki, ba'zan shunday qam bo'ladiki, yangilik kashf etgan olim o'zining fikri naqadar noyob ekanligini qam anglash imkoniyatiga ega bo'lmaydi, qolaversa, kashfiyot go'yoki uniki emasday, qaerdan kelib qolaganini qam tushunmaydi. Shuning uchun qam ko'plab genial kashfiyotlarning qaqiqiy qadr - qimmatini muallif o'tib ketgandan keyin tarix tomonidan baqolanadi. Xuddi shunday qadrga ega bo'lgan kashfiyotlar yurtimizda yashab o'tgan yuzlab allomalar ijodiga taalluqli. Masalan, Ibn Sino, Alisher Navoiy, Abu Nasr Farobiy, Al-Farqoniy, Xorazmiy, Zamashhariy kabi allomalar o'zlari ijod qilgan paytlarida yaratgan qoyalari va kashfiyotlarining qanchalik ahamiyatli va o'lmas ekanligini keyingi avlod, butun bir insoniyat tarixi isbot qilib, tan oldi. R. Dekartning kallasiga analitik geometriya qoyasi kelganda, o'zida yo'q xursand bo'lgan va cho'kkalab, yiqilab shu fikrni unga ato etgan Xudoga sajda qilgan ekan. Darqariqat, miyadagi tiniqlik, oydinlashuv avvalo Olloqning inoyati, qolaversa, o'sha fikr egasining mashaqqatli meqnatini, tinimsiz ilmlar dunyosida to'kkan zaqmatli terlari evaziga ro'y beradi. Umuman yangiliklar ochish, ijod qilishga aloqador tafakkur turi uning eng ahamiyatli va shu bilan birga eng qiyin turidir. Chunki ijodkor, yoki kashfiyotchi nimanidir kashf qilishni xoqlaydi, tinimsiz izlanadi, lekin qachon, qanday sharoitda, qanday yo'l bilan uni ochishi mumkinligini o'zi qam bilmaydi. Shu o'rinda akademik Kedrovning Mendeleev davriy jadvalini kashf qilganligi xususidagi esdaliklari juda o'rinli. Olim uzoq vaqt mobaynida barcha kimyoviy elementlarni ma'lum qonuniyat asosida jadvalga tushirishni o'ylab yurgan. "Kallamga kelyapti-yu, uni ko'rolmayapman", deb tashvishlanardi olim. Kunlardan bir kun u juda toliqib, yozuv stoli ustida uxlab qolganda, tushida davriy jadvalni "ko'rgan". Xursand bo'lib ketib, uyqongan zaqoti moddalarni jadvalga joylashtira boshlagan. Tushdagi ishi bilan o'ngidagi

ishining farqi shu bo'lganki, tushida engil moddalar pastda joylashgan bo'lgan, Mendeleev ularni o'ngida "to'g'rilab" chiqqan. Bu qam o'sha insaytga bir misol. Tafakkurning turlari. Insonning fikrlash jarayoni tahlil qilinganda, uning qanday shakllarda kechishi ahamiyatli bo'lib, bu uning turlari va shunga ko'ra fikrlashdagi individuallik masalasidir. 5- jadvalda tafakkurning turli mezonlar asosidagi klassifikatsiyasi keltirilgan.

Jadval - 1

Tafakkur turlari

Shakliga ko'ra

ko'rgazmali xarakter

ko'rgazmali obrazli

mantiqiy

Ko'riladigan masalaning xarakteriga ko'ra

nazariy

amaliy

ijodiylik elementiga ko'ra

konvergent

divergent

yangiligi va noyobligiga ko'ra

reproduktiv

produktiv (ijodiy)

Ko'rgazmali - xarakter tafakkurining xususiyati shundaki, u qam odamning real predmetlar bilan ish qilayotgan paytdagi fikrlash jarayonini nazarda tutadi. Ko'rgazmali - obrazli tafakkur esa ko'rgan - kechirgan narsalar va xodisalarning konkret obrazlari ko'z oldimizda gavdalangan choqda ularning mohiyatini umumlashtirib, bilvosita aks ettirishimizdir. Mantiqiy tafakkur - bu mavqum tafakkur bo'lib, so'zlar, so'zda ifodalangan bilim, qoya va tushunchalarga tayangan xolda bevosita idrokimiz doirasida bo'lmagan narsalar yuzasidan chihargan xukmlarimiz, muloqazalarimiz bu tafakkurga misol bo'la oladi. Masalan, olam, uning noyob va murakkab xodisalarini falsafiy o'rganish faqat mavqum, abstrakt tafakkur yordamida mumkin bo'ladi.

Fikrlashimizning yana bir turi reproduktiv bo'lib, uning mohiyati - ko'rgan - bilgan narsamizni aynan qanday bo'lsa, shundayligicha, o'zgarishsiz qaytarish va shu asosda fikrlashga asoslanadi. Undan farqli produktiv yoki ijodiy tafakkur - fikrlash elementlariga yangilik, noyoblik, qaytarilmaslik qo'shilgandagi tafakkurni nazarda tutadi. Shunga boqliq bo'lgan konvergent fikrlash masalaning echimi faqat bitta bo'lgandagi fikrlashni nazarda tutsa, divergent tafakkur - fikrning shunday turiki, u shaxsga bir muammo yoki masala yuzasidan birdaniga bir nechta echimlar paydo bo'lishini taqozo etadi. Aynan ana shunday ijodiy tafakkur divergent shaklda bo'lsa, u ijodiy parvoz, yangiliklarni kashf etishga asos bo'ladi. Fikrning

kashf etish, yangilik yaratishga haratilgan faoliyati ba'zan uning kreaktivlik sifati bilan boqlab tushuntiriladi. Kreaktivlilik - shunday xislatki, u go'yoki yo'q joyda bor qiladi, ya'ni oddiygina, jo'ngina narsalarga boshqacha , birovlarinikiga o'qshamagan yondashuvlarni talab qiladi. Masalan, uchta so'z berilgan - "qalam", "ko'l", "ayiq". Uchasini qo'shib, yangi jumlar tuzish kerak . har kim o'zidagi kreaktivlik darajasiga ko'ra turli xil jumlar tuzsa bo'ladi, masalan, "Bola qalamni olib, ko'lda cho'milayotgan ayiq rasmini chizdi". Yoki "Terak qalamchalari ekib chiqilgan ko'l yoqasida bir ayiq bolasini cho'miltirardi". Shunga o'qshash ko'plab jumlar tuzish mumkin.

Mashqur olim K. Yung insonlarni fikrlashlariga ko'ra asosan ikki toifaga bo'lgan edi:

Intuitiv tiplilar. Bu shunday toifali kishilarki, ularda ko'pincha xissiyotlar mantiqdan ustun keladi va miya faoliyati bo'yicha qam o'ng yarim sharlar faoliyati chapnikidan ustunroq bo'ladi. Ko'rib, xis qilib, yorqin emotsional munosabat shakllantirilmaguncha, bunday odamlar biror xususda fikrlarini bayon eta olmaydilar.

Fikrlovchi tiplar. Bunday kishilarda doimo mantiq, muloqaza xissiyotlardan ustun bo'ladi va miyasining chap tomoni o'ngiga nisbatan dominanta(ustun) qisoblanadi. Bundaylar gapira boshlashsa, ko'pincha, "Faysasuf bo'lib ket-e", deb qam qo'yishadi. Chunki ular o'zlarigacha bo'lgan bilimlar, mantiqiy fikrlash borasidagi yutuqlarga tayanib, doimo to'g'ri gapirishga, doimo fikrlarini mantiqan asoslash - argumentatsiya qilishga harakat qiladilar. Aniq va texnika, tibbiyot fanlari bilan shuqullanuvchilarda ana shu tafakkur tipiga moyillik va psixologik qozirlik bo'lsa, ular o'z kasblari borasida juda yaxshi natijalarga erishadilar. Ulardan farqli birinchi toifa vakillaridan yaxshi yozuvchilar, shoirlar, tilshunoslar, psixologlar etishib chiqadi.

Tafakkur shakllari va operatsiyalari. Tafakkur qilish shakllari yoki formasiga tushunchalar, xukmlar va xulosa chiharish kiradi.

Tushunchalar - tafakkurning shunday shakli, unda narsa va xodisalarga xos bo'lgan eng umumiy va xarakterli xususiyatlarni o'zida aks ettiradi. Ular umumiy va juz'iy, konkret yoki mavqum bo'lishi mumkin. Masalan, "ong" tushunchasini oladigan bo'lsak, uning eng muqim va boshqa tushunchalardan farq qiladigan jihatlarini ajratishimiz kerak : faqat insonga xoslik, oliy darajadagi aks ettirish, olamni bilish mexanizmi ekanligi va xakozo.

Xukmlar - atrofimizdagi narsalar va xodisalar o'rtasidagi boqliqlikni aks ettiradi. Masalan, "Inson ongli mavjudot" degan xukm - fikr "odam, inson", "ong" va "mavjudot" tushunchalari o'rtasidagi boqliqlikni ifodalab turibdi. Ana shunday xukmlar bizning nutqimizda har kuni juda ko'p ishlatiladi va ular tabiatan turli boqliqliklarni yo tasdiqlaydi, yoki inkor qiladi, rost yoki yolqon bo'ladi

Mustaqil fikrlash - soqlom ma'naviyatning mezoni sifatida. Tafakkurni rivojlantirish. Biz yuqorida tafakkurni individual xususiyatlari va ushbu jarayonga xos bo'lgan umumiy qonuniyatlarni o'rgandik. Lekin aslida maqsad shundayki, har bir shaxs o'zidagi tafakkur va fikrlash jarayonlarining o'ziga xos tomonini bilgan qolda uni o'stirish yo'llarini bilishi kerak. Oxirgi yillarda psixologlarning o'tkazgan tadqiqotlari va kuzatishlari shuni ko'rsatdiki, fikrlash jarayonlarini guruq sharoitida, dars paytida qam o'stirish va bunga qisqa yo'llar bilan erishish mumkin

ekan. Ularning fikricha, guruqdagi qamkorlikdagi faoliyat idrok va xotiraning o'sishiga ijobiy ta'sir ko'rsatib, fikrlash jarayonini tezlashtiradi va faoliyatni samaraliroq qiladi.

Ana shunday samara beruvchi metodikalardan biri "breynstorming" deb atalib, uning luqaviy ma'nosi "miyani zabt etish"dir ("mozgovaya ataka" ruscha - "brain storming" ingl.). Uni o'tkazish quyidagi tamoyillarga asoslangan:

Ba'zi intellektual masalalarni echishda bitta echim bilan cheklanib bo'lmaydi va shu maqsadda ijodiy fikrlovchilar guruqi tashkil etiladi va bu jarayonda "gruppaviy effekt" bo'lishi kutiladi. Guruq ishi tez va optimal harorlar qabul qilishga haratilgan bo'ladi va bunda aloqida ayrim individual harorlarga ta'sirlanishga yo'l qo'yilmaydi.

Guruqga shunday kimsalar kiritiladiki, ular bir - birlaridan fikrlash uslublarining noyobligi bilan farq qiladilar. Masalan, kimdadir mantiqiylik ustun, kimdir - kreaktiv, kimdir - tanqidchi va shunga o'xshash.

Guruqda shunday ijodiylik ruqi bo'lishi kerakki, har kim xoqlagan fikrini bemalol aytaveradi, u yoki bu fikr tanqid qilinishi mumkin, lekin uning egasi tanqid qilinmaydi. Bunday sharoitda o'rtacha intellektual darajaga ega bo'lgan shaxs qam shunday fikrlar izqor qila boshlaydiki, ular aloqida qolgan paytida sira qam miyaga kelmagan bo'lardi.

Bu jarayon oliy o'quv yurtlarida darslarda qam qo'llanilishi mumkin, faqat uning yuqoridagi tamoyillari inobatga olinishi va guruqda o'zaro qamjihalik muqiti bo'lishi kerak.

Mavzu yuzasidan tayanch so'zlar:

Pertseptsiya, idrok, xotira, sezgi, diqqat, assotsiatsiya, konstantlik, tafakkur, insayt, konvergent va divergent tafakkur, mantiq, erkin fikrlash, nostandart fikr.

Nazorat savollari.

Bilish jarayonlariga umumiy ta'rif bering.

Diqqatning asosiy ikki turi qaysilarq

Sezgi a'zolari kishiga nimaning imkonini beradiq

Xotira va shaxs tajribasining boyligi xususiyatlari.

Tafakkur turlari.

6. Tafakkur shakllari va operatsiyalarini izoqlang.

Adabiyotlar ro'yxati:

Bruner D.S. Psixologiya poznaniya.- M., 1977

Vertgeymer M. Produktivnoe mo`shlenie. - M., 1987

Vo`gotskiy L.S. Razvitie vo`sshix psixicheskix funktsiy. M., 1960

Granovskaya R.M. Elemento` prakticheskoy psixologii. SPb, 1997

Dyui D. Psixologiya i pedagogika mo`shleniya.- M., 1998

Emelyanov Yu.N. Aktivnoe sotsialno - psixologicheskoe obuchenie. - L., 1985

Nemov R.S. Psixologiya. - Kn.1. Osnovo` obqey psixologii.- M., 1994

Psixologiya . Uchebnik .- Pod red. A.Kro`lova, - M., 1998

Prakticheskaya psixodiagnostika. Metodiki i testo`.- M., 1999

8- MAVZU. SHAXSNING INDIVIDUAL-PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Reja:

1. Individual -tipologik xususiyatlar klassifikatsiyasi.
2. Shaxs iqtidori va qobiliyatlar diagnostikasi.
3. Qobiliyatlardagi tug'ma va orttirilgan sifatlar.
4. Qobiliyatlarning psixologik strukturasi.
5. Temperament va faoliyatning individual xususiyatlari.

Yuqorida ta'kidlaganimizdek, har bir shaxs o'ziga xos qaytarilmas dunyo. Dunyoda bir - biriga aynan o'qshash bo'lgan ikki kishini topish juda mushkul. Odam tashqi qiyofasi, bo'yi - basti bilan boshqa biror kimsaga o'xshashi mumkin, lekin fe'li, mijozi va shaxs sifatidagi xususiyatlari nuqtai nazaridan aynan bir xil insonlar bo'lmaydi. qattoki, olimlar bitta tuxumda rivojlangan egizaklarda qam juda ko'p jihatdan aynan o'qshashlikni qayd qilishgan, shaxsiy sifatlaridagi korrelyatsiyada esa ba'zi tafovutlar aniqlangan.

Shaxs - qaytarilmas, u o'z sifatleri va borligi bilan noyobdir. Ana shu qaytarilmaslik va noyoblikning asosida uning individual psixologik xususiyatlari majmui yotadi. Shu o'rinda biz yuqorida ta'rif bergan shaxs tushunchasi bilan yonma - yon ishlatiladigan yana ikki tushunchaga izaq berish o'rinli deb qisoblaymiz. Bu - "individ" va "individuallik" tushunchalaridir. "Individ" tushunchasi umuman "odam" degan tushunchani to'ldirib, uning ijtimoiy va biologik mavjudot sifatida mavjudligini tasdiqlaydi va uni bir tomondan, boshqa odamlardan farqlovchi belgi va xususiyatlarini o'z ichiga oladi, ikkinchi tomondan, o'ziga va o'ziga o'qshashlarga xos bo'lgan umumiy va xarakterli xususiyatlarni qamrab oladi. Demak, individ - insonga aloqadorlik faktini tasdiqlovchi ilmiy kategoriyadir.

"Individuallik" - yuqoridagi ikkala tushunchaga nisbatan torroq tushuncha bo'lib, u konkret odamni boshqa bir konkret odamdan farqlovchi barcha o'ziga xos xususiyatlar majmuini o'z ichiga oladi. Shu nuqtai nazardan shaxs tizimini tahlil qiladigan bo'lsak, shaxsning individualligiga uning qobiliyatlari, temperamenti, xakteri, irodaviy sifatleri, emotsiyalari, xulqiga xos motivatsiya va ijtimoiy ustanovkalari kiradi. Aynan shu qayd etib o'tilgan kategoriyalar shaxsdagi individuallilikni ta'minlovchi kategoriyalardir. Uning ma'nosi shundaki, bo'yi, eni, yoshi, sochining rangi, ko'z harashlari, barmoq xarakatlari va shunga o'xshash sifatleri bir xil bo'lgan insonlarni topish mumkin, lekin xakteri, qobiliyatlari, temperamenti, faoliyat motivatsiyasi va boshqalarga aloqador sifatleri majmui bir xil bo'lgan odamni topib bo'lmaydi. Ular - individualdir.

qobiliyatlar - shaxsdagi shunday individual, turqun sifatlariki, ular odamning turli xil faoliyatdagi ko'rsatgichlari, yutuqlari va qiyinchiliklari sabablarini tushuntirib beradi.

Temperament - insonning turli vaziyatlarda narsa, qodisa, xolatlar va insonlarning xatti-xarakatlariga nisbatan reaksiyasini tushuntirib beruvchi xususiyatlari majmuidir.

Xakter - shaxsning aloqida insonlar va insonlar guruqi, o'z - o'ziga, vaziyatlar, narsalar va qodisalarga nisbatan munosabatlaridan orttiradigan sifatlerini o'z ichiga oladi.

Irodaviy sifatlar - har birimizning o'z oldimizga maqsad qo'yib, unga erishish yo'lidagi qiyinchiliklarni engishimizni ta'minlovchi ma'lum sifatlarimiz majmuini o'z ichiga oladi.

Emotsiyalar va motivatsiya esa atrofimizda sodir bo'layotgan xodisalar, bizni o'rab turgan odamlar va ularning xatti-harakatlarini ruqan qanday qabul qilib, ularga bildiradigan hissiy munosabatlarimizni bildiruvchi sifatlarimiz bo'lib, ular ayni vaziyatlardagi real xolatlarimizdan va ularning ongimizda aks etishidan kelib chiqadi.

Ijtimoiy ustanovka - yuqoridagi barcha xususiyatlar kompleksiga ega insonning turli ijtimoiy vaziyatlardagi faoliyat va xarakatlarga ruxan qozirligi va munosabat bildirish uslubidan kelib chiqadigan chuqur ichki xolatidir.

Biz yuqorida sanab o'tgan individual psixologik xususiyatlarning ahamiyati katta. Ular bizning jamiyatdagi o'rnimiz, obro' - e'tiborimiz, ishdagi va o'qishdagi yutuqlarimiz, inson sifatidagi qiyofamizni, kim ekanligimizni, kerak bo'lsa, o'zligimizni belgilaydi. Kim bilan qaerda uchrashmaylik, o'sha insonning bugungi xolati, kayfiyati, bizga va biz bildirayotgan fikrlarga munosabati, qamkorlikda ishlash tilak - istaklariga doimo e'tibor beramiz va bu masala biz uchun muqim bo'ladi. Xuddi shunday suqbatdosh qam suqbatning boshidanoq, bizni o'rgana boshlaydi. Chunki agar suqbatdoshlar bir - birlarini bilsalar birgalikdagi faoliyatni samarali tashkil etish va undan foyda olish imkoniyati ko'proq bo'ladi. Shuning uchun qam ishda qam, dam olishga otlangan choqda qam, qaerda bo'lsa qam o'zimizga "qo'shni" tanlaganda uning inson sifatida qanday ekanligiga qiziqamiz. Agar suqbatdosh yoki sherik bizga tanish bo'lmasa, uni taniganlardan oldindan so'rab qam olamiz va bunda aynan uning nimaga qobilligi, fe'li, ishga, odamlarga munosabatini so'raymiz va xoqlaymizki, u to'g'risida "Juda xushfe'l, odamgir ..."kabi tasniflarni eshitgimiz keladi. Biror erga ishga kirayotgan paytda qam raqbar albatta o'ziga yaqin odamlardan yangi xodimning xarakterini, qobiliyatini va muqim narsalarga munosabatini albatta so'raydi va shu asosda suqbatga tayyorlanadi.

Demak, individual sifatlar bizning ongli qayotimizning ajralmas qismi, idrokimiz, xotiramiz va fikrlarimiz yo'naltirilgan muqim predmet ekan. Chunki aynan ular bizning turli faoliyatlarni amalga oshirish va ishlarni bajarishdagi individual uslubimizga bevosita aloqador. Kimdir juda chaqqon, tez ish qiladi, lekin sifatsiz. Kimdir juda yaxshi qoyilmaqom ish qiladi, lekin juda sekin, kimdir ishga yuzaki harab, nomiga uni bajarsa, boshqa bir odam unga butun vujudi va e'tiqodi bilan munosabatda bo'lib, tinimsiz izlanadi va jamiyat uchun manfaat qidiradi. Shuning uchun qam individuallikning faoliyat va muloqotdagi samarasini inobatga olib, eng muqim individual - psixologik xususiyatlarni aloqida o'rganamiz.

Shaxs iqtidori va qobiliyatlar diagnostikasi. Odamlarning o'quv, meqnat va ijodiy faoliyatidagi o'ziga xoslikni tushuntirish uchun psixologiya fani birinchi navbatda qobiliyatlar va iqtidor masalasiga murojaat qiladi. Chunki qobiliyatli odamdan avvalo jamiyat manfaatdor, qolaversa, o'sha insonning o'zi qam qilgan har bir xarakatidan o'zi uchun naf ko'radi.

qobiliyatlar muammosi eng avvalo inson aqlu - zakovatining sifati, undagi malaka, ko'nikma va bilimlarning borligi masalasi bilan boqliq. Ayniqsa, biror kasbning egasi bo'lish istagidagi har bir yoshning aqli va intellektual saloqiyati uning malakali mutaxassis bo'lib etishishini kafolatlagani uchun qam psixologiyada ko'proq qobiliyat tushunchasi aql zakovat tushunchasi bilan boqlab o'rganiladi. har bir normal odam o'zining aqli bo'lishini xoqlaydi, "Men aqlliman" demasa-da, qilgan barcha ishlari, gapirgan gapi, yuritgan muloqazasi bilan aynan shu sifat bilan odamlar uni maqtashlarini xoqlaydi. "Aqlsiz, nodon" degan sifat esa har qanday odamni, xattoki, yosh bolani qam qafa qiladi. Yana shu narsa xarakterliki, ayniqsa, bizning sharq xalqlarida biror kimsaga nisbatan "o'ta aqli" yoki "o'ta nodon" iboralari qam ishlatilmaydi, biz bu xususiyatlarni o'rtacha tasniflar doirasida ishlatamiz : "Falonchining o'qli anchagina aqli bo'libdi, narigining farzandi esa biroz nodon bo'lib, ota - onasini kuydirayotgan emish" degan iboralar aslida "aqllilik" kategoriyasi insonning yuragiga yaqin eng nozik sifatlariga

aloqadorligini bildiradi.

Ilm - fandagi an'analar shundayki, aql va idrok masalasi, odamning intellektiga boqliq sifatlar juda ko'plab tadqiqotlar ob'ekti bo'lgan. Olimlar qobiliyatlarning rivojlanish mexanizmlari, ularning psixologik tarkibi va tizimini aniqlashga, ishonchli metodikalar yaratib, har bir kishining aqli sifatiga aloqador bo'lgan ko'rsatgichni o'lchashga uringanlar. Ko'pchilik olimlar odam intellektida uning verbal (ya'ni so'zlarda ifodalanadigan), miqdoriy (sonlarda ifodalanadigan), fazoviy ko'rsatgichlarni aniqlab, ularga yana mantiq, xotira va qayol jarayonlari bilan boqliq jihatlarni qam qo'shganlar.

Ch. Spirman faktorial analiz metodi yordamida yuqorida sanab o'tilgan ko'rsatgichlar o'rtasida boqliqlik borligini isbot qilib, aqlning qaqiqatan qam murakkab tuzilmaga ega bo'lgan psixik xususiyat ekanligini ko'rsatdi. Boshqa bir olim Dj. Gilford esa aqlni bir qator aqliy operatsiyalar (analiz, sintez, taqqoslash, mavqumlashtirish, umumlashtirish, sistemaga solish, klassifikatsiya qilish) natijasida namoyon bo'ladigan xususiyat sifatida o'rganishni taklif etgan. Bu olimlar aql so'zidan ko'ra intellekt so'zini ko'proq ishlatib, bu so'zning o'ziga xos talqini borligiga e'tiborni haratganlar. Chunki ularning fikricha, intellektual potentsialga ega bo'lgan shaxsnigina qobiliyatli, deb atash mumkin. Intellektual potentsial esa bir tomondan qayotdagi barcha jarayonlarga, boshqa tomondan - shaxsga bevosita aloqador tushuncha sifatida haralgan va uning ahamiyati shundaki, u borliqni va bo'ladigan xodisalarni oldindan bashorat qilishga imkon beradi. Shu o'rinda "intellekt" so'zining lo'qaviy ma'nosini tushunib olaylik. Intellekt - lotincha so'z - intellectus - tushunish, bilish va intellectum - aql so'zlari negizidan paydo bo'lgan tushuncha bo'lib, u aql - idrokning shunday bo'lagiki, uni o'lchab, o'zgartirib, rivojlantirib bo'ladi. Bu - intellekt va u bilan boqliq qobiliyatlar ijtimoiy xarakterga ega ekanligidan darak beradi. Darqaqiqat, qobiliyatlar va intellektga bevosita tashqi muqit, undagi insoniy munosabatlar, yashash davri ta'sir ko'rsatadi. Buni biz bugungi kunimiz misolida qam ko'rib, qis qilib turibmiz. Yangi avlod vakillari - kelajagini XXI asr bilan boqlagan o'qil-qizlarning intellekt darajasi ularning ota - bobolarinikidan ancha yuqori. hozirgi bolalar kompyuter texnikasidan tortib, texnikaning barcha turlari juda tez o'zlashtirib olmoqda, jaqon tillaridan bir nechta bilish ko'pchilik uchun muammo bo'lmay qoldi, minglab topshiriqlardan iborat testlarni qam yoshlar o'zlashtirishda qiynalmayaptilar. qolaversa, oila muqitining aql o'sishiga ta'sirini qamma bilsa kerak. Agar bola oilada ilk yoshligidan ma'rifiy muqitda tarbiyalansa, uning dunnyoharashi keng, xoqlagan soqa predmetlaridan beriladigan materiallarni juda tez va qiyinchiliksiz o'zlashtira oladi. qattoki, bunday bolaga oliy o'quv yurtida beriladigan ayrim predmetlar mazmuni qam o'ta tushunarli, ular yanada murakkabroq masalalarni echishni xoqlaydi.

qobiliyatlardagi tuqma va orttirilgan sifatlar. Ba'zan o'ta iqtidorli va qobiliyatli bola haqida gap ketsa, undagi bu sifat tuqma ekanligiga ishora qilishadi. Talantli, genial olim, san'atkor yoki mutaxassis haqida gap ketsa qam xuddi shunday. Umuman qobiliyatlarning tuqma yoki orttirilgan ekanligi masalasi qam olimlar diqqat markazida bo'lgan muammolardan. Psixologiyada tuqmalik alomatleri bor individual sifatlar layoqatlar deb yuritildi va uning ikki xili farqlanadi : tabiiy layoqat va ijtimoiy layoqat. Birinchisi odamdagi tuqma xususiyatlardan - oliy nerv

tizimi faoliyatining xususiyatlari, miyaning yarim sharlarining qanday ishlashi, qo'l - oyoqlarning biologik va fizilogik sifatlari, bilish jarayonlarini ta'minlovchi sezgi organlari - ko'z, quloq, burun, teri kabilarning xususiyatlaridan kelib chiqsa (bular nasliy ota - onadan genetik tarzda o'tadi), ijtimoiy layoqat - bola tuqilishi bilan uni o'ragan muqit, muloqot uslublari, so'zlashish madaniyati, qobiliyatni rivojlantirish uchun zarur shart - sharoitlar (ular ota - ona tomonidan yaratiladi)dir. Layoqatlilik belgisi - bu o'sha individga aloqador bo'lib, u bu ikkala layoqat muqitini tayyoricha qabul qiladi.

qobiliyatsizlik va intellektning pastligi sabablaridan qam biri shuki, ana shu ikki xil layoqat o'rtasida tafovut bo'lishi mumkin. Masalan, genial rassom oilasida bola tuqildi deylik. Unda rassomchilik uchun tuqma, genetik belgilar otasi tomonidan berilgan deylik. Lekin bolaning onasi farzandining qam rassom bo'lishini xoqlamasligi, o'ziga o'qshash qo'shiqchi bo'lishini xoqlashi mumkin. Ayol bolani yoshlikdan faqat musiqa muqitida tarbiyalaydi. Tabiiy layoqatning rivoji uchun ijtimoiy layoqat muqiti yo'q, ijtimoiy layoqat o'sishi uchun esa tabiiy, tuqma layoqat yo'q bo'lgani sababli, bolada qech qanday talant namoyon bo'lmasligi, u oddiygina musiqachi yoki qo'shiqchi bo'lish bilan cheklanishi mumkin. Intellekt testlari va qobiliyatdagi tuqma va orttirilgan belgilarni o'rganishning psixologik ahamiyati aynan shunda. Ilk yoshlikdan bolaning o'zidagi mavjud imkoniyatlarni rivojlantirish shart - sharoitini yaratish ishini to'g'ri yo'lga qo'yish kerak.

Orttirilgan sifati shuki, bola toki bilim, malaka va ko'nikmalarni o'stirish borasida xarakat qilmasa, eng kuchli tuqma layoqat qam layoqatligicha qolib, u iqtidorga aylanmaydi. Eng talantli, mashqur shaxslarning eng buyuk ishlari, erishilgan ulkan muvaffaqiyatlarining tagida qam qisman layoqat va asosan tinimsiz meqnat, intilish, ijodkorlik va bilimga chanqoqlik yotgan. Shuni qam unutmazlik kerakki, qobiliyatsiz odam bo'lmaydi. Agar shaxs adashib, o'zidagi qaqiqiy iqtidor yoki layoqatni bilmay, kasb tanlagan bo'lsa, tabiiy, u atrofdagilarga layoqatsiz, qobiliyatsiz ko'rinadi. Lekin aslida nimaga uning qobiliyati borligini o'z vaqtida to'g'ri aniqlay olishmagani sabab u bir umr shu toifaga kirib qoladi.

Shuning uchun qam har bir ongli inson o'zidagi qobiliyat va zeqnni ilk yoshlikdan bilib, o'sha o'zi yaxshi ko'rgan, "yuragi chopgan" ish bilan shuquollansa, va undan qoniqish olib, qobiliyatini o'stirishga imkoniyat topib, yutuqlarga erishsa, biz uni iqtidorli deymiz. Iqtidor - insonning o'z xatti - harakatlari, bilimlari, imkoniyatlari, malakalariga nisbatan sub'ektiv munosabatidir. Iqtidorli odam genial yoki talantli bo'lmasligi mumkin, lekin u har qanday ishda mardlik, chidamlilik, o'z - o'zini boshhara olish, tashabbuskorlik kabi fazilatlarga ega bo'lib, o'zlari shuquullanayotgan ishni bajonidil, sitqidildan bajaradi. Ular ana shunday harakatlari bilan ba'zi o'ta iste'dodli, lekin kamxarakat kishilardan ko'ra jamiyatga ko'proq foyda keltiradi. Iqtidorli insonda iste'dod soqibi bo'lish imkoniyati bor, zero iste'dod - har tomonlama rivojlangan, niqoyatda kuchli va takrorlanmas qobiliyatdir. U tinimsiz meqnat, o'z qobiliyatini takomillashtirib borish yo'lida barcha qiyinchiliklarni engish va irodasi, butun imkoniyatlarini safarbar qilish natijasida qo'lga kiritiladi.

qobiliyatlarining psixologik strukturasi. qobiliyatlar avvalom bor umumiy va maxsus turlarga bo'linadi va har birining o'z psixologik tizimi va tuzilishi bo'ladi. Shaxsning umumiy qobiliyatlari undagi shunday individual sifatlar majmuiki, ular

odamga bir qancha faoliyat soqasida qam muvaffaqiyatli faoliyat ko'rsatish va natijalarga erishishga imkon beradi. Masalan, texnika oliy o'quv yurtining talabasi qam ijtimoiy - gumanitar, qam aniq fanlar, qam texnika fanlari soqasidagi bilimlarni o'zlashtira oladi. Bunda unga umumiy bilimdonlik, nutq qobiliyatlari, tirishqoqlik, chidam, qiziquvchanlik kabi qator sifatlar yordam beradi.

Maxsus qobiliyatlar esa ma'lum bir soqada yutuqlarga erishish, yuqori ko'rsatgichlar berishga imkon beruvchi sifatarni o'z ichiga oladi. Masalan, sport soqasi bilan buxgalterlik qisob-kitobi bo'yicha ishlayotgan ikki kishida o'ziga xos maxsus qobiliyatlar bo'lmasa bo'lmaydi.

har bir qobiliyat o'zining tizimiga ega. Masalan, matematik qobiliyatni oladigan bo'lsak, uning tarkibiga umumlashtirish malakalari, aqliy jarayonlarning egiluvchanligi, mavqum tafakkur qila olish kabi qator xususiyatlar kiradi. Adabiy qobiliyatlarga ulardan farqli, ijodiy qayol va tafakkur, xotiradagi yorqin va ko'rgazmali obrazlar, estetik xislar, tilni mukammal bilishga layoqat; pedagogik qobiliyatlarga esa - pedagogik odob, kuzatuvchanlik, bolalarni sevish, bilimlarni o'zgalarga berishga eqtiyoj kabi qator individual xossalar kiradi. Xuddi shunga o'qshash qolgan barcha qobiliyatlarni qam zarur sifatlar tizimida tahlil qilish mumkin va bu katta tarbiyaviy ahamiyatga ega bo'ladi.

qobiliyatlar va qiziqishlar diagnostikasi. Amaliy psixologiyaning bugungi kundagi eng muqim va dolzarb vazifalaridan biri layoqat kurtaklarini ilk yoshlikdan aniqlash, intellekt darajasiga ko'ra shaxs qobiliyatlari yo'nalishini ochib berishdir. Shuning uchun qam qozirda ko'plab intellekt testlari va qobiliyatlarni diagnostika qilish usullari ishlab chiqilgan va ular muvaffaqiyatli tarzda amaliyotda qo'llanmoqda.

qobiliyatlarni o'lchash muammosi XIX asrning oxiri - XX asrning boshlariga kelib izchil qal qilina boshlandi. Xorijda bunday ishlar Spirmen, Bine, Ayzenk va boshqalar tomonidan o'rganildi. Ular qobiliyatlar va iqtidorni o'rganish uchun maxsus taslardan foydalandilar. Bu testlarning umumiy mohiyati shundaki, ularda topshiriqlar tizimi tobora qiyinlashib boruvchi testlar - topshiriqlar batareyasidan iborat bo'ladi. Masalan, Ayzenkning mashqur intellekt testi 40 ta topshiriqdan iborat bo'lib, u intellektual jarayonlarning kechishi tezligini o'lchaydi. Bu erda vaqt mezoni muqim qisoblanadi. Boshqa mualliflar sekin ishlash - qobiliyatsizlik belgisi emas deb, boshqacharoq usullarni o'ylab topganlar. Ko'pchilik olimlar uchun, masalan, rus olimlari uchun qobiliyatni o'lchashning ishonchli mezoni - bu shaxs yutuqlarini va uning qobiliyatidagi o'zgarishlarni bevosita faoliyat jarayonida qayd etishdir. Rus olimi E.A. Klimov yoshlar iqtidorining yo'nalishini aniqlash maqsadida faoliyat va kasb - xunar soqalarini asos qilib olib, metodika yaratdi va uning "Professional - diagnostik so'rovnoma" deb atadi. Shunday qilib, u barcha kasblarni ularning yo'naltirilgan soqasiga ko'ra 5 toifaga bo'ldi:

P(T) - tabiat (o'simlik, qayvonlar, mikroorganizmlar);

T - texnika (mashina, materiallar, energiyaning turlari) ;

Ch(O)- odam (odamlar guruqi, jamoalar);

Z (B)- belgilar (turli ma'lumotlar, belgili simvollar);

X (I)- badiiy, ijodiy obrazlar (tasviriy san'at, musiqa).

Temperament va faoliyatning individual xususiyatlari. Shaxsning individual xususiyatlari haqida gap ketganda, ularning tuqma, biologik xususiyatlariga

aloqida e'tibor beriladi. Chunki aslida bir tomondan shaxs ijtimoiy mavjudot bo'lsa, ikkinchi tomondan - biologik yaxlitlik, tuqma sifatlarni o'z ichiga olgan substrat - individ qamdir. Temperament va layoqatlar individning dinamik - o'zgaruvchan psixik faoliyati jarayonini ta'minlovchi sifatlarini o'z ichiga oladi. Bu sifatlarning ahamiyati shundaki, ular shaxsda keyin ontogenetik taraqqiyot jarayonida shakllanadigan boshqa xususiyatlarga asos bo'ladi. Odam temperamentiga aloqador sifatlarning o'ziga xosligi shundaki, ular odam bir faoliyat turidan ikkinchisiga, bir emotsional xolatdan boshqasiga, bir malakalarni boshqasi bilan almashtirgan paytlarda reaksiyalarning egiluvchan va dinamikligini ta'minlaydi va shu nuqtai nazardan haraganda temperament - shaxs faoliyati va xulqining dinamik (o'zgaruvchan) va emotsional - hissiy tomonlarini xarakterlovchi individual xususiyatlar majmuidir.

Temperament xususiyatlari shaxsning ichki tuzilmasi bilan bevosita boqliq bo'lib, ularning namoyon bo'lishi uning konkret vaziyatlarga munosabatini, ekstremal vaziyatlarda o'zini qanday tutishini belgilab beradi. Masalan, inson turli vaziyatlarda o'zini turlicha tutadi: oliy o'quv yurtida talabalar safiga qabul qilganligi to'g'risidagi axborotni eshitgan bolaning o'zini tutishi, yoki qayotning oqir sinovlari (yaqin kishining o'limi, ishdan xaydalish, do'stning xoinligi kabi) paytida odam beixtiyor namoyon qiladigan reaksiyalari uning temperamentidan kelib chiqadi. Shuning uchun qam ikkala vaziyatni qam kimdir oqir - bosiqlik bilan, boshqasi esa o'zini yo'qotgudek darajada xis - qayajon bilan boshidan kechiradi. Shuning uchun qam temperamentning shaxs shakllanishi va ijtimoiy muqitda o'ziga xos mavqeni egallashidagi ahamiyati juda katta. O'zini bosib olgan, qayot qiyinchiliklarini sabr - bardosh bilan ko'taradigan insonning odamlar orasidagi obro'si qam baland bo'ladi. Bu uning o'z - o'ziga nisbatan qurmatini qam oshiradi, ishga, odamlarga va narsalarga munosabatini takomillashtirib borishiga imkon beradi. Temperamentning yana bir ahamiyatli jihati shundaki, u qayotiy voqealar va vaziyatlarni, jamiyatdagi ijtimoiy guruqlarni "yaxshi - yomon", "ahamiyatli - ahamiyatsiz" mezonlari asosida ajratishga imkon beradi. Ya'ni, temperament odamning ijtimoiy ob'ektlarga nisbatan "sezgiriligini" tarbiyalaydi, professional maqorat va kasb malakasining oshib borishiga yordam beradi.

Temperamental xususiyatlar aslida tuqma qisoblansada, shaxsga bevosita aloqador va anglanadigan bo'lgani uchun qam ma'lum ma'noda o'zgarib boradi. Shuning uchun qam tuqilgan choqida sangvinikka o'xshash xarakterlar namoyon qilgan bolani umrining oxirigacha faqat shundayligicha qoladi, deb bo'lmaydi. Demak, har bir temperament xususiyatlarini va uning shaxs tizimga aloqasini bilish va shunga yarasha xulosalar chiqarish kerak.

Akademik I. Pavlov temperament xususiyatlarini belgilab beruvchi uch oliy nerv tizimi xossalari ajratgan edi:

k u ch , ya'ni nerv tizimining kuchli qo'zqatuvchilar ta'siriga bardoshi, shunga ko'ra odamlardagi meqnatga yaroqlilik, chidam kabi sifatlarning namoyon bo'lishi: m u v o z a n a t l a s h g a n l i k , ya'ni asabdagi tormozlanish va qo'zqalish jarayonlarining o'zaro mutonosibliigi, shunga ko'ra, o'zini tuta olish, bosiqlik kabi sifatlari va ularga teskari sifatlarning namoyon bo'lishi;

x a r a k a t c h a n l i k , ya'ni qo'zqalish va tormozlanish jarayonlaridagi o'zaro

almashinish jarayonining tezligi va xarakatchanligi ma'nosida. quyidagi rasmda nerv jarayonlari bilan temperament tiplari o'rtasidagi o'zaro boqliqlik asosida temperament tiplari aks ettirilgan.

1 - rasm

NERV SISTEMASINING TIPLARI

Muvozanatlashgan

muvozantsiz

inert

kuchsiz

sangvinik

xolerik

flegmatik

melanxolik

TEMPERAMENT

Shunday qilib, asab tizimi bilan boqliq individual sifatlarni bilish shart, chunki ular bevosita meqnat va o'qish jarayonlarini har bir inson tomonidan, uning manfaatlariga mos tarzda tashkil etishga xizmat qiladi. Asabga boqliq bo'lgan tabiiy xususiyatlarmizni qam umuman o'zgarmas deb aytolmaymiz, chunki tabiatda o'zgaraydigan narsaning o'zi yo'q. Shuning uchun qam oxirgi yillarda o'tkazilayotgan tadqiqotlarda shaxs tizimida shunday ma'qul, "qayotiy ko'rsatgichli" xususiyatlar tizimini o'rganilmoqda va unda temperamentga aloqador sifatlarni qam nazarda tutilmoqda. Masalan, V.S. Merlin temperamentning psixologik tasnifi va ularning qayotiy vaziyatlarda namoyon bo'lishini boshharish masalasida ko'p ishlar qilgan. Uning fikricha, insonda mavjud bo'lgan faollik, bosiqlik, emotsional tetiklik, hissiyotlarning tezda namoyon bo'lishi va o'zgaruvchanligi, kayfiyatning turqunligi, beqalovatlilik, ishchanlik, yangi ishga kirishib ketish, malakalarning tez qosil bo'lishi kabi qator sifatlarni asosida shaxsdagi o'sha ekstroverziya va introverziya xossalari yotadi va ularni qam o'zgartirish va shu orqali temperamentni boshharish mumkin.

Shulardan kelib chiqqan xolda shaxsning meqnat qilish uslubini tanlash va professional maqoratni o'stirishda ayni shularga e'tibor berish kerak. Masalan, ba'zilar xoleriklarga o'xshash qiziqqon, tezkor bo'lishadi. Uning meqnat jarayonidagi ishini kuzatadigan bo'lsak, faollik, ishni tez bajarishga layoqat ijobiy bo'lsa, uning sifati, chala tashlab ketish qavfi, ba'zi tomonlariga yuzaki harashi kishini o'ylantiradi. Shu nuqtai nazardan olib haralganda, qayotda sof temperament qam bo'lmaydi va u yoki bu temperament tipi juda yaxshi qam emas. har bir tipning o'ziga xos nozik, kuchsiz tomonlari va shu bilan birga kuchli, ijobiy tomonlari qam bo'ladi.

Xarakter va shaxs. Kundalik qayotimizda tilimizda “xarakter” so’zi eng ko’p ishlatiladigan so’zlardan. Uni biz doimo birovlariga baqo bermoqchi bo’lsak, ishlatamiz. Bu so’zning ma’nosini olimlar “bosilgan tamqa” deb qam izoqlashadi. Tamqalik alomatlari nimada ifodalanadi o’ziq

Xarakter - shaxsdagi shunday psixologik, sub'ektiv munosabatlar majmuiki, ular uning borliqqa, odamlarga, predmetli faoliyatga qamda o’z - o’ziga munosabatini ifodalaydi. Demak, “munosabat” kategoriyasi xarakterni tushuntirishda asosiy qisoblanadi. B.F. Lomovning ta'biricha, xarakter shaxs ichki dunyosining asosini tashkil etadi va uni o’rganish katta ahamiyatga ega. Munosabatlarning xarakterdagi o’rni xususida fikrlar ekan, V.S.Merlin ularning mazmunida ikki komponentni ajaratadi:

a) emotsional - kognitiv - borliq muqitning turli tomonlarini shaxs qanday emotsional xis qilishi va o’zida shu olamning emotsional manzarasini yaratishi;

b) motivatsion - irodaviy - ma'lum xarakterlar va xulqni amalga oshirishga undovchi kuchlar. Demak, bizning munosabatlarimiz ma'lum ma'no va mazmun kasb etgan munosabatlar bo’lib, ularning har birida bizning xissiy kechinmalarimiz aks etadi va xarakterimiz namoyon bo’ladi.

Mashqur rus olimi, psixologiya fanining metodologiyasini yaratgan S.L. Rubinshteyn shaxsning o’ziga xosligi va xarakterologik tizimda uchta asosiy tuzilmalarni ajaratgan edi;

Munosabatlar va yo’nalish shaxdagi asosiy ko’rinishlar sifatida - bu shaxsning qayotdan nimani kutishi va nimani xoqlashi.

qobiliyatlar ana shu tilak - istaklarni amalga oshirish imkoniyati sifatida - bu odamning nimalarga qodir ekanligi.

Xarakter imkoniyatlardan foydalanish, ularni kengaytirishga haratilgan turqun, barharor tendentsiyalar, ya'ni bu odamning k i m ekanligi.

Bu nuqtai nazardan haraganda qam, xarakter shaxsning “tanasi”, borligi, konstitutsiyasidir. Xarakterning boshqa individual psixologik xususiyatlardan farqi shuki, bu xususiyatlar ancha o’zgaruvchan va dinamik, orttirilgandir. Shuning uchun qam maktabdagi ta'limdan oliy o’quv yurtidagi ta'limga o’tish faktining o’zi qam o’spirinda ma'lum va muqim o’zgarishlarni keltirib chiharadi.

Umuman, konkret shaxs misolida olib haraydigan bo’lsak, har bir aloqida ob'ektlar, narsalar, xodisalarga mos tarzda xarakterning turi qirralari namoyon bo’lishining guvoqi bo’lishimiz mumkin. Masalan, uyda (katta o’zbek oilasi misolida oladigan bo’lsak) katta yoshli ota - onalar oldida o’ta bosiq, ko’nuvchan, har qanday buyurilgan ishni e'tirozsiz bajaradigan kishi, o’z kasbdoshlari orasida doimo o’z nuqtai nazariga ega bo’lgan, gapga chechan, kerak bo’lsa, qaysar, dadil bo’lishi, ko’chada jamoatchilik joylarida beqam, loqayd, birov bilan ishi yo’q kishiday tuyulishi, o’ziga nisbatan esa o’ta talabchan, lekin egoist, o’z - o’ziga baqosi yuqori bo’lishi mumkin. Demak, xarakterning psixologik tizimini tahlil qiladigan bo’lsak, uning borliqdagi ob'ektlar va predmetli faoliyatga nisbatan amalga oshirish maqsadga muvofiqdir. Shuning uchun qam psixologiyada xarakterning quyidagi tizimi e'tirof etiladi:

Meqnat faoliyatida namoyon bo’ladigan xarakterologik xususiyatlar - meqnatsevarlik, meqnatkashlik, tashabbuskorlik, ishga layoqat, ishga qobillik, mas'uliyat, dangasalik, qo’nimsizlik va boshqalar.

Insonlarga nisbatan bo'lgan munosabatlarda namoyon bo'ladigan xarakterologik sifatlar - odoblilik, meqribonlik, takt, jonsaraklik, dilgiriklik, muloqatga kirishuvchanlik, altruizm, qamqo'rlik, raqm - shafqat va boshqalar.

O'z - o'ziga munosabatga aloqador xarakterologik sifatlar - kamtarlik, kamsuqumlilik, maqrurlik, o'ziga bino qo'yish, o'z o'zini tanqid, ibo, sharmu - qayo, manmansirash va boshqalar.

Narsalar va xodisalarga munosabatlarda namoyon bo'ladigan xususiyatlar - tartiblilik, oqillik, saronjom - sarishtalik, qo'li ochiqlik, ziqnalik, tejamkorlik, pokizalik va boshqalar.

Yuqorida sanab o'tilgan sifatlar aslida shaxsning qayotdagi yo'nalishlaridan kelib chiqadi. Chunki yo'nalish - odamning borliqqa nisbatan tanlovchan munosabatining aks etishidir. Bunday yo'nalish turli shakllarda namoyon bo'ladi : diqqatlilik, qiziquvchanlik, ideallar, maslaklar va xissiyotlarda.

Xarakter - tarixiy kategoriya qamdir. Buning ma'nosi shuki, har bir ijtimoiy - iqtisodiy davr o'z kishilarini, o'z avlodini tarbiyalaydi va bu tafovut odamlardagi xarakterologik xususiyatlarda o'z aksini topadi. Masalan, o'tgan asr o'zbeklari, XX asrning 50 - yillaridagi o'zbeklar va mustaqillik yillarida yashayotgan o'zbeklar psixologiyasida farq avvalo ularning xarakterologik sifatlarida aks etadi. Aminmizki, XXI asrning yosh avlodlari yanada zukkorq, irodaliroq, ma'rifatli va ma'naviyatliroq bo'ladi. Mamlakatimizda hozirgi kunda amalga oshirilayotgan say' - xarakatlar yangi asr avlodining ruqan va jismonan soqlom bo'lishiga zamin yaratmoqda.

Xarakter xususiyatlarining nimalarda namoyon bo'lishi , ularning belgilari masalsi qam amaliy jihatdan muqimdir.

Avvalo xarakter insonning xatti- harakatlari va amallarida namoyon bo'ladi - odamning ongli va maqsadga haratilgan xarakatlari uning k i m ekanligidan darak beradi.

Nutqining xususiyatlari (baland tovush bilan yoki sekin gapirishi, tez yoki bosiqliqi, emotsional boy yoki jonsiz) qam xarakterning yo'nalishini belgilaydi.

Tashqi qiyofa - yuzining ochiq yoki tund ekanligi, ko'zlarining samimiy yoki joqilligi, qadam bosishlari - tez yoki bosiq, mayda qadam yoki salobatli, turishi - viqorli yoki kamtarona, bularning qammasi xakterni tashharidan kuzatib o'rganish belgilaridir.

Bundan tashhari ilm olamida juda ko'plab urinishlar bo'lgan. Ularda odamning turli tabiiy, tuqma xususiyatlariga xakterni boqlashga urinishlar bo'lgan. Masalan, fizionomika odam yuz qirralari va ularning bir - biriga nisbati orqali, xiromantiya - qo'l barmoqlari va kaftdagi chiziqlar orqali, ko'z rangi va harshlar, soch va uning xususiyatlari orqali o'rganishga xakat qilingan. Juda katta shov - shuvga ega bo'lgan Ch. Lombrozo, E. Krechmer, U. Sheldonlarning konstitutsion nazariyalari shaxs xakterini uning tashqi ko'rinishi, tana tuzilishi bilan boqlab tushuntirishga uringan. Bu nazariyalar juda qattiq tanqidga qam uchragan, lekin keltirilgan material, korrelyatsion tahlillar ma'lum jihatdan individual xususiyatlardagi tuqma, mavjud sifatlar bilan xarakterologik sifatlar o'rtasidagi boqliqlik borligini isbot qilolgani uchun qam bu nazariyalar shu vaqtgacha o'rganiladi.

Lekin xarakter va uning rivojlanishi, namoyon bo'lishi uchun umumiy qonuniyat

shuki, u tashqi muqit ta'sirida, turli xil munosabatlar tizimida shakllanadi va sharoitlar o'zgarishi bilan o'zgaradi. har bir kasb - qunar o'zining talablari majmui - professogrammasiga egaki, u shu kasb bilan shuqullanayotganlardan o'ziga xos psixologik qirralar va xossalar bo'lishini taqozo etadi (psixometriya). Shuning uchun qam vrachning, o'qituvchining, muxandisning, harbiylarning, artistlarning va boshqalarning professoional sifatlari haqida aloqida gapiriladi. Ana shu kasb soqiblari, ularning ish mobaynida ko'rsatadigan individualligi ichida esa xarakterologik o'ziga xoslik katta ahamiyatga ega va buni nafaqat shaxsning o'zi, balki uni o'rab turgan boshqalar qam yaxshi bilishlari kerak.

Mavzu yuzasidan tayanch so'zlar:

Individuallik, qobiliyat, temperament, xarakter, irodaviy sifatlar, emotsiyalar, iqtidor, istedod, sangvinik, xolerik, flegmatik ,melanxolik.

Nazorat savollari.

1. Individual -tipologik xususiyatlar klassifikatsiyasiga ta'rif bering.
2. Shaxs iqtidori va qobiliyatlar diagnostikasi nimalardan iboratq
3. Xarakter va shaxsga umumiy ta'rif bering.
4. Munosabatlarning xarakterdagi o'rni va ularning mazmunida ikki komponentni izoqlang.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Karimov I.A. O'zbekiston XXI asr bo'saqasida : xavfsizlikka taqdid, barharorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari.- T., 1998
2. Gamezo M.V., Domashenko I.A. Atlas po psixologii.- M.,1986
3. Merlin V.S. Struktura lichnosti. Xarakter, sposobnosti, samosoznanie.- Perm, 1990
4. Merlin V. S. Ocherk integralnogo issledovaniya individualnosti. - M., 1986
4. Nemov R. S. Psixologiya .- V 2-x kn. Kn.1.- M., 1998
5. Prakticheskaya psixodiagnostika. Metodiki i testo' .- M., 1999
6. Psixologiya. Uchebnik.- Pod red. A. Kro'lova- M., 1998

3- SEMESTR

1-Mavzu. Ijtimoiy psixologiya va uning dolzarb muammolari

Reja:

1. Ijtimoiy psixologiyaning mavzu baxsi .
2. Ijtimoiy psixologiyaning mustaqil fan sifatida rivojlanishining ijtimoiy va ilmiy asoslari
3. Ijtimoiy psixologiyaning ilmiy fan sifatidagi vazifalari

Ijtimoiy psixologiya jamiyatimizda shaxslararo munosabatlarning tabiati va qonuniyatlarini o'rganuvchi fan sifatida o'zining nazariy tamoyillarini amaliyotga tadbiiq etmoqi va shu orqali yangicha mazmundagi demokratik munosabatlarning jamiyatning har bir jamoasida, oilasida va fuharosida haror topishiga, yoshlarda yangicha fikrlashni va dunyoharashni shakllantirish jarayoniga ko'maqlashishi zarur

Ijtimoiy psixologiya aynan mustaqil yurtimizning bunyodkorlari qisoblanishi yoshlarning psixikasida shakllanishi zarur bo'lgan yangicha harshlarga va o'zaro munosabatlarga o'rgatish yo'llarini ijtimoiy psixologiya masalalari doirasida echishga yordam beradi, yuksak madaniyatli va ma'naviy etuk xalqqa munosib vorislarni tarbiyalashga muayyan xissa qo'shadi degan umiddamiz.

Ijtimoiy psixologiya juda qadimiy va shuning bilan birga u o'ta navqiron fandır. Uning qadimiyligi insoniyat tarixi madaniyati va ma'naviyatining qadimiy ildizlari bilan belgilanadi. Ular aslini olib haraganda, u yoki bu jamiyatda yashagan kishilar o'rtasidagi ijtimoiy munosabatlarning va tafakkurning xosilasi ekanligi bilan e'tirof etilsa, u o'z uslubiyoti, predmeti va fanlar tizimida tutgan o'rning yangiligi insoniyat taraqqiyotining eng yangi davrida shakllanganligi va rivojiga turtki berganligi bilan tavsiyalanadi. Darqaqiqat ijtimoiy psixologiyaning fan sifatida tan olinishi xususida so'z borar ekan, uning rasman e'tirof etilishi 1908 yil deyiladi. Chunki aynan shu yili ingliz olimi V.Makdugall o'zining «Ijtimoiy psixologiyaga kirish» kitobini, amerikalik sotsiolog E. Ross esa «Ijtimoiy psixologiya» deb nomlangan kitobini chop ettirgan edi. Bu asarlarda 1-marta aloqida fan-ijtimoiy psixologiyaning mavjudligi tan olindi va uning predmetiga ta'rif berildi. Ikkala muallif qam biri psixolog, ikkinchi sotsiolog bo'lishiga haramay bu fanning asosiy predmeti ijtimoiy taraqqiyot qonuniyatlarini uyqunlikda o'rganishdir degan umumiy xulosaga kelishgan. hozirgi kungacha ijtimoiy psixologiyaning mavzu baqsi va u o'rganadigan soxalar borasida turlicha harshlar va tortushuvlar mavjud. Ijtimoiy psixologiyaning mavzu baxsi haqida 3 xil yondoshish borligini e'tirof etadi.

sotsiologik. yondoshish. Uning tarafdorlarining fikricha ijtimoiy psixologiya asosan ommaviy psixologik jarayonlarni xalqlar psixologiya asosan ommaviy psixologik jarayonlarni –xalqlar psixologiyasi, ommaviy marosimlar, udumlar, rasm-rusumlar, modaning inson ongiga singishi, ijtimoiy qulq atvorda nomoyon bo'lishini o'rganishi kerak (Sherkovin Yu.A) R.Penta M.Gravitts va boshqalar)

Psixologik yondoshuv tarafdorlari asosan psixologlar bo'lib ular asosiy diqqatni shaxsning ijtimoiy psixologik xislatlariga, uning turli guruxlarga tutgan o'rni mavqei, ijtimoiy ustanovkalar va x.k. larga haratmoqi lozim deb xisoblaydilar (A. V. Petrovskiy, B.F. Pargin. A.G Asmolov, V. Magdugal.)

qam sotsiologik qam psixologik harshlarni mujassamlashtirayotgan olimlar qam bor, ular qam ommaviy jarayonlarni, qam shaxsning shu jarayonlardagi qulq-atvorlari motivlarini o'rganishni yoklab tadqiqotlar o'tkazmokdalar.

Umumiy qolda, ijtimoiy psixologiya odamlarning jamiyatda birgalikda ish faoliyatlari natijasida ularda xosil bo'ladigan tasavvurlar, fikrlar, e'tikodlar, xissiy kechinmalar va qulq-atvorlarni tushuntirib beruvchi fandır deb ta'rif berishimiz mumkin.

Ijtimoiy psixologiya o'rganadigan eng asosiy va yuqorida ta'kidlab o'tilgan muammolarni o'z ichiga olgan masalalardan biri-bu muomaladir. Sank-Peterburglik olimlarning fikricha, bugungi

kunda ijtimoiy psixologiyaning predmeti qam va uning doirasida o'tkaziladigan barcha tadqiqotlarning umumiy ob'ekti qam muomaladir. Uning inson qayotida tutgan o'rmini aniqlash, turli ijtimoiy faoliyatlar sharoitida samara beradigan muomala turlari va uslublarini yoritish, uning sof psixologik mexanizmlarini tadqiq etish, fanning eng muqim tadqiqiy yo'nalishlaridandir. Biz qam ma'lum darajada bu fikrga qo'shilmiz, chunki ijtimoiy faoliyatning qaysi soxasi yoki shaxslararo munosabatlarning qaysi shaklini olmaylik (iqtisodiy, siyosiy, ququqiy, mafkuraviy, ma'naviy x.k) uning negizi va tub moxiyatini o'sha munosabatlarning egasi yoki sub'ekti bo'lmish insonlar o'rtasidagi o'zaro ta'sir va munosabatlar tashkil etishini inkor etib bo'lmaydi. Shuning uchun qam har bir konkret sharoitda shaxslararo muloqot samaradorligini oshirish omillarini o'rganish ijtimoiy psixologiyaning muqim vazifasidir.

Tayanch tushunchalar:

Ijtimoiy psixologiya, shaxslararo munosabatlar, psixologik yondoshish, sotsiologik yondoshish, kichik guruxlar.

Nazorat savollari:

Ijtimoiy psixologiyaning mavzu baxsi haqida necha xil yondoshish borligini e'tirof etiladiq

Ijtimoiy psixologiya o'rganadigan eng asosiy masalalardan biri nimaq

Ijtimoiy psixologiyaning fan sifatidagi rasman nechanchi yilda e'tirof etilgan.

2 -Mavzu : Ijtimoiy psixologiyaning amaliy tadbqiqiy soxalari.

Reja:

1. Hozirgi zamon ijtimoiy psixologiyasining asosiy tadbqiqiy yo'nalishlari.
2. Amaliy soxalarning umumiy xususiyatlari.
3. Amaliyotchi psixologning asosiy funktsiyasi.
4. Maktabda ko'rsatiladigan ijtimoiy psixologik xizmat
5. Maktab psixologi faoliyatining asosiy yo'nalishlari.

Fan- amaliyotga degan tamoyil bugungi kunda har qachongidan dolzarb masalaga aylangan. Chunki yoshlarimizning mustaqil davlat ma'naviy negizlarini teran anglashga o'rgatish va ularni ma'rifatga chorlash jarayoni qator tadbqiqiy soxalarni amalga oshirishni taqoza etadi.

Olimlar va tadqiqotchilar ko'proq nazariy masalalarni xal qilish, umumiy qonun-qoidalarni sharxlash, tushuntirish orqali jamiyat va insoniyat taraqqiyoti sabablarini yoritishga o'ringanlar. Lekin biz uchun ijtimoiy taraqqiyot va inson tafakkuri rivojlanishini tezlashtiruvchi, uning davr va kishilar ruxiga qamoxang tarzda kechishini ta'minlab beruvchi tadbqiqiy xususiyatli ishlar va ilmiy izlanishlar zarur. Zero, mamlakatimizda ro'y berayotgan tub ijtimoiy-siyosiy isloqotlar aynan shuni talab qilmokda. Bunda e'tiborga loyiq dolzarb muammolardan biri-yoshlarda yangicha dunyoharashni shakllantirish, ularni yangicha demokratik munosabatlarga ruxiy jihatdan tayyorlashdir.

Bu vazifani ado etishda ijtimoiy psixologiyaning o'rni va rolini aniqlash, tadbqiqiy izlanishlarni amalga oshirish va ijtimoiy psixologik amaliyot doirasida ushbu vazifani amalga oshirish yo'llarini topish uchun hozirgi zamon ijtimoiy psixologiyasining asosiy tadbqiqiy yo'nalishlarini belgilash maqsadga muvofiq.

hozirgi davrda ijtimoiy psixologiyaning dolzarbligi va uning jamiyatdagi sodir bo'layotgan barcha jarayonlarga aloqadorligi uning tadbqiqiy soxalarini doirasini qam kengaytirdi. Uning asosiy-tadbqiqiy amaliy soxalariga:sanoat sotsial psixologiyasi, boshharuv psixologiyasi, oilada va nikoq borasidagi sotsial-psixologik ishlar, siyosat va iqtisodiyotni takomillashtirib muammolari, qonunbuzarlikni oldini olish extiyoji qamda ommaviy axborot vositalari borasidagi amaliy vazifalar kiradi.

Barcha amaliy soxalarga xos umumiy xususiyatlar mavjud, ularga :

Ularning bevosita jamiyat talab extiyojiga ko'ra tashkil etilishi

Tadbqiqiy ishlarning «tili» muammosining borligi, ya'ni, professional til (jargon) bilan tadqiqot natijalarini bayon etishdagi uyqunlik masalasi

Amaliy extiyojlarga monand ilmiy farazlarni ishlab chiqish

Shartnomalarga mos tarzda buyurtmalarni o'z muddati va bosqichlarda bajarish majburiyati

Samaradorlik mezonlarining o'ziga xosligi, ya'ni bajarilgan ishga harab samaradorlikni baqolash «nazariyotchi» bilan «amaliyotchi» rollarining aniq farqlanishi muammolari kiradi

Amaliy sotsial psixologiya haqida gap ketganda ko'pincha «sotsial psixologik aralashuv» tushunchasi o'rtaga to'shadi. Amaliyotchining aralashuvi nimalarda ko'rinadiq

a) Individning o'zgarish strategiyasida, ya'ni o'sha tashkilotdagi o'ziga xos shaxslarning borligi aniqlanadi va ularga ta'sir qiladi.

b) Texnologik tizim o'zgaradi, ya'ni ma'lum tashkilot yoki muassasaning tuzilishida o'zgarish yuz beradi.

v) Ma'lum tipli ma'lumotlarga boqliqlik, ya'ni ma'lumotlarning tashkilot ichida yoki uning atrofida to'planganligiga boqliq qolda natijalarning turlicha qiymatga ega bo'lishi mumkin.

g) Ataylab o'tkazilgan tadbirlar ta'sirida korxonada taraqqiyoti o'zgarishi mumkin. M: rejalashtirish xodimlar bilan ishlash sifati, harorlar qabul qilish va xk.

Amaliyotda faoliyat ko'rsatayotgan psixolog joylarda 3 asosiy funktsiyani bajaradi:

Ekspert-ya'ni bu shunday shaxski, u klient yoki mijoz tomonidan taklif qilinadi, psixologik vaziyatni tahlil qilishadi, xulosalar natijasida yangiliklar kiritishadi, ziddiyatli yoki janjalli vaziyatlarda maqsadga muvofiq to'g'ri qulq shaklini taklif etishadi. Demak, ekspert ishining

oqibati-xulosa chiharib, so'ng tavsiyalar berish.

Maslahatchi-ekspertdan farqli, mijoz tomonidan bir martalik emas, balki bir necha marta ayni muammo bo'yicha maslaqat berish va xulosalar chiharish uchun taklif etiladi. Uning aralashuvi bevosita bo'lib, faoliyati oqibatida shaxs yoki yaxlit jamoaga yordam ko'rsatiladi, yangi loyixalar qabul qilinadi.

O'rgatuvchi odatda buyurtma asosida joylarda o'quvlar, kurslar tashkil qiladi. Uning asosiy vositasi-sotsial psixologik trening va uning turli ko'rinishlari bo'lib, oqibati-ijtimoiy muloqotning turli shakllariga o'rgatishdir.

Yurtimizda ma'naviyat soxasidagi isloxotlar va amalga oshirilgan va oshirilayotgan ishlarning ahamiyati shundaki, ular yoshlarda o'z xalqining madaniyati, Vatanining o'tmishi va buguni, milliy qadriyatlarga to'g'ri munosabatlarning shakllanishiga sabab bo'ladi va bu-ziyoli, bilimdon kishilar uchun eng zarur fazilatdir. Aks qolda olam siru-asrorlarini chuqur bilgan, qiziqishlari doirasida jiddiy izlanishlar olib borishga tayyor shaxs, agar u, bu bilimlarni avval o'z xalqi, millati, yaqinlari manfaatiga yo'naltira olmasa, va uning jamiyat taraqqiyotiga aloqasini tasavvur qilolmasa, ma'naviyati qashshoq, iqtidori esa samarasiz, xudbin shaxs sifatida baqolanadi.

Tabiiyki, hozirgi bozor iqtisodiyoti sharoitida ilmu-fan yutuqlarining amaliyotga tadbiq etiladigan soxalaridan eng muximi-bu ishlab chiharish va sanoat soxasi ijtimoiy psixologik jabqasini aniqlash kun tartibidagi asosiy masalalardan biri ekanligi xech kimga sir emas. Chunki yangicha bozor munosabatlarini qayotda amalga oshiruvchilar aloqida shaxslar bo'lib, ularning induvidual qamda guruxiy ustanovkalari, faolliklari, meqnatga munosabatlari, xissiyotlari etakchi rol o'ynaydi. Korxonalarining mustaqilligi, xususiy mulkchilikning turli shakllari qayotga shiddat bilan kirib kelayotgan bugungi kunda qam odamlar o'zaro gurux bo'lib meqnat faoliyatini amalga oshirar ekanlar, ular uchun o'sha guruxdagi ijtimoiy psixologik muxitning qandayligi, bevosita raxbarning obro'si, norasmiy liderlarning ishga va shaxslararo munosabatlarga ta'siri muxim masala bo'lib qolaveradi va ularning xususiyati ishlab chiharish samaradorligiga bevosita ta'sir ko'rsataveradi. Yangicha bozor iqtisodiyoti munosabatlari sharoitida raxbarlar oldida turgan yana bir muxim masala turi, ular avvalgidan qam bilimdonroq bo'lib, o'z bilimlarini ko'proq har bir shaxsning induvidual-psixologik layoqatlari va qobiliyatlari, ishga nisbatan munosabatlarigi binoan ularni takdirlashlari, meqnatga jalb etishning turli-tuman shakllarini tatbiq etishlari zarur. Xodimni yoki ishchini shaxsan o'rganib, faoliyatini munosib takdirlash esa (xox moddiy, xox ma'naviy) uning qisman testolog bo'lishini, psixologiya fanining ommabop usullarini qo'llagan qolda ish yuritishini talab qiladi.

Ishni tashkil etish, guruxlarni shakllantirishda qam ularning o'ziga xos qonuniyatlarini bilish, odamlar soni va saloqiyati masalasida ijtimoiy- psixologik bilimga ega bo'lishi shart.

To qozirgacha, sanoat ijtimoiy psixologiyasi yo'nalishida qilingan aksariyat ishlar shu soxa birlashmalardagi aloqida ishlab chiharish guruxlarida ijtimoiy- psixologik muxitni o'rganishga haratilgan bo'lib, tadqiqotchilarning meqnatga munosabatlari, guruxdagi qonun-qoidalarga bo'ysunishlari va x.k bilan boqliqligi tekshirilgan. Ayniqsa ko'p tadqiqotlarda ana shu psixologik fenomenning raqbarlikka ta'siri, norasmiy liderlarning xususiyatlariga boqliqligi masalalari to'liq tadqiq etilgan.

Lekin shu yo'nalishdagi tadqiqotlar hozirgi iqtisodiy munosabatlar sharoitida o'tkazilgani yo'q. Shuning uchun qam yaqin kelajakda ijtimoiy psixologlar tomonidan sanoat korxonalarida o'tkazilishi mumkin bo'lgan tadqiqot tarkibiga quyidagilarni kiritish mumkin:

Jamoa a'zolari o'rtasidagi vertikal munosabatlarni o'rganish (raxbarlik masalalari, raxbarning jamoa a'zolari tomonidan idrok qilinishi va aksincha, har bir a'zoning raxbarlikdagi ishtiroki, undan qoniqishi va b.).

Jamoa a'zolari o'rtasidagi gorizontaal munosabatlar, ya'ni jamoaning uyushganligi shaxslararo munosabatlarining o'ziga xosligi va ularning tiplari, ziddiyatlar ularning oldini olish choralari.

Meqnatga munosabat, undan jamoa a'zolarining qanchalik qoniqishlari va uning meqnat unumdorligiga ta'siri, faoliyat motivlari amalga oshirilayotgan faoliyatning shaxsiy va ijtimoiy foydali jihatlarini qay darajada tasavvur qilishi va x.k.

Tadqiqotchining yuqoridagi masalalarini o'rganishi uchun tabiiy metodik vositalar zarur. Amaliy-ijtimoiy psixolog oddiy kishidan shu tomonlari bilan farq qiladiki, u har bir yaqqol sharoitda o'ziga keraqli maqbul uslublarni qo'llaydi, ba'zi birlarini sinab ko'radi, agarda ular maqsadga muvofiq bo'lmasa, boshqasi bilan almashtiradi. Olingan natijalarga asoslanib u korxonalaridagi ruxiy muxitni «yaxshi, yomon, o'rtacha, harama-harshi» toifalarga bo'ladi va ularning har biridan o'ziga xos ilmiy-amaliy xulosalar chiharadi.

Bundan tashhari bugun tadbirkorlik negizida tashkil etilayotgan ko'plab ishlab chiharish korxonalari, firmalar, qo'shma korxonalar mavjudki ularda meqnatni ilmiy asosda tashkil etish va samaradorlikni ruxiy mezonlarini topish muxim muammodir. Chunki yangi korxonaning raqbari va mas'ul shaxslar ko'plab insonlar bilan muloqotga kirishish va ishlab chiharish munosabatlarining murakkab shakllarini xis etishga mansubdir.

Menejment va marketing soqasidagi har qanday izlanishlar va ularning natijalarini so'zsiz jamiyatda ishlab chiharish ko'rsatkichlari yuqori bo'lishi va inson manfaatiga xizmat qilishini ta'minlaydi. harb mamlakatlarida bo'lgan kabi bu soxada talab va takliflarning o'z vaqtida o'rganilishi raxbarlik maqoratining ko'plab qirralarini egallagan qolda ishlab chiharish jarayonini tashkil etish har bir xodimning shaxsiy qobiliyatlariga differentsial munosabatda bo'lish katta tadbqiqiy ahamiyatga molik.

Sanoat korxonalarida tashkil etiladigan psixologik xizmatning ijtimoiy psixologik yo'nalishi avvalo turli toifadagi ishchi-xizmatchilarni ijtimoiy va shaxsiy ziddiyatlarni bartaraf etishga o'rgatish shaxslararo munosabatlarning demokratik soqlom shakllariga qtishi raqbarlik maxorati sirlarini o'zlashtirish va ulardan kundalik faoliyatda oqilona foydalanish malakalarini shakllantirishdir. Bunda shubxasiz psixolog tomonidan tashkil etiladigan turli trening mashqulotlari muxim ahamiyatga ega.

Tadbqiqiy ijtimoiy psixologik izlanishlarning 2-asosiy yo'nalishlaridan biri bu - Nikoq va oila soxalariga olib kirishdir.

Oila va nikoq qamma vaqt qam gumanitar fanlarni qiziqtirib kelgan soxa. Ayniqsa bu soxaning ijtimoiy psixologiya uchun o'ziga xosligi bor. Chunki, ijtimoiy psixologiya oilani o'ziga xos ijtimoiy gurux sifatida tekshirib unda sodir

bo'ladigan barcha ruxiy jarayonlarni o'rganadi. Respublikamizda oila va nikoq masalalariga e'tiborning kattaligini xisobga olib ko'pchilik tadqiqotchilar o'z ilmiy izlanishlarini ana shu muammolarga baqishlaganlar. M.Mirxosilov, G.B.Shoumarov., Maxkamov va boshqalar. Oilaga bo'lgan ilmiy qiziqishning sabablari avvalo bu ob'ektning nakdligi bo'lsa ikkinchi tomondan oxirgi yillarda xattoki bizning respublikamizda qam ajralishlarning ko'payganligi, tuqilishning shahar va qishloqlarda bir tyokisligi emasligi «muammoli» oilalarning ko'payib borayotganligi oila institutiga yoshlar munosabatlarining o'zgarib borayotganligi va boshqalardir.

Umuman olganda, bizning xududimizda qam oila-nikoq munosabatlari yil sayin o'zgarib bormokda .Bu boradagi o'zgarishlarga: oilani jamiyat oldidagi funktsiyalarining o'zgarib borishi:

Oila a'zolarini sonining va tuqilishning kamayishi murakkab ko'p oilali tipdan, aloqida mavjud bo'lgan aloqida oila tipiga aylanib borayotganligi;

Oilaviy munosabatlar tuzumida er va xotin funktsiyalarining o'zgarib, oilaviy rollar haqidagi ijtimoiy tasavvurlarning o'zgarib borayotganligi:

Iqtisodiy inqirozlarning oila a'zolari o'rtasidagi munosabatlarga tasiri;

Ayollardagi reprodiktiv ustanovkalarining o'zgarib borayotganligi kabilarni kiritish mumkin. Bu aytib o'tilgan soxalar O'zbekiston sharoitida shu yaqin kunlarda ishlanishi kerak bo'lgan muammolar bo'lib, ularni echimiga ko'ra oilani rejalashtirish, oilada bolalar tarbiyasi, ayol va erkaklar meqnatiga munosabat kabilar bo'yicha olimlar o'z fikrlarni aytishlari kerak. Oila va nikoq borasida o'tkaziladigan tadqiqotlarda jaqon va qamdo'stlikdagi davlatlarda o'tkazilgan izlanishlar, ulardan olingan natijalar va metodikalardan foydalanish mumkin. Ayniqsa, Sankt-Peterburg, Boltiqbo'yi respublikalarida oila masalalariga baqishlangan tadqiqotlar ko'plab o'tkazilgan bo'lib, ular tajribasidan biz qam keng foydalanishimiz kerak. Chunki o'sha xududlarda ro'y berayotgan ko'plab ijtimoiy jarayonlar, xususan, oilaviy munosabatlar borasidagi muammolar bizning jumquriyatimizga qam taaluqli. Masalan: ayollar ijtimoiy meqnatda bandligi tufayli ularda oila, unda xotin kishining o'rni, roli haqidagi tasavvurlarning o'zgarishining o'zi butun psixologiyani qayta ko'rilishiga sabab bo'lmokda, Lekin ikkinchi tomondan demokratiya va erkinlik sharoitida yillar davomida ta'qiqlanib kelgan eski qadriyatlarimiz, birinchi navbatda, dinning qayotga kirib kelishi, umuman oilaviy munosabatlarga shunday ta'sir ko'rsatmokdaki, ko'pchilikda «endi ayol kishi o'z an'anaviy o'z o'rnini egallarmikin» degan tasavvur qam paydo bo'lmoqda. Ammo, hozirgi rivojlangan ijtimoiy iqtisodiy munosabatlar sharoitida moddiy ishlab chiharishni xotin-qizlarsiz tasavvur qilib bo'lmaydi. Shuning uchun ilmiy-tadqiqotlar odamlar ongidagi ana shunday harama-harshiliklarning psixologik echimlarini topgan qolda oila va nikoq tizimiga psixologik yordam ko'rsatish zarur. Shaharlarda va yirik axoli punktlarida «Oila xizmati» shoxobchalarini tashkil etish zarur, ular bir tomondan oila va nikoq borasidagi ilmiy muammolarni tadqiq qilib, ularni qayotga tadbiiq qilsa, ikkinchi tomondan, yoshlarga, oilasiz odamlarga, ziddiyatli oilalarga bevosita psixologik xizmatlar ko'rsatish kerak. Oilaviy munosabatlar soxasidagi aloqida tadbiiqiy tarmoq bu yoshlarning oilaviy qayotga tayyorlashdir, Bu ish bizning o'lkamizda qam aloqida ahamiyatga ega bo'lib, yangilik bilan eskilik

harama-harshi kelayotgan sharoitlarda ayniqsa muximdir. O'smirlik va o'spirinlik yillarida shakllanadigan attraktsiya xodisasi, ya'ni shaxslarning bir-birlariga emotsional boqlanishlari-do'stlik, sevgi xislarini tarbiyalash, ana shunday tarbiyaga shart-sharoitlar yaratish bizning O'rta Osiyo sharoitida yangi va kelajagi porloq Vatanimiz uchun katta ahamiyatga ega.

6.3 Maktabga psixologik xizmat ko'rsatish.

Ma'lumki, shaxsning ijtimoiyashuvi asosan maktab yillariga to'g'ri keladi. Shuning uchun maktab oldiga qo'yilgan asosiy vazifalardan biri bolaning kamoloti uchun barcha sharoitlarni yaratish, uning individual va psixologik xususiyatlarini xisobga olgan qolda ta'lim va tarbiyaning eng maqbul shakllarini joriy etishdir. Lekin qammaga ma'lumki, hozirgi sharoitda maktab oldida ko'plab muammolar, xal qilinmagan masalalar mavjudki, ular barchasi maktabga har taraflama yordamni taqozo etmokda. Oxirgi yillarda O'zbekiston Respublikasi prezidentining ko'rsatmalariga asosan yoshlarning layoqatlarini ilk yoshligidan aniqlash, ular iqtidorini har taraflama o'stirish vazifalari o'quvchiga individual yondashuvining zarurligini, o'qishning differentsial bo'lishini talab qilmokda, shunga yarasha maktab va jamoatchilik oldiga qator muammolarni keltirib chiharmokda. Testlar vositasida bilimlarni tekshirish, Oliy o'quv yurtlariga va ta'limning barcha tarmoqlariga va test sinovlari qabulning amalga oshirilishi psixologik xizmatning tezroq yo'lga qo'yilishini talab qilmokda.

Ijtimoiy psixologiya qam davrimizning maktab oldiga qo'yayotgan talablari, uning hozirgi kunlarda boshda kechirayotgan qiyinchiliklarni xisobga olgan qolda, o'z oldiga:

a. Ularni anglash

b. ilmiy analiz qilish

v oldini olish yo'llarini qidirib, yo'l-yuriqlar ko'rsatish vazifasini qo'ymokda.

Maktabga borgan ijtimoiy psixolog nima ishlarni qilishi mumkinq

1. Maktabda tashkil etilgan psixologiya xizmati, avvalo psixologdan o'sha maktab sharoitini har tomonlama, to'liq o'rganib chiqishni, har bir yosh xususiyatlariga harab, individual va guruxda ishlash uslublarini aniqlash lozim.

2. Maktab psixologi bolalar o'rtasida uchrab turadigan psixik rivojlanishidan chyokinish xollarini to'liq o'rganish, unga sabab bo'lgan ijtimoiy psixik shart-sharoitlarni analiz qilish lozim.

3. Maktab psixologida turli yoshli bolalar bo'yicha ularning qobiliyatlari, yo'nalishi, layoqatlari va kasbga qiziqishiga doir aniq ilmiy analizlar, test natijaliri asosida tuzilgan ma'lumotlar blanki bo'lishi kerak. Bu ma'lumotlarga asoslanib, psixolog bolarga aloqida-alloqida yondashish, ayrimlarga qo'shimcha darslar tashkil etish, maktab, oila qamkorligida bolalardagi qobiliyatlarni o'stirish bilan boqliq aniq ko'rsatmalar ishlab chiqmoqi lozim.

Maktab psixologi umuman maktabdagi aloqida sinflardagi ruxiy xolatlarini, o'zaro munosabatlar bilan boqliq bo'lgan psixologik muxitni aniqlashi va rasmiy va norasmiy liderlar o'rtasidagi munosabatlarni chuqur o'rganib, maktab ma'muriyatiga, tarbiyaviy ishlar bo'yicha direktor o'rinbosariga keraqli yo'l-yo'riqlarni berib turishi kerak.

bundan tashhari, maktab psixologi, turli mojarolar, ziddiyatlar, tartib

buzarliklarning oldini olish, ularning tabiatini o'rganish chora-tadbirlari bo'yicha konsultatsiyalar tashkil etish kerak.

Yuqoridagi vazifalardan kelib chiqib, maktab psixologi faoliyatining asosiy yo'nalishlarini belgilash mumkin. Ular diagnostik va tuzatish ishlari (har qanday rivojlanishi jarayonidagi cheklanishlar orqada qolish xolatlarini aniqlab, chorasini topish, ularni oldini olish); psixo-profilaktik ishlar (psixogigiena, bolaning psixologik jihatdan normal rivojlanishini ta'minlovchi sharoitlar yaratish); psixologik konsultatsiyalar, o'qituvchilar, ota-onalar va o'quvchilarning psixologik savodxonligini ko'tarish; psixologiyada qo'llaniladigan metodlarni konkret sharoitlarga moslashtirish, ulardan samarali foydalanish, to'plangan ilmiy ma'lumotlarni sistemali tarzda analiz qilib borish; testlar tuzish. Ularning sezgirligini ilmiy asoslash va har bir bola qobiliyatini, qolaversa, o'qituvchilar bilimdonligini testlar yordamida muntazam tekshirib, ilmiy xulosalar va ko'rsatmalar tayyorlash kabilardan iboratdir.

Umuman jamiyatning psixologiya fani oldiga qo'ygan talablari ko'p. Ularni qondirish uchun jumhuriyatimizda avvalo keng ilmiy- tadqiqot ishlarini rivojlantirish, natijalarini dadil amaliyotga tadbiq qilish davri keldi.

Tayanch iboralari:

amaliy soxalar, amaliy psixolog, sanoat ijtimoiy psixologiyasi, maktab psixologi.

Nazorat savollari:

1. hozirgi zamon ijtimoiy psixologiyasining asosiy tadbiqiy amaliy soxalari qaysilarq
2. Amaliyotchi psixologning asosiy funktsiyalari qaysilarq
3. Ijtimoiy psixologlarning sanoat korxonalarida qaysi yo'nalishlarda tadqiqot o'tkazishlari zarurq
4. Yoshlarni oilaviy qayotga tayyorlashning qanday tushunasizq
5. Maktab psixologining vazifalari nimadan iboratq

3- Mavzu. Ijtimoiy psixologik bilimdonlik va samarali muomalaga o'rgatish texnikasi.

Reja:

1. Yangicha ijtimoiy psixologik munosabatlarga o'rgatish muammosi.
2. Sharq mamlakatlarida o'zaro munosabatlarning insonparvarlik tamoyillari.
3. Yoshlarni yangicha ijtimoiy munosabatlarga o'rgatishning ayrim jihatlari.
4. Shaxslararo sog'lom, samimiy munosabatlarni tarkib toptirish.

Insoniyat tarixi qanchalik qadimiy bo'lsa, insoniy munosabatlar, shaxslararo ijtimoiy munosabatlar masalasi qam shu darajada ko'xna va qamisha dolzarbdir. Inson tafakkuri va uning aql idrokiga xos bo'lgan muxim xususiyatlardan biri shuki, uning taraqqiyoti eng avvalo, kishilik jamiyatidagi o'zaro munosabatlarni qay darajada mukammalligiga qamda insoniyligiga boqliq. Demokratik munosabatlar ijtimoiy munosabatlarning muqim bir shakli sifatida har bir mu'tadil taraqqiy etayotgan insonning ma'naviy barkamolligi negizini tashkil etadi.

Xalqimiz ma'naviyati va ma'rifatiga nazar tashlar ekanmiz, qadimiy Sharq mamlakatlarida davlatchilik an'analari avvalo inson xaq-ququqlari, erki, tafakkuri, rivojiga munosib o'zaro munosabatlar, bir so'z bilan aytganda, insonparvarlik tamoyillari asosiga qurilgan ekanligini ko'rishimiz mumkin. Aks qolda tarix ulug' bobolarimiz M. G'aznaviy, A. Temur, X.Boyqarolarni bilmagan, ularning buyuk zeqni va iqtidori, jamiyat, fan, madaniyati va ravnaqiga qo'shgan xissalaridan baxramand bo'lmagan bo'lar edi. Lekin insonlar o'rtasidagi ijtimoiy munosabatlar Sharkda o'ziga xos va har bir millat psixologiyasi mos qolda shakllangandir.

Ijtimoiy psixologik munosabatlarning psixologik tabiatini tahlil qilar ekanmiz, uning shaxs kamoloti va saloxiyatiga ta'siri masalasiga aloqida to'xtab o'tish joizdir. Chunki, aynan jamiyatda, shaxslararo munosabatlarda shaxsda o'zini-o'zi anglash, o'zini-o'zi kamol toptirish jarayonlari tezlashadi, samimiy, insoniy munosabatlar, inson xaq-ququqlarini e'zozlashga asoslangan munosabatlar shaxsning o'zi haqidagi bilimlarini, o'z imkoniyatlarini va naslnasabini aniqroq qolda to'g'ri idrok tasavvur qilishga imkon beradi. Ikkinchidan, aynan to'g'ri ijtimoiy munosabatlar o'zga shaxslar xuquq va erkinliklarini qam anglash, ularni xurmat qilishga haratilgan tasavvurlar majmuining bo'lishiga imkon yaratib, insoniy munosabatlarda madaniyat va iltifot tamoyillariga amal qilinishiga sharoitlar yaratadi.

Yuqorida qayd etilgan ikki jihat oqibat natijasida inson shaxsini eng oliy qadriyatlar sifatida e'tirof etilishi va unga nisbatan jamiyatdagi yaxlit munosabatlarning o'zgarishi tufayli xuquqiy ma'naviyat va fuharolarning siyosiy faolliklarini tobora oshirib borishini ta'minlaydi. Shuning uchun qam tub isloxatlar jarayonlarini boshidan kechirayotgan davlatimizda iqtisodiy, siyosiy isloxatlar bilan bir qatorda manaviy-ma'rifiy isloxatlarga katta e'tibor haratilgan. Bu o'rinda, shu narsani aloqida ta'kidlash zarurki, hozirgi kunda respublikamizda amalga oshirilayotgan isloxatlarning taqdiri yoshlarimizning ma'naviy qiyofasiga, shaxsiy barkamolligiga boqliq. Bu vazifalarni amalga oshirish insoniy o'zaro munosabatlarda demokratik tamoyillarni ongga to'la singdirish taqazo etiladi va ijtimoiy psixologiya fani oldiga qator vazifalarni qo'yadi. Shu o'rinda ko'plab tadqiqotchilarni o'ylantirayotgan masala shuki, jamiyatda rivojlanadigan va uning ta'sirida shakillanuvchi shaxs uchun qanday ijtimoiy munosabatlar muxiti zarur yoki boshqacha qilib aytganda, uning barkamolligi uchun maqbul shart-sharoitlar yaratish mumkinmi yoki progressiv taraqqiyoti uchun muxim bo'lgan shaxslararo munosabatlar tizimini yaratish imkoniyati bormiq Bu fikrni paydo bo'lishiga sabab-ayrim tadqiqotchilarda jamiyat ta'siridan ko'ra, shaxsning bevosita o'z muxiti, xattoki, yolqizlik qam ijobiy omil bo'lishi qam mumkin, degan fikrlar qam yo'q emas. Olimlarning ta'kidlashicha, yaponlar tarbiya maktabida «maritao» deb nomlanuvchi tizim mavjud ekanki, unga ko'ra, o'smir yoki o'spirin ma'lum taraqqiyot bosqichida yolqizlikka maxkum etilar ekan. Bunda uning qorga, shunga o'xshash joyga yolqiz qamab qo'yishar, xatto o'zi bilan o'zi muloqat qilishi qam ta'qiqlanarkan. harb tadqiqotchilari (L.Semenova va b.) ushbu jarayonning psixolik moxiyatini

talqin qilar ekanlar, uning 2ta jihatiga e'tibor haratiladi: bir tomondan bu narsa ijobiy samara berishi mumkin, chunki odam o'zini -o'zi anglash, o'ziga xolis baqo berish, ijodiy rivoji uchun zarur imkoniyatni o'zidan qidirishga muyassar bo'ladi. Lekin 2-jihati qam borki unda odam o'zgalarda xuddi oynaga haraganday o'z aksini ko'radi, shu tufayli u kishilar jamiyati talab va qoidalariga bo'ysunish, o'z-o'zini mukammallashtirish imkoniyatidan maxrum bo'ladi.

Ma'lumki, sufiylar qam islom olamida o'ziga xos ruxiy dunyoga ega bo'lishgan, ularda qam dunyo qamlaridan va xursandchiliklaridan voz kechish, o'z xissiy olamida yolqiz Xaq yo'lida harakat qilish falsafasiga asoslanishgan. Lekin ularni dunyoharashi va psixologiyasida bir muxim jihat borki, unda «O'zini tanigan kishi o'z Rabbini taniydi» degan xadisiy qoidaga amal qilingan. Ya'ni tasavvufda qam inson jamiyatda yashar ekan, avvalo u o'zini sevishga o'rganadi, o'z kamoloti uchun kurashadi, bu uning Olloxga bo'lgan muxabbatining ramzi va nishonasi xisoblanadi.

Abuxomid qazzoliy fikricha, barcha insonlarga xos bo'lgan sifatlar borki, ularning mazmuni quyidagi omillar orqali tushuntiriladi:

1. Inson o'zini, o'zi kamoloti va qayotiga asos bo'ladigan narsalarni sevadi.
2. O'ziga yaxshilik qilgan, yordam beradiganlarni sevadi.
3. Umuman qammaga yaxshilik qiladigan saxovatli odamlarni sevadi, jumladan, adolatli shoxlar qam sevimli
4. Barcha go'zal narsalar, nasofat olami, xushbo'y va xushsurat narsalarni qam sevadi.
5. Maslak va maxsab yuzasidan qam odamlar bir-birlarini yaxshi ko'radilar, bularning barchasi oxir -oqibat, insonlarning ruxiy-ma'naviy harindoshligiga asos bo'ladi. Ko'rib turganimizdek, tasavvuf ilmida qam jamiyatda mo'tadil insoniy munosabatlar bilan individuallik o'rtasida tafovut yo'q. Zero, jamiyatning tub moxiyatini anglab etish, avvalo o'zini o'zi anglash va shu orqali ijtimoiy munosabatlar mazmunini to'g'riroq tushinishga olib keladigan mantiqiy yo'ldir.

Yuqoridagi fikrlardan kelib chiqib, yoshlar tarbiyasida ularning yangicha ijtimoiy munosabatga o'rgatishning ayrim jihatlari xaqida fikr yuritamiz.

1-dan ijtimoiy munosabatlar yoshlar tarbiyasining barcha bosqichlari va jabqalarida e'tiborga molik ob'ekt sifatida haralmoqi lozim. Ya'ni oilaviy munosabatlardan tortib, to meqnat jamoalaridagi munosabatlarda inson shaxsi, individualligi, betakrorligini xurmat qilish, uning o'z iqtidori, maslagi va imkoniyatlari qanday bo'lsa, xuddi shundayligicha tabiiy tarzda qabul qilish va shu asnoda uning rivoji uchun maqbul shart-sharoitlar yaratish maqsadga muvofiqdir. Oliy o'quv yurtlarida bo'lqusi mutaxassislar tayyolashda ularda kasbiy maxoratning o'sishini ta'minlovchi ma'naviy omillardan biri –talabaning shaxsiy intilishi, qiziqishi, maslagi nuqtai nazaridan o'z bilimiga va malakalariga muayyan talablar qo'ya bilishdir. Boshqacha qilib aytganda, biz ta'lim «standart»lariga to'la javob beradigan shaxsni mutaxassis sifatida bir qolipda tarbiyalashimiz qiyin, Lekin maqsadli ta'lim tarbiyamizda har bir talabaning rivojiga turtki berish, uning muomala tasavvuri o'sishiga ta'sir etish usullarini qo'llashda eng samarali muomala shaklini amaliyotga tadbiiq etish zarur. Demokratik, teng xuquqlilikka asoslangan o'zaro munosabatlarga talabaga o'zini-o'zi anglash, kelajakda jamiyatga nima bera olishi xaqida tasavvurlarga ega bo'lishi, o'z ruxiyatida « ichki tartib intizom»ni joriy etish va shu asnoda o'zini o'zi ruxiy ma'naviy jihatdan tarbiyalash tizimini amalga oshirish imkonini beradi. Zero, shaxs ma'naviyati rivoji qam avvalo o'zini o'zi anglash, keyinchalik o'z manfaatini anglash va nixoyat jamiyatni tanish bosqichlarini taqozo etadi.

2-dan, aynan yangicha demokratik munosabatlar yoshlarni kasbga to'g'ri yo'naltirish, o'z iqtidori doirasida kasb tanlash, unga to'g'ri munosabatda bo'lish,

boshqacha qilib aytganda, bozor munosabatlari ehtiyojlari va talablariga xos qamda har bir shaxsning layoqatiga va maslagiga mos kasb tanlashga yo'naltiradi. Bu jarayon keyinchalik mutaxassis uchun zarur bo'lgan kasb maqorati va professionalizm uchun muqim zamin qoziraydi.

3-dan. har bir shaxs uchun o'z erkinligini anglash, o'ziga munosabatlarning ijobiyligini qis etish muqim ahamiyat kasb etishini qisobga olar ekanmiz, biz aynan demokratik tamoyillarning qayotda barharorligi sharoitidagina yigit-qizlarda o'z oilasiga, yaqinlariga, meqnat yoki ta'lim muassasasiga, el-yurtga sadoqat va muqabbat tuyg'ularini tarbiyalashimiz mumkin. Zero, bu narsa Vatanga bo'lgan muxabbatning, yuksak axloq va vatanparvarlikning yaqqol asosidir.

Ma'lumki, bugun tub isloxtalar sharoitida yoshlar tarbiyasida o'zini-o'zi boshharish muammosi katta ahamiyatga ega. Uning samaradorligi shaxslararo soqlom, samimiy munosabatlar mavjud bo'lishini ta'qozo etadi. Xo'sh, buning uchun nima qilish kerakq

Bugungi kunda oliy o'quv yurtlarini isloq qilish zarur ekan, o'quv rejaları va zamonaviy talablarga muvofiqlashtirish bilan bir qatorda, har bir talaba bilan professor- o'qituvchilar o'rtasidagi o'zaro munosabatlar tamoyillarini tubdan o'zgartirish muammosi borligini xis etish zarur. Yoshlarimizni mustaqil fikrlovchi, faol, shijoatli, o'ziga ishonuvchan, zukko, bilimdon, demokratik munosabatlarning su'bekti qilib tarbiyalashni amalga oshirish uchun so'zsiz, ijtimoiy psixologiya va uning metodlari muxim rol o'ynaydi. U tarbiya jarayonini sof ijtimoiy munosabatlarning maxsuli deb haraydi. Yangicha fikrlash va tafakkurning muxim sharti sifatida demokratik munosabatlarga asoslangan muomala jarayonini tahlil qiladi. Demak, barcha oliy o'quv yurtlarida talabalarga maxsus dasturlar asosida muomala texnikasi va etiket asoslari o'rgatilishi lozim.

2-dan, uning asosida ta'lim beruvchi bilan ta'lim oluvchi o'rtasida yangicha «sub'ekt-sub'ekt» shaklidagi muomala ustivor bo'lishi kerak. Bu munosabatlarning asl moxiyati shundaki, endigi asosiy vazifa-professor- o'qituvchining o'qitishi emas, balki uni «o'qitishga» o'rgatish orqali ta'lim-tarbiya jarayonining faol sub'ektiga aylantirishdir. Boshqacha qilib aytganda, yangicha munosabatlar ta'lim va tarbiya jarayonida ishtirok etuvchi shaxslarning munosabatlarini o'zaro xurmat, qamkorlik va bir- birini tushunish sharoitiga bo'ysungan bo'lishini taqozo etadi

Bu o'rinda fanda mavjud bo'lgan an'anaviy boshharuvning demokratik, avtoritar va liberal turlari xaqidagi harashlarni yana bir bor tahlil qilish zarur. Shunday qilib, agar biz professor –o'qituvchini eskicha stereotiplardan, ya'ni o'zining mutloq bilimdonligi, talabaning vazifasi esa faqat uni tanqidsiz qabul qilishi, tinglashi va takrorlashi ekanligi bilan boqliq turqun harashlardan xoli qila olsak, ilm oluvchini esa, erkin fikr yuritish va o'z fikr- muloxazalarini bayon etishga va o'z erkini xis etishga o'rgata olsak, shaxs psixologiyasi va munosabatlarida yangicha xolat yuzaga keladi, ya'ni shunda shaxs o'zini:

a. Erkin xis qiladi

b. O'z imkoniyati va iqtidori xaqida to'g'ri tasavvurga ega bo'ladi

v. tafakkurning alternativ- muqobil bo'lishini to'liq anglaydi

g har bir shaxsning ichki» men» dasturi mukammallashib boradi

d. O'z fikr va harashlarining, xulq atvorining asl sabablarini anglash, individual ehtiyojlar tabiatini tushunish imkoniyati tuqiladi. Bunda ijtimoiy

psixologik treninglar, ya'ni samarali muloqot va muomala usullari qamda maromlarini keng qo'llash katta amaliy ahamiyat kasb etadi.

Demak, ijtimoiy psixologik bilimdonlikdan ko'zlangan asosiy maqsad- talabalarni bo'lqusi ijtimoiy faoliyatga psixologik jihatdan tayyorlash, ularda yuksak insoniy fazilatlarni shakllatirish, kommunikativ bilimdonlik va shaxslararo muloqotning murakkab shakllariga moslashish jarayonlarini tezlashtirishdan iboratdir.

Tayanch iboralari:

Insonparvarlik tamoyillari, yangicha ijtimoiy munosabatlar, shaxs ma'naviyati rivojlanishi bosqichlari, demokratik munosabatlar, o'z-o'zini boshharish, soqlom psixologik munosabat.

Nazorat savollari

Insonparvarlik tamoyillari deganda nimani tushunasizq

Yoshlarni yangicha ijtimoiy munosabatlarga tayyorlash-shu

kunning vazifalaridan biri ekanligini o'z fikringiz bilan asoslab bering

Yoshlarni yangicha ijtimoiy munosabatlarga o'rgatishning asosiy jihatlari qaysilarq

4. Abduraxmonov R.va Davletshin M. G.larning ("Odamlar bilan qanday muloqotga kirishish va yondoshish kerakq Toshkent – 1996y) kitobini o'qib chiqing va konspekt oling.

5. Jamiyatda rivojlanadigan va uning ta'sirida shakillanuvchi shaxs uchun qanday ijtimoiy munosabatlar muxiti zarurq

4 Mavzu: Ijtimoiy psixologik bilimdonlik- samarali muomala omili sifatida.

Reja:

1. Bilimdonlik tushunchasining ijtimoiy psixologik mohiyati.
2. Yoshlarning bilim doirasini oshirishda va dunyoharashini kengaytirishda psixologik bilimdonlikning ahamiyati.
3. Yoshlarning psixologik savodxonligini oshirish yo'llari.

Ma'lumki, ilmiy adabiyotlarda "bilimdonlik" tushunchasi ko'pincha «aql» «aqllilik», «ilmga chanqoqlik» tushunchalari bilan bir xil ma'noda ishlatiladi. Aslida psixologik nuqtai nazardan ushbu tushunchalar o'rtasida mohiyatan bir oz bo'lsada farq bor. Buyuk bobomiz A. Navoiy «aql» tushunchasini «bilimdonlik» dan kengroq ta'riflab, aql so'zining 27 darajasi va 27 sifatini ajratadi. Ushbu sifatlardan eng muxim va ijobiylari bevosita bilimdonlikka aloqadordir.

M:

«aql muxandislari»- donishmandlar, olimlar, bilimdonlarni;
«aql piri»- tafakkur ustoz, farosatli kishilarni
«aql o'ti»- zexn o'tkirligi, xushyorlikni
«aqli kull»- eng etuk aql kabi qator sifatlarga insonni atrof-muxitda ro'y beradigan voqea-xodisalarning mohiyatiga etish, ularni tahlil qilish va umumlashtirish, yangilik ochish, ijodiy izlanish xislatlarini aks ettiradi.

Ibn Sino esa, inson faoliyatidagi qariqatni bilishga olib keluvchi nazariy, qamda yaxshi ishlarni bajarishga yo'naltiruvchi amaliy bilimlarni farqlaydi. Demak, shaxsning bilimdonligi uning atrof-muxit, tabiat va jamiyatda ro'y berayotgan murakkab xodisalarni kishilar o'rtasidagi munosabatlarni anglash, baqolash, o'zi haqida to'g'ri tasavvurga ega bo'lish negizida qayotda, kundalik turmush va ongli faoliyatda namunali ishlarni bajarish, insoniy fazilatlariga amal qilishni taqozo etadi. Bugungi kunda yoshlar tarbiyasi oldida turgan eng muxim vazifa qam kelajagimiz bunyodkorlarida aynan shunday sifatlar majmuini shakllantirishdir.

Fanlar tarixidan ma'lumki, falsafa fani bilimlarning eng yuqori pog'onasi bo'lib, eng fozil va donishmand insonlar ushbu soxalar bilan shuqullanganlar. Lekin falsafaning nazariy qamda amaliy qismlari bo'lib, birinchi qismi 3 bosqichdan: tabiatshunoslik, matematika va metofizikadan;

Amaliy qismi qam 3 bosqichdan: - shaxs haqidagi ilmlar, insonning o'zaro munosabatlari haqidagi ilmlar, mamlakatni boshharish ilmi qismlariga bo'linadi.

Bizningcha bilimdonlikning yuksak pog'onasi barcha ilmlar soxibining didi, faxm-farosati va zukkoligini taqozo etadi. Ya'ni ma'rifatli, bilimga chanqoq shaxs tabiat va jamiyat, inson tafakkuri va ma'naviy dunyosiga aloqador barcha bilimlarga befarq emasligi, ularni mukkamal egallaganligi bilan farqlanadi. Shunday avlodgina murakkab texnologiya, xalharo munosabatlar rivojlangan davrda xalq xo'jaligining ustivor yo'nalishlarini boshharuvchi yuqori malakali mutaxassis sifatida davlat va jamiyatga foyda keltirib ishlay oladi. Bugungi kunda ta'lim tizimining asosiy vazifasi - Kadrlar tayyorlash milliy siyosatining ustivor yo'nalishlaridan kelib chiqayotganligi mantiqan to'g'ridir. Ijtimoiy psixologiya qam bilimdonlik tushunchasining mohiyatiga o'ziga xos tarzda yondashadi va uning serqirraligini etirof etadi. Psixolik nuqtai nazardan olib haralganda shunday muxim jihat mavjudki, u qam bo'lsa aniq ilmlar soxasida bilimlar qamda shaxsning jamiyatdagi insoniy, mafkuraviy, xuquqiy, siyosiy, demokratik munosabatlar to'g'risidagi bilimlarining o'zaro uyqunligi masalasidir.

O'zbekiston sharoitida ushbu masalaning ijodiy tarzda xal qilinishiga 1996 yili chiqarilgan «Ma'naviyat va ma'rifat jamoatchilik Markazlari faoliyatini takomillashtirish va ular samaradorligini oshirish to'g'risidagi» farmon, Respublika Oliy va o'rta maxsus ta'limi vazirligining ushbu farmonni o'quv yurtlarida bevosita bajarishga haratilgan qator buyruq va harorlari, turli o'quv maskanlarida «Ma'naviyat va ma'rifat asoslari» kurslari o'qitilishining tashkil etilishi sezilarli rol uy nadi.

Ma'naviyat soxasidagi isloxotlar, amalga oshirilgan va oshirilayotgan ishlarning ahamiyati shundaki, ular yoshlarda o'z xalqi madaniyati, Vatanining o'tmishi va buguni, milliy qadriyatlarga to'g'ri munosabatlarning shakllanishiga sabab bo'lmokda, bu esa, ziyoli, bilimdon kishilar uchun eng zarur fazilatdir. Aks qolda olam siru asrorlarini chuqur bilgan, qiziqishlari doirasida jiddiy izlanishlar olib borishga tayyor shaxs agar u bilimlarini, avval o'z xalqi, millati, yaqinlari manfaatiga yo'naltira olmasa, va uning jamiyat taraqqiyotiga aloqasini tasavvur qila bilmasa, ma'naviyati qashshoq, iqtidori esa samarasiz, xudbin sifatida baqolanadi. Shu bois qam mamlakatimiz oliy o'quv yurtlarida, maktablarda «Ma'naviyat saboqlari» ning kiritilishi ulardan kutilayotgan samara ana shu ezgu niyatlarning amalga oshishiga sabab bo'lmokda. Oliygoxlarda talabalar xuquqiy madaniyatini o'rganish va uni shakllantirishga haratilgan aniq vazifalar belgilandi.

Farqona Davlat Universiteti olimlari xuquqiy ong bilimlar bilan xuquqiy madaniyat o'rtasidagi o'zaro aloqani o'rganish maqsadida sotsiologik tadqiqot o'tkazganlar. Ma'lum bo'lishicha talaba yoshlarning bilim doirasida respublikaning Asosiy qomusi, uning moxiyati, qonunchilik shartlari va mazmuni haqida tasavvurlar mavjud, ya'ni xuquqiy ongning shakllanganlik darajasi 2-4 kurs talabalarida taxminan 70-75% tashkil etgan bo'lsa xuquqiy madaniyat mezoni haqidagi tasavvurlari 18-20% tashkil qilgan xolos.

Nixoyat yuqoridagilarga aloqador yana bir jihat borki, bu yoshlarning psixologik savodxonligi va uni oshirish masalasidir. Psixologik savodxonlik tushunchasining asl moxiyati – bu shaxsning o'zi, uning xissiy kechinmalari munosabatlari majmui bilan jamiyat va undagi shaxslararo munosabatlar tizimi, qadriyatlar, ma'naviyat to'g'risidagi to'la tasavvurlaridir.

Psixologik nuqtai nazardan, bilimdon odam tasavvurlarida ob'ektivlik va xolislik sifatlari mavjudkim, shu tufayli u o'z «meni» ni mukammallashtirish va o'zgalar bilan to'g'ri munosabatlar o'rnatish qobiliyatiga ega. To'g'ri, qayot undagi vaziyatlar, xodisalar, shaxsiy tajriba shaxsni ma'lum yo'nalishda rivojlanishiga sabab qisoblanib uning ma'lum ijtimoiy tasavvurlari tizimini xosil qiladi. Lekin stixiyali, tajribadagi xatoliklar va yutuqlar evaziga orttirilgan psixologik savodxonlik aniq maqsadga yo'naltirilgan, shaxs va jamiyat manfaatlariga aniq tahlil va ezgu niyatlarga tayangan bilimdonlikdan farq qiladi. M: boshharuv tizimini oladigan bo'lsak, raqbar va xodim o'rtasidagi munosabatlarning to'g'ri yo'lga qo'yilmaganligi ko'pincha shaxslararo ziddiyatlarni va nizolarni keltirib chiharadi. Lekin agarda raxbarning faoliyati, maqsadlarida xodimning individual xususiyatlari va ijtimoiy kutishi qamda iqtidori qisobga olinib, muloqotga kirishilsa, muloqot samaradorligini oshiruvchi usullardan foydalanilsa, natija o'zaro kelishuv va tomonlarning qamfikrliligi bilan yakunlanadi. Yangi davr kishisi, umuman ishlab chiharishning turli soxalarida faoliyat ko'rsatayotgan shaxslar maxsus dastur asosida muomala texnikasi va o'zini tarbiyalash texnologiyasini egallasalar, unda ijtimoiy faoliyat samarasi ortadi.

Psixologik savodxonlik yana shuning uchun qam zarurki ko'pincha inson o'z iqtidori va imkoniyati darajasida aniq tasavvur qilmaydi, bilimgox yoki kasb tanlashda o'zgalar ta'siriga berilib, muayyan xatolikka yo'l qo'yadi. Buning oqibatida nafaqat o'sha shaxs aziyat chekadi, balki jamiyatga zarar keltiradi. har bir shaxs o'zini o'zi tarbiyalashning malakalariga ega bo'lishi, autotrening elementlaridan boxabar bo'lishi, o'zgalar bilan muloqotga tayyorligi, treninglarda ko'nikmalar qosil qilishi, «o'zgacha bo'la olish» san'ati, uning ruxiy

barkamolligiga zaminligi tufayli jamiyatda soqlom insoniy munosabatlar ustun turadi. Bilimdon kishilar o'zining bilim tizimidan qam unumli, qam samarali foydalanish imkoniyatiga egadirlar. Zero, ba'zan bilimlar doirasi kengligi sababli dimoqorlik illati yuzaga kelishi, saloxiyati bo'yicha o'z o'rnini topa olmaslik, o'z-o'zini quyi baqolash barkamol shaxs taraqqiyoti uchun salbiy ta'sir ko'rsatadi. Demak, ijtimoiy psixologik bilimdonlikdan ko'zlangan asosiy maqsad – yoshlarni bo'lgusi ijtimoiy faoliyatga psixologik jihatdan tayyorlash, ularda insoniy fazilatlarni shakllantirish, kommunikativ bilimdonlik va shaxslararo muloqotning murakkab shakllariga muvofiqlashuv jarayonlarini tezlashtirishdir. Bugungi talabalar ertangi kunning bunyodkorlari, vatanparvarlari, meqnatsevar insonlar, jamoalarni boshharuvchi ziyolilar bo'lib etishishi kerakligini xisobga olsak, ulardan bilimdonlik darajasi va ko'lamining keng bo'lishining ahamiyati shakshubxasizdir. Yuksak, teran va atroflicha fikr yurita oladigan va ijtimoiy faoliyatidan el yurtga naf etkaza oladigan insonlargina komolotga erishishi mumkin. Bu jarayonda ijtimoiy psixologiya o'zining faol metodlari va qonuniyatlari bilan o'z xissasini qo'shadi.

Jamiyatimizning bugungi ijtimoiy qayotida ruy berayotgan tub isloxotlarning moxiyati haqida fikr yuritilar ekan, eng noyob milliy kadiryatlarni yosh avlod ruxiga va ma'naviy dunyoharashiga singdirish va undan umuminsoniy manfaatlar yo'lida foydalanishning yagona yo'llaridan biri-bu ularda bilimdonlikni etarli darajada shakllantirishdir.

«Dunyoning demokratik qadriyatlaridan baxramand bo'lishda axolining bilimdonligi muxim ahamiyat kasb etmoqda». Faqat bilimli, ma'rifatli jamiyatgina demokratik taraqqiyotning barcha afzalliklarini kadrlay olishini, va aksincha bilimi kam, olim odamlar avtoritarizm va totalitar tuzumini ma'qul ko'rishini qayotning o'zi ishonarli tarzda isbotlamokda (Karimov I.A. O'zbekiston XXI asr bo'sagasida. 1997)

Davlatimizda mustaqillik qo'lga kiritilib, xuquqiy va demokratik isloqotlar amalga oshirilishida qilinayotgan ijtimoiy sa'i-harakatlarning ne'mati shundaki, mustaqillik mamlakatimiz axolisining bilim doirasini kengaytirdi. O'z tariximiz, tilimiz, milliy qadriyatlarimiz, madaniy merosimiz durdonalarini o'rganishga ochilgan yo'l xalq tafakkurining rivojlanishi, uning o'tmishi, buguni va ertasi haqida aniq tasavvurlarga ega bo'lishiga imkon yaratadi, yoshlarni mustaqil fikr yuritishga o'rgatadi.

Tayanch iboralar: Bilimdonlik, psixologik savodxonlik, muomola texnikasi, o'z-o'zini tarbiyalash texnologiyasi.

Nazorat savollari:

1. Bilimdonlik tushunchasini psixologik jihatdan tahlil etib bering
 2. Bilimdonlikning yuksak pogonasi nimadaq
 3. Psixologik savodxonlik deganda nimani tushunasizq
- Psixologik savodxonlik nima uchun zarurq

5- Ijtimoiy psixologiyaning asosiy muammolari.

Reja:

- 1.Muloqot va shaxslararo munosabatlar.
- 2.Muloqot kishilarning o'zaro munosabatga kirishish jarayoni ekani.
- 3.Muloqot ma'lumot almashinuvi jaryoni.
- 4.Muloqotning interaktiv va pertseptiv tomoni.
- 5.Yoshlarni yangi demokratik munosabatlarga tayyorlash.

har qanday faoliyat odamlarning bir-birlari bilan til topishishni, bir-birlariga turli xil ma'lumotlar uzatishni, fikrlar almashinuvi kabi murakkab qamkorlikni talab qiladi. Shuning uchun qam har bir shaxsning jamiyatda tutgan o'rni, ishlarining muvoffaqiyati, obro'si uning muloqotga kirish qobiliyati bilan bevosita boqliq.

Shaxslararo muloqot jarayoni juda murakkabdir. B.F.Pariginning yozishicha, «muloqot shunchalik ko'p qirrali jarayonki, unga bir vaqtning o'zida quyidagilar kiradi»

- A) individlarning o'zaro ta'sir jarayoni
- B. Individlar o'rtasidagi axborot almashinuvi jarayoni
- V. Bir shaxsning boshqa bir shaxsga munosabati jarayoni
- G. bir kishining boshqalarga ta'sir ko'rsatish jarayoni.
- D. bir-birlariga qamdardlik bildirish imkoniyati
- S. shaxslarning bir-birlarini tushinish jarayoni

Muloqotning turli shakllari va bosqichlari mavjud bo'lib, dastlabki bosqich – odamning o'z-o'zi bilan muloqotidir. T. Shibutani «Ijtimoiy psixologiya» kitobida (darsligida) «Agar odam ozgina bo'lsa qam o'zini anglasa, demak, o'z-o'ziga ko'rsatmalar bera oladi», -deb to'g'ri yozgan edi. Odamning o'z-o'zi bilan muloqoti aslida uning boshqalar bilan muloqotining harakterini va xajmini belgilaydi. Agar odam o'z-o'zi bilan muloqot qilishni odat qilib olib, doimo jamiyatdan o'zini chetga tortib, totinib yursa, demak, u boshqalar bilan, suxbatlashishda jiddiy qiyinchilikni boshidan kechiradi deyish mumkin. Demak, boshqalar bilan muloqot- muloqotning ikkinchi bosqichidir. Uchinchi bosqich avlodlar o'rtasidagi muloqot. Bu muloqot tufayli har bir jamiyatning o'z madaniyati, madaniy boyliklari, qadriyatlar mavjud bo'ladiki, buning ahamiyatini tushungan insoniyatning eng ilqor vakillari uni doimo keyingi avlodlar uchun saqlab keladilar qamda ta'lim-tarbiya va kundalik muloqot jarayonida uni avloddan-avlodga uzatadilar.

Muloqot murakkab jarayondir. Uning tuzilishi quyidagicha:
Muloqotning kommunikativ tomoni q muloqotlarga kirishuvchilar o'rtasidagi

ma'lumot almashinuvi jarayoni.

Muloqotning interaktiv tomoni q muloqotga kirishuvchilarning qulq-atvoriga ta'siri.

Muloqotning pertseptiv tomoni q muloqotga kirishuvchilarning bir-birlarini idrok etishlari va tushunishlari bilan boqliq bo'lgan murakkab psixologik jarayon.

har qanday muloqot rasmiy yoki norasmiy bo'ladi. Rasmiy muloqot odamlarning jamiyatda bajaradigan rasmiy vazifalari va qulq-atvoridan kelib chiqadi. Masalan, raxbarning o'z xodimlari bilan, professorning talaba bilan muloqoti. Norasmiy muloqot odamning shaxsiy munosabatlariga tayanadi va uning mazmuni o'sha suxbatdoshlarning fikr-o'ylari, niyat-maqсадlari va emotsional munosabatlari bilan belgilanadi. M: do'stlar suxbati, poezdda uzoq safarga chiqqan yo'lovchilar suxbati, tanaffusda talabalarning sport, moda, shaxsiy munosabatlar borasidagi suxbati. Odamlarning asl tabiatiga mos bo'lgani uchun qam norasmiy muloqot doimo odamlarning qayotida ko'proq vaqtini oladi va bunda ular charchamaydilar. Lekin bunday muloqotga qam qobiliyat kerak, ya'ni uning qanchalik sergapligi, ochiq ko'ngilligi, suxbatlashish yo'llarini bilish, til topishish qobiliyati, o'zgalarni tushunish va boshqa shaxsiy sifatleri kundalik muloqotning samarasiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Shuning uchun qamma qam raqbar bo'la olmaydi, ayniqsa, pedagogik ishga qamma qam qo'l uravermaydi, chunki buning uchun qam rasmiy, qam norasmiy muloqot texnikasidan xabardorlik talab etiladi.

Muloqot mavzui va yo'nalishiga ko'ra:

A. Ijtimoiy yunaltirilgan (keng jamoatchilikka haratilgan va jamiyat manfaatlaridan kelib chiqadigan).

B. Guruxdagi predmetga yunaltirilgan (meqnat, ta'lim jarayonidagi yoki biror topshiriq bajarish jarayonidagi muloqot).

V. Shaxsiy muloqot (bir shaxsning boshqa shaxs bilan o'z muammolarini echish maqsadida o'rnatgan munosabatlari).

G. Pedagogik muloqot (pedagogik jarayonda ishtirok etuvchilar o'rtasida amalga oshiriladigan murakkab o'zaro ta'sir jarayoni).

har bir muloqot to'rining o'z qonun-qoidalari, ta'sir usullari va yo'l-yo'riqlari borki, ularni bilish har bir kishining, ayniqsa, odamlar bilan doimo muloqotda buladiganlarning burchidir.

Endi muloqotning har bir tarkibiy qismi bilan aloqida tanishib chiqamiz.

Muloqotning kommunikativ tomoni q shaxslararo axborotlar, bilimlar qoyalar, fikrlar almashinuvi. Bu jarayonning asosiy vositasi qtil. (yozma-oqzaki, monologik-dialogik nutq) Diologik nutqning mazmuni, harakteri, davomiyligi muloqotga kirishgan shaxslarning shaxsiy harshlariga, qiziqishlariga, bir-birlariga bo'lgan munosabatlariga, maqsadlariga bevosita boqliq bo'ladi. O'qituvchi-o'quvchi, siyosiy raxbarlarning, diplomatlarning, dugonalarning suxbati bir-biridan farq qiladi. Monologik nutq bir kishining boshqa kishiga murojaatliq fikrlarning mantiqan tugal bo'lishi, grammatik qonun-koidalarga rioya qilish kerak. Odamlarning muloqot jarayonida so'zlardan tashhari turli xil harakatlardan, qiliqlardan, xolatlardan, kulgu, oxanglardan qam foydalanadilar. Mimika, ko'z harshlar, to'xtashlar (pauza) ifodalari va xokazo. Buyuk rus yozuvchisi L.Tolstoy odamlarda 97 xil kulgu turi, 85 xil ko'z harshlar turi borligini kuzatgan. Andreevaning yozishicha, odam yuz ifodalari, nigoxlarining 2000 ga yaqin

ko'rinishlari bor.

Bu noverbal muloqat vositalarining milliy va xududiy xususiyatlari bor. Masalan, o'zbek xalqining muloqot jarayoni boy, o'zaro munosabatlarning bevosita harakteri unda shunday vositalarning ko'proq ishlatilishi bilan boqliq. Bolgarlar biror fikrni tasdiqlamoqli bo'lishsa, boshlarini chaykashadi, inkor etmoqchi bo'lishsa, bosh siltashar ekan.

Noverbal muloqatda suxbatdoshlarning fazoviy joylashuvlari qam ahamiyatga ega: Masalan, ayollar xissiyotga berilganligi uchun bir – birlari bilan yaqin turib gaplashar ekanlar, erkaklar o'rtasida masofa bo'lar ekan.

O'quvchilarni partada orqama – ketin o'tkazgandan ko'ra doira shaklida o'tkazilsa, ularda javobgarlik xissi yuqoriroq bo'lar ekan, emotsiyalar almashgani uchun qam guruxdagi psixologik vaziyat ijobiy bo'lib, bolalarning predmetga va bir – birlariga munosabatlari ancha yaxshi bo'lar ekan.

Demak ta'lim – tarbiya jarayonini tashkil etishda muloqotning barcha vositalariga, ayniqsa, nutqqa e'tibor berish kerak. Bolalarni ilk yoshlik choqlaridanoq nutq madaniyatiga o'rgatish, nutqlarini o'stirish choralari ko'rish zarur. Pedagog qam nutq madaniyatiga ega bo'lishi kerak.

Muloqotning interaktiv tomoni – kishilarning birgalikdagi faoliyatda bir – birlariga amaliy jihatdan ta'sir etishlari. qamkorlikda ishlash, bir – birlariga yordam berish, bir – birlaridan o'rganish, harakatlar muvofiqligiga erishish kabi qator qobiliyatlarni namoyon qilish mumkin.

Odamlarning turli sharoitlarda o'zlarini tutishlari qulq – atvorlarining boshharilishi ma'lum psixologik qonuniyatlarga boqliqligini ko'rish mumkin. Bunga sabab jamiyatda qabul qilingan turli normalar, qonun qoidalardir. Chunki o'zaro muloqot va o'zaro ta'sir jarayonlarida shunday xatti – harakatlar obrazlari kishilar ongiga singib tasavvurlar, xislatlar orqali boshqa birovni tushunishga harakat qilish, o'zini boshqa birov bilan solishtirish, masalan: 1 – martda uchrashuvga ketayotgan yigitning xolatini uning o'rtoqi yoki akasi tushunishi mumkin.

Refleksiya – muloqot jarayonida suxbatdoshning pozitsiyasida turib, o'zini tasavvur qilishdir, o'ziga birovning ko'zi bilan harashga intilishdir. Masalan: guruxdoshingizdan biriga ko'ylagi yarashmaganini aytish mumkin, 2-chisiga aytsam kuyyapti deb o'ylaydi deysiz.

Stereotipizatsiya – odamlar ongida muloqotlar mobaynida shakllanib o'rnashib qolgan, ko'nikib qolingan obrazlardan shablon sifatida foydalanish, bunday stereotiplar ba'zan muloqotni to'g'ri yo'nalishini ta'minlasa, ba'zan xatoliklarga sabab bo'ladi. Masalan: qizlarning shim kiyib yurishi yoki velosiped minishi. Ko'pchilik bunday qizlarni odobsiz deb o'ylaydi, bu noto'g'ri, albatta.

Ba'zan kishini tashqi qiyofasidan uning harakterini aniqlaydi. M: shunday tajriba o'tkazilgan: talabalarga turli qiyofadagi kishilarning rasmi ko'rsatilgan, ular iyagi katta kishilar kuchli irodaga ega, peshonasi keng odamlar-aqlli, sochi qattiq odam- qaysar, bo'yi past odam- xokimiyatga intiluvchi,

Chiroyli odam- o'ziga bino qo'ygan yoki nodon bo'lishini aytilgan. Bular albatta, to'g'ri emas. Lekin kishilarning ongida avloddan avlodga o'tib kelayotgan tasavvurlar shunday obrazlarni shakllantirgan. Natijada odam haqida tushunchaning shakllanishida u xaqida bo'lgan ma'lumot katta rol o'ynaydi. M: Bodalyova talabalarning 2 guruxiga 1 odam portretini ko'rsatib, uni 1-guruxga –

jinoyatchi, 1-gurux talabalariga esa olim deb tanishtirgan.

1-guruxdagilar uning ko'zlarini-yovo'z, beshafqat desa

2-guruxdagilar uning ko'zlarini-dono, muloyim deyishgan.

Odamlarning tashqi qiyofasi, kiyinishi, o'zini tutishi, xissiy xolati, ovozi, qiliqlari, yurishi va x. k. ishlarining ichida odamning so'z muloqat manba'i suxbatdoshiga eng ko'p ma'lumot beradi.

Odamning bir-birlarini to'g'ri anglashlari idrok(asosiy bilish) soqasiga aloqador, bir-birlarini tushunishlari esa ularning tafakkur soxasiga aloqador, murakkab jarayondir. Boshqa odamni to'g'ri tushungan shaxs uning xissiy xolatiga kira olgan xissoblanadi. Ya'ni unda empatiya- birovlarining xis kechinmalarini tushuna olish qobiliyati rivojlangan bo'ladi. Yuksak ongli, madaniyatli, «ko'pni ko'rgan» shaxsgina boshqalarni to'g'ri tushunishi, ularning mavqeida tura olishi mumkin.

Psixoliklar turli muloqot vaziyatlariga duch keladilar va har bir vaziyatda ulardan o'tkir didlik, odob, kishilarning psixologiyasini bilgan qolda ularni to'g'ri tushunish malakasi talab qilinadi. Bo'lqusi psixolog bu borada quyidagi qonuniyatlarni bilishi kerak

1. Birinchi ko'rgan odam xaqida faqat birlamchi tasavvurgina bo'lishi mumkin.

2. Biror kishi xaqida berilgan malumotga asosan muayyan fikr qosil qilish oson, Lekin uni o'zgartirish qiyin.

3. Intellekt juda yuqori bo'lsa qam, juda past bo'lsa qam boshqa odamni tushunish qiyin.

4. Maxsus tayyorgarlik bo'lishi kerak. Tajribada 5-kurs psixologlari bilan rassomlarni odamlarga bergan baqosi solishtirilgan, rassomlarni bergan baqosi aniqroq bo'lib chiqqan.

Ita odamning baqolash topshiriqi berilganda oqriqni boshdan kechirayotgan odamlar unda joqillik sifati bor deb baqolaganlar, yaxshi xolatda bo'lganlarida esa xuddi o'sha odamni yaxshi sifatlarga ega deb aytganlar-demak, biror kishiga baqo berish- odamning emotsional holatiga qam boqliq ekan.

Shaxsning ochiqligi-ya'ni ochiq, samimiy odamning bergan baqosi bilan tund, pismiqlik odamning baqolari o'rtasida sifati jihatidan farq bo'lishligi aniqlangan.

Xulosa, bo'lqusi psixologlardan psixolik bilimdonlik talab etiladi.- buning ijtimoiy- psixolik treninglar yordamida amalga oshiriladi- odamlarda muloqat malakalari xosil qilinib, ular turli ijtimoiy sharoitlarda o'zini to'g'ri tutishga odatlantiriladi. Boshqacha aytganda, trening muloqotga o'rgatishdir.

Muloqotga o'rgatish hozirgi zamon kishisining turli ishlab chiharish va muomala sharoitlarida to'g'ri moslashishga yordam beradi.

Buning uchun maxsus tayyorarlik guruxlari yoki trening guruxlari tashkil etishni psixologlar taklif etishgan

harbda shu maqsadda T-guruxlar tashkil qilinib, muloqot jarayonida qiyinchilik xis etayotgan kishilar taklif etilgan. Ijtimoiy psixologik treningning asosiy usullari- guruxiy munozaralar, rolli o'yinlar, psixolik sezgirlikni oshiruvchi treninglardir. Trening gurux a'zolari 7-15 kishigacha bo'lib mashqulotlar bir necha kundan bir necha oylargacha davom etadi

-ularning muloqot manbayida o'zini «o'zgalar» o'rniga qo'yish, ularning ichki olamini to'g'ri tushinish qobiliyati va istagi tarbiyalanadi

Ijtimoiy psixologik treninglarga quyidagi metodik talablar qo'yiladi:

1. Munozara yoki o'yinlar jarayonida har bir ishtirokchi vaziyatni yoki rolni faol o'zlashtirib, har bir xolatdan o'zi uchun xulosa chiqarishga olib kelish zarur.
 2. T-guruxlarda muloqotning nutq shakllaridan tashhari, nutqsiz-noverbol shakllari qam keng qo'llanishi, ya'ni har bir ishtirokchi (o'rganuvchi) har bir harakat, ritmning mohiyatini qam tushunib uni qayotda ishlatishga qam erishish zarur.
 3. har bir ishtirokchi kundalik yuritib, uni har galgi mashqulotlardan so'ng o'ziga xis kechinmalari, muommolarni echishdagi shaxsiy ishtiroki, tasavvurlarini odilona yozib borishi muximdir.
 4. T-guruxga qatnashish ixtiyoriy bo'lganligi uchun, har bir a'zo mashqulotlarni qoldirmaslikka harakat qilishi zarur,- chunki bu a'zolarning o'zaro munosabatlariga, guruxning muxitiga bevosita ta'sir qiladi
- Mashqulotlar maxsus xonalarda, shovqin surondan xoli erda tashkil etilishi, shinam bo'lishi kerak.
- Mashqulot o'tkazuvchi trener- maxsus tayyorgarlikdan o'tgan, xushmuomala, did bilan kiyingan, o'z kayfiyati yoki o'yinga shaxsiy munosabat bilan mashqulotlarning tabiiy kechishiga xalaqit bermasligi, sabr-toqatli, madaniyatli bo'lishi zarur.
- Mashqulotlarni «yumaloq stol» yoki «to'rtburchak» stol atrofida gilam ustida, ba'zan tik turgan qolda qam o'tkazish mumkin.
- hozirgi davrda T-guruxlar raxbarlarni muloqotga tayyorlash, ma'sul shaxslarni qayta tayyorlash kurslarida, psixologlar davrasidagina o'tkazilmoqda. Muloqotdagi bilimdonlik barcha mutaxassislariga zarur.
- Amaliy psixolog xox maktabda bo'lsin, xox sanoat korxonasida yoki boshqa o'quv yurtida bo'lmasin, maxalliy sharoitni chuqur o'rgangan qolda, u erdagi raxbariyat bilan kelishib, T-guruxlar tashkil etmoqi va qam o'zining, qam atrofdegilarning bilimdonligini oshirib bormoqi zarur.
- Fan amaliyotga-degan tamoyil bugungi kunda har qachongidan qam dolzarb masalaga aylangan. Chunki yoshlarni mustaqil davlatimiz ma'naviy negizlarini teran anglashga o'rgatish va ularni ma'rifatga chorlash jarayonida qator tadbqiqiy vazifalarni amalga oshirishni taqazo etadi.
- Ilm-fan taraqqiyotini uzoq davri shu bilan tavsiflanadiki, olimlar va tadqiqotchilar ko'proq nazariy masalalarni xal qilish, umumiy qonun qoidalarni sharxlash, tushuntirish orqali jamiyat va insoniyat taraqqiyotini yoritishga o'rganishlari ko'p uchraydi. Bu qoida pedagogika va psixologiya fanlariga qam tegishli.
- Bugun biz uchun ijtimoiy taraqqiyot va inson tafakkuri rivojlanishini tezlatuvchi, uning davr va kishilar xulqiga qamoqang tarzda ketishini ta'minlab beruvchi tadbqiqiy ishlar va ilmiy izlanishlar zarur. Mamlakatimizda ro'y berayotgan tub ijtimoiy siyosiy isloxotlar shuni talab qilmoqda.
- Dolzarb muammolardan biri- yoshlarda yangicha dunyoharashni shakllantirish, ularni yangicha demokratik munosabatlarga ruxiy jihatdan tayyorlashdir. Ma'naviyat soxasidagi isloxotlar yoshlarda o'z xalqining madaniyati, Vatanning o'tmishi va buguni, milliy qadriyatlarga to'g'ri munosabatlarning shakllanishiga sabab bo'ladi va bu- ziyoli, bilimdon kishilar uchun eng zarur fazilatdir.
- Aks qolda, olam sir asrorlarini chuqur bilgan, qiziqishlari doirasida jiddiy izlanishlar olib borishga tayyor shaxs, agar u, bu bilimlarini avvalo o'z xalqi,

millati, yaqinlari manfaatiga yo'naltira olmasa va uning jamiyat taraqqiyotiga aloqasini tasavvur qila olmasa, ma'naviyati qashshoq, iqtidori esa samarasiz xudbin shaxs sifatida baqolanadi.

Tayanch tushunchalar: muloqot, kommunikativ, interaktiv, pertseptiv, Tadqiqot ishlari, stereotipizatsiya.

Nazorat savollari:

Muloqotning qaysi jihati insonlar orasidagi munosabatda muxim ekanq

Muloqotning bosqichlarini eslang

3. Stereotipizatsiyaga misollar ayting.

6-Mavzu. Munozara metodlari va uni tashkil etish texnologiyasi.

Reja:

1. Munozara metodlarining ijtimoiy psixologik mohiyati.
2. T- guruxlarida munozaralarni tashkil etishning o'ziga xosligi va turlari.
3. Breynstorming va uni o'tkazish texnologiyasi.

Umuman, baxs munozara yo'li bilan turli ijtimoiy muammolarni xal qilish masalasiga qiziqish utgan asrning 30-yillaridan boshlangan, deb xisoblanadi. Chunki ayni bu xodisaga qiziqish shu davrga kelib pedogogika va psixologiya soxalariga qam yoyilgan va bu xakda birinchi ilmiy psixologik xulosalar qilgan olim shveytsariyalik psixolog Jan Piajedir. U bola ijtimoiylashuvi jarayonini o'rganar ekan, uning o'z tengqurlari bilan turli mavzularda qiladigan munozara yoki baxslari undagi egoistik shaxsiyatparaslik mavqeini susayishi va shu tariqa o'z-o'zini anglash bilan bir qatorda o'zgalar mavqeini anglash va «o'zga shaxs bo'la olish» qobiliyatini o'stirishini aniqladi. Keyinchalik shunga o'xshash tadqiqotlar sof ijtimoiy psixologik xodisalar doirasida qam o'rganila boshlandi. Masalan, nemis olimi Kurt Levin qam 40-yillardayok guruxda ko'pchilikning yagona bir harorga kelishining psixologik tabiatini o'rganar ekan, unda ana shu guruxlarda o'tkaziladigan tabiiy munozaralarning har bir shaxs ijtimoiy ustanovkalari, harashlari va guruxga munosabatiga bevosita ta'siri borligini isbotladi. Uning fikricha, guruxdagi munozara har bir shaxsning guruxiy faoliyatiga nisbatan motivatsiyasini oshirib, shu bilan birga har qaysi a'zoning guruxiy jarayonlarga qo'shilishi, mavqeini anglash, o'zgalarga nimanidir deyish kabi eqtiyojini oshiradi. Erkin, demokratik tarzda fikr almashinish imkoniyatining yaratilishi muxokama qilinayotgan muammo bo'yicha gurux a'zolaridagi fikrlash jarayonini tezlashtiradi, ularni ijtimoiy mavqelarini yanada faollashtiradi.

K. Levin eksperimentlarining real qayotda qanday samara berishi bo'yicha keyinchalik, ya'ni ikkinchi jaxon urushi yillarida sinovlar o'tkazilgan. O'sha yillari bir gurux ayollarga ayrim oziq-ovqat maqsulotlari, jumladan, baliq konservasi va pashtetning qam foydali ekanligi, har doim qam yangi so'yilgan mol yoki boshqa

xayvon gushtini iste'mol qilish shart emasligi haqida chiroyli va ishonchli ma'ruzalar o'qilgan. Lekin ertasi kuni o'sha tinglovchilarning uch foizigina do'konlardan yuqorida tarqibot qilingan narsalarni harid qilganlar. Boshqa bir ayollar guruxiga esa aynan shu mavzuda munozaralar o'tkazish sharoiti yaratilgan. Keyingi kuzatishlarning ko'rsatishicha, munozara qatnashchilaridan 32% o'sha oziq-ovqat maxsulotlariga nisbatan o'z fikrlarini o'zgartirganlar va taklif etilgan maxsulotlarni harid qila boshlaganlar.

Ilmiy nuqtai nazardan olib haraganda, munozaralarning mohiyati va ahamiyati quyidagilarda izoxlanadi: an'anaviy ma'ruza tinglovchilari tanishtirilayotgan muammoga nisbatan taxminan bir xil neytral mavqeni bildiradilar, ya'ni shu mavzu yuzasidan o'zida to'g'ri fikr mavjud bo'lgan sharoitda ma'ruzachining (qam) bildirayotgan fikrlarini ishonchliroq va asoslanganroq, deb xisoblab, mavzu yuzasidan shaxsiy fikrini past baqolaydi. Agar bayon etilayotgan fikrlar mutlaqo yangi bo'lsa, uning mohiyatiga to'la tushunib etish va tushunish qiyin, degan ma'noda yana fikriy pasayish yuzaga keladi. Fikrlar to'qnashuvini taqozo qiluvchi munozarada esa harama-harshi yoki monand fikrlarning borligini anglash qam shaxsda ushbu fikrlarga nisbatan ancha faol mavqeni shakllantiradi.

Munozaraning qanday yakunlanishidan qat'iy nazar, ya'ni unda fikrlar kesishmasligi qam mumkin yoki ularda ma'lum uyqunlik bo'lishi kuzatiladi, bunda nima bo'lganda qam baxsning mazmuni shaxsning ijtimoiy tasavvurlari va harashlarida mustaqkam o'rnashadi qamda xotirada qoladi. Baxsli munozaraning predmeti yoki ob'ekti sifatida maxsus tarzda tanlab olingan muammo yoki amaliy faoliyatda uchraydigan turli xodisalar va harama-harshi qoyalar qabul qilinishi mumkin. Masalan, 50-yillarda ingliz shifokorlari Maykl va Enid Bamintlar psixoterapevtlar seminarini tashkil etib, munozara va muxokamaning amaliy ahamiyatini isbotlashgan. Ular har kuni klinikadagi vrachlarning tuplanishlari va kundalik amaliyotlarida ruy bergan xodisalar, faktlar haqida ma'lumotlar berib, keyin bildirilgan fikrlar o'zaro muxokama qilingan. Shu tufayli turli shifokorlar tajribasida tabiiy xisoblangan «o'zbilarmonchilik» ning oldi olingan va qozirgacha saqlanib qolgan «5-daqiqalik» shifokorlar yiqini paydo bo'lgan. Shifokorlar o'zaro fikr almashinishlari tufayli ma'lum umumiy foydali harorlarga kelishlari tibbiyot ilmi va amaliyotining rivojiga ijobiy ta'sir ko'rsatgan.

har qanday sharoitda qam shaxsning o'z boshidan kechirganlarini o'zgalarga ayta olishi va boshqa fikrlarni qabul qila olishi katta ijtimoiy ahamiyatga ega. O'sha harb mamlakatlarda keng tarqalgan «T-gurux»lar metodi qam aynan turli qayotiy kazuslarni tahlil qilish vositasida fikrlar uyqunligiga erishish va shaxsni tarbiyalash imkoniyatini yaratadi.

Munozara metodlarining ijtimoiy psixologik ahamiyati shundaki, ular har bir shaxsning o'z nuqtai nazarini tahlil qilishga imkon yaratib, undagi tashabbuskorlik, qamda o'z aqliy potentsiallaridan to'liq foydalanish imkoniyatini beradi. Ya'ni ushbu turkum metodlarining vazifalari qam uning ahamiyatli maqsadlaridan qilib chiqadi: a.) munozara qatnashchilarini real vaziyatlarini tahlil qilishga, asosiy, muxim narsani nomuxim narsadan ajratishga va muammoni anglashga o'rgatadi. b.) muammoga taaluqli rang-barang qirralarni ajratish, ular mohiyatini anglash imkoniyatini yaratadi. g.) muammoning turli muqobil echimlari bo'lishi

mumkinligini namoyish qiladi. Ayniqsa, axloqiy-ma'naviy mavzulardagi mummolarni xal qilishda munozaraning roli katta. Bunday sharoitda baxslashuvchilarning etuklik darajalari, axloqiy qadriyatlarni anglash darajalari katta ahamiyatga egadir. Axloqiy-ma'naviy masalalar yuzasidan munozarani tashkil etuvchi shaxsga aloqida talablar qo'yilishini ta'kidlash kerak. Chunki u baxslashuvchilarga xech qanday tazyiq ko'rsatilmasligi, har bir shaxsning erkin fikr bayon etishiga yo'l qo'ygan qolda ular fikrlarining tamoman zidlashib ketishiga yo'l qo'ymasligi, munozaradan kelib chiqadigan xulosani va harorni guruxning o'ziga xavola qilish lozimligini unutmasligi zarur. Bu usul maktablarda, turli bilim maskanlarida, maxalla qo'mitalari shu faoliyatda, turli maslaxat shaxobchalari, o'spirinlar tarbiyasi borasida keng qo'llanishi mumkin.

3.2 Kichik va katta guruxlarda munozaralarni tashkil etish qoidalari.

«Munozara» yoki «baxs» so'zlarining mohiyati shundaki, ular doimo kishilar guruxini anglatadi, ya'ni har qanday baxs yoki munozara guruxda mavjud bo'ladi. Lekin ijtimoiy psixologiyada (asosan) guruxlarning ikki turi bo'lib, ulardagi shaxslar soni va guruxi xajmiga ko'ra, katta va kichik gurux turlariga ajratiladi. Ijtimoiy psixologik treninglar o'tkaziladigan maxsus guruxlar «T-guruxlar» deb yuritiladi. Lekin an'anaviy «T-guruxlar» kishilar sonining ozligi va bevosita muloqot sharoitlarining etarli ekanligi bilan tavsiflanadi. Shunday bo'lishiga haramay, ko'pincha real amaliyotda psixolog shunday guruxlar bilan ishlashiga to'g'ri keladiki, undagi odamlar soni belgilangandan ko'proq bo'ladi. Masalan: o'rta maktablardagi sinflar, o'quv yurtlaridagi akademik guruxlar shular jumlasidandir. Shuning uchun qam biz bevosita kompakt 8-10 kishilik kichik guruxlarda qamda odamlarning soni 20-30 kishi bo'lgan guruxlarda munozaralarni uyushtirishning mohiyati haqida aloqida to'xtalib o'tamiz. Shunday qilib T-guruxlarda munozaralarni uyushtirilgan munozaralarning erkin mavzusi, yo'naltirilgan va aniq stsenariyli disput turlari mavjud bo'lib, bu tanlangan va munozara guruxlarining muloqot tajribasiga boqliqdir «disput» so'zining luqaviy ma'nosi «fikrlayapman» «tortishyapman» degan ma'noni bildiradi. Kichik guruxlardagi munozaradagi mavzu xususiyatiga harab, har birining o'z fikr-muloxazalarini oxirigacha bayon etish imkoniyatlarining borligidir. Bunday guruxda boshlovchi qam qatorda o'tirib, mavzuning echimi batamom xal bo'lmaguncha faol muloqotlarning ishtirokchisi bo'lishi mumkin. Lekin asosiy rol guruxning a'zolariga yuklanganligi va bevosita ajralib chiqqan norasmiy lider asosiy baxs yurituvchi bo'lishi mumkinligini unutmasligi zarur. Bunday gurunglar turli sharoitda, ko'pincha baxs ishtirokchilari uchun tabiiy sharoitlarda o'tkazilsa, maqsadga muvofiq bo'ladi.

Agar T-gurux odatdagidan kattaroq xajmda (masalan 30 kishigacha) bo'lsa, unda munozarani uyushtirishning o'ziga xos tomoni bor. Bu qolda baxs guruxi shartli ravishda a'zolariga aniq mavqelarini bayon qilingan qolda uchga bo'linadi. Birinchi gurux – «fikrlarni jamlovchilar»-generatorlar guruxi deyiladi: ikkinchi-«tanqidchilar» va uchinchi gurux-«fikrlarni tezlatuvchilar-katalizatorlar» deb ataladi. har bir ajratilgan guruxning o'ziga xos funksiyalari bor «generatorlar» o'rtaga tashlangan muammo yoki baxs mavzusi bo'yicha o'zlaridagi barcha fikrlarni o'rtaga xolis tashlaydilar. Gurux a'zolaridan biri lider-ularni

umumlashtirib bayon etadi. So'ngra o'yinga «tanqidchilar» kirishadi. Ularning vazifasi – eshitgan fikrlariga tanqidiy nuqtai nazardan ular ichidagi «magzini» va «puchak» fikrlarni saralash. Shundan keyin vaziyatga harab, yana so'z «generatorlar»ga yoki «katalizatorlar»ga berilishi mumkin. Bildirilgan fikr va takliflarda mabodo xisobga olinmay qolgan jihatlar yoki noo'rin fikr bo'lsa yoki moxiyatan shu mavzuga aloqador bo'lgan, Lekin ikkala tomon xisobga olmagan biror jihat aniqlansa, tomonlar diqqatini haratish, kerak bo'lsa baxsni davom ettirishga ruxsat berish va uni yakun qilish taqozo qilinsa, ikkala guruxning o'yiniga baqo bergan qolda munozarani to'xtatish –«katalizator»larning vazifasidir. Ular ko'pincha ikkala gurux uchun xolis arbitrlar – «xakamlar» rolini qam o'ynashlari mumkin.

Maktabda bir sinf doirasida yoki talabalar guruxida axloqiy-ma'naviy mavzuda baxs uyushtirganda, yuqoridagi usulni qo'llash, imkoniyati bo'lsa, suxbatdoshlarni uchburchak-berk stol atrofiga to'plash mumkin. Demak baxslashuvchilarning fazoviy joylashishlari qam bu o'rinda ma'lum ahamiyat kasb etadi. Katta guruxlarda baxs yoki munozara uyushtirilganda boshlovchining roli ayniqsa kattadir. Chunki u har bir guruxdagi tortishuvlar va fikr almashinuvlarning boshida turmoqi, kerak bo'lsa, ular faoliyatini maqsadga muvofiq tarzda yo'naltirib turmoqi lozim. Kichik guruxdagidan farqli o'laroq, katta guruxlarda boshlovchi u yoki bu ichki guruxga yon bosmasligi yoki ularni o'zining shaxsiy fikriga majburan ergashtirmasligi kerak. Aks qolda, u o'zining faoliyati bilan boshqalar tashabbusiga salbiy ta'sir ko'rsatishi va baxsning yo'nalishini bo'zib ko'yishi mumkin. Shuning uchun katta guruxlarda uyushtiriladigan munozaraning mavzusi oldindan tanlangan va unga boshlovchi ma'lum ma'noda tayyor bo'lishi shart.

3.3 Breynstroming va uni o'tkazish texnologiyasi.

Munozaralar yuritishning yana bir shakli borki, uning nomini rus tilida «mozgovaya ataka» inglizcha-«breynstroming» deb ataladi. Bizning tilimizda bu tushunchaning aniq analogik tarjimasini yo'q, Lekin uni «miyaga xujum» yoki «fikrlar to'qnashuvi» deb atash mumkin. Metodning psixologik moxiyati shundaki oddiy munozarada baxslashuvchilar ko'proq ongli, asosli fikrlarni bayon etishga harakat qiladilar. Bunda esa baxslashuvchilarga miyaga qanday fikr quyilib kelsa, uni tanqidsiz va asoslamay erkin, «tilga nima kelsa» aytish imkoniyati beriladi. Bu narsa ko'proq muammo ancha notanish, savol murakkab yoki noaniq bo'lgan sharoitlarda qo'l keladi. Ya'ni, bunda «erkin assotsiatsiyalar»ga yo'l beriladi va oxir oqibat guruxning o'zi ma'lum ratsional «maqizni» ajratib oladi. Bu usulni birinchi marta Amerikalik olim A. Olborn 30- yillarda taklif etgan va yirik loyixalarni rejalashtirish va oldindan uning natijalarini bashorat qilishda ma'lum yutuklarni qo'lga kiritgan edi. Lekin keyinchalik mutaxassislar uni faqat nostandart, o'ziga xos echimi bo'lgan vazifalarni muxokama qilgandagina qo'llash mumkin, degan fikrni bildira boshladilar. Biroq to'g'ri tashkil etilgan breynstromingning amaliy afzalliklari ko'p. Faqat bunda quyidagi qoidalarga rioya qilish kerak:

Jumlalar juda qisqa bo'lishi kerak, lekin ularni asoslanishi shart emas.

har qanday jumla yoki fikr tanqid qilinishi mumkin emas, ya'ni fikrlar tanqiddan xolidir.

Mantiqiy fikrdan ko'ra, fantastik yoki qo'qqisdan, tasodifan miyada paydo bo'lgan fikr muximroq.

Fikr yoki bildirilgan qisqa muloxaza qayd etiladi.

Bildirilgan fikr yoki qoyalari u yoki bu ishtirokchilik, deb ajratilmaydi, ya'ni ular muallifsizdir.

Fikr yoki yaxshi qoyalarni tanlash aloqida «tanqidchilar» yoki guruxning norasmiy liderlari tomonidan amalga oshiriladi. Yuqoridagi gurux katta bo'lganda baxs uyushtirishda qam generatorlarga ushbu usulda imkon berish tajribada yaxshi natijalar beradi.

Breynstorming, ayniqsa 50-yillarda Amerika va Frantsiya davlatlarida turli texnologik muammolarni xal qilishda keng qo'llanilgan va uning natijalari ko'plab maqola va kitoblarda umumlashtirilgan. Lekin ommaviy qo'llashda ayrim tortishuvlar paydo bo'ldiki, ayniqsa yoshlar auditoriyasida uni ishlatishdagi noqulaylik borligi aniq edi. Ammo baribir, yuqorida ta'kidlanganidek kishilarni faol ijtimoiy psixologik muloqotga tayyorlash, nostandart muammolarni echish va odamni umuman guruxga ko'niktirish maqsadida undan foydalanish mumkin va bu jihatdan qator afzalliklari va tadbqiqiy ahamiyati mavjud.

Tayanch iboralar:

Munozara, T-guruxlar, «generatorlar» «tanqidchilar» «katalizatorlar» Breynstorming.

Nazorat savollari:

Munozara usulini tadbqiq etgan psixologlarning faoliyati haqida nimalarni bilasizq

Munozara usulining ijtimoiy psixologik ahamiyatini ko'rsating.

Munozara metodlarining asosiy vazifalarini ko'rsating.

Munozaralarni tashkil etishda qanday koidalarga rioya etish zarur.

Breynstormingni o'tkazish texnologiyasi qandayq

7 – Mavzu. O'yin metodlari va ularning ijtimoiy faollikni oshirishdagi roli.

Reja:

O'yin metodlarining klassifikatsiyasi va ularning psixologik mohiyati.

Rolli o'yinlarni tashkil etish texnologiyasi.

Rolli o'yinlar jarayoni va shakllari.

Ilmiy va ommabop adabiyotda «o'yin» tushunchasi keng ma'noda ishlatiladi. M: aktyorlar o'yini, bolalar o'yini, shaxmat o'yini va x.k. (strategik o'yinlar, qayol

yoki fantaziya o'yinlari). Ko'pgina psixologik tadqiqotlar aynan bolalar o'yinlariga baqishlangan. Rus psixologi D.B. Elkonin «Nima uchun bolalar o'ynadilarq» degan savolga to'laqonli javob topish maqsadida o'zining ko'p yillik ilmiy izlanishlarini «O'yin psixologiyasi» (Psixologiya igro') kitobida umumlashtirgan (1960). Unda muallif o'yinlar genezisi – kelib chiqishi, uning mohiyati, bola taraqqiyoti va shaxs shakllanishidagi o'rni va ahamiyatini yoritishga harakat qilgan. Bolalar, deb yozilgan kitobda, - o'yinda kattalarning ijtimoiy qulq-atvoriga taqlid qilish yo'li bilan ular faoliyatini qaytaradilar.

Yuqorida ta'kidlaganidek, o'yinlar kategoriyasi nafaqat bolalar, balki kattalar faoliyatiga qam xos. Bolalar va kattalar o'yinlarida qator umumiyliklar mavjud:

a. ikkalasida qam rollar improvizitsiya qilinadi, boshqacha qilib aytganda qayotda bor bo'lgan u yoki bu harakatlar, qulq-atvor shakllari qaytariladi.

b. o'yin faoliyatidagi vaziyatlar ikkala qolda qam shartlidir.

v. o'yinda meqnat yoki boshqa turdagi ijtimoiy faoliyatning eng muqim tomonlari qayta tiklanadi.

g. tabiiylik, hissiylik-emotsional jihatlarining borligi kattalar va bolalar o'yinlariga xos bo'lgan jihatlaridir.

O'yinning eng muqim ahamiyati shundaki, unda tabiiylik sifati bo'lib, ayniqsa, bolalar o'yinida yaqqol seziladi, zero, ular unda o'zida ko'plab tabiiy eqtiyojlarni qondirishga harakat qiladi. Shuning uchun bo'lsa kerak, ma'lum taraqqiyot bosqichida bolalar tinimsiz o'ynaydilar, undan charchamaydilar va bundan qech qachon ular o'z sherigiga ma'naviy ziyon etkazmaydi. Bu narsalar o'yinning shunday qirrasini bilan boqliqi, unda qayol, hissiyot jarayonlari yaqqol tafakkurdan ustun keladi.

Ijtimoiy psixologik ahamiyatga ega bo'lgan kattalar o'yini esa asosan 2 vazifani bajaradi:

ma'lum ijtimoiy bilimlarni egallash

zarur ijtimoiy ustanovkalarni shakllantirish lekin bunday o'yinlarning tabiiy bolalar o'yinidan farqli jihatlarini qam bor:

a. bolalar o'yinlarida ijtimoiy rol o'zlashtirilsa, kattalarnikida bu rol yanada mustaqamlanadi, takomillashadi. M: bolalarning «meqmon-meqmon» o'yinlarida meqmon va mezbon harakatlariga xos bo'lgan asosiy qirralar o'zlashtirilib, taqlid asosida ko'nikmalar qosil qilinsa, kattalar shunga o'xshash «o'yinlarda» muomalaning eng mukammal va chiroyli jihatlarini mustaqamlab davr madaniyatiga xos qulq-atvor shakllariga o'rganadilar.

b. bolalar o'yinlaridagi rollar qayotiy vaziyatlarni umumlashtirgan qolda, umumiy tasavvurlar vositasida qaytarilsa, kattalarda bu narsa aniq vaziyatlar va yaqqol rollar vositasida amalga oshiriladi.

v. bolalar o'yinlari ma'lum ma'noda stixiyali jarayon bo'lsa, kattalar o'yinida qayotiy qoidalar, normalar, me'yorlar ataylab tashkil qilinadi va unga maxsus nazoratchilar-murabbiylar raqbarlik qiladilar.

g. bolalar tabiiy ravishda o'zlari kirayotgan rolni hissiy boshdan kechirib, o'yinga kirishsalar, kattalar ko'proq u yoki bu rolga o'zini identifikatsiya qilib sun'iy ravishda kiradi.

d. kattalar o'yini sifati va samaradorligi o'ynovchining qayotiy kuzatishlari va shaxsiy tajribasiga bevosita boqliq bo'ladi, bu o'rinda onglik, tashabbuskorlik va

eruditsiya, yaqqol omillarni umumlashtirish kabi sifatlar muqim rol o'ynaydi. Ijtimoiy psixologik bilimdonlikni oshirishga xizmat qiluvchi o'yinlar asosan 2 turga bo'linadi. Bu – operatsional o'yinlar va rolli o'yinlar.

Operatsional o'yinlar o'z mohiyati jihatdan, ya'ni ushbu faoliyat motivi, unda aqliy operatsiyalarning ishtiroki va xissiy ko'rinishi jihatidan muammoli vaziyatlarni tahlil qilishga o'xshaydi. Lekin ayni tizimga tushirilmagan, spontan munozaradan farqli, unda o'yinning umumiy stsenariysi bo'lib, oqibatda qabul qilinadigan harorlar ijtimoiy normalarga mos kelishi «to'g'ri» yoki «noto'g'riligi» amoritlik belgilab qo'yiladi. Shuning uchun qam bunday o'yinlarda qayot sinovlaridan o'tkazilgan ijtimoiy tajribaga asoslangan vaziyatlar ishlatiladi. M: qozirda keng tarqalgan ishbilarmonlik o'yinlari (Delovo`e igro`) yoki boshharuv o'yinlari shular jumlasiga kiradi. Agarda boshliqning xodimning qabul qilish vaziyati o'ynalayotgan bo'lsa unda boshharuv tajribasida ilgari yuz bergan bar nechta alternativ qulq shakllari oldindan kelishilgan qolda uynaladi va shular asosida o'yinga baqo beriladi. Chunki amaliy o'yinlarda shaxslararo bevosita munosabatlar nisbatan cheklangan bo'lib, ularda rasmiyatchilik elementlari ko'p bo'ladi.

Demak, amaliy o'yinlar quyidagi vazifalarni bajarish kerak:

harorlar qabul qilish bilan boqliq bo'lgan tipik qayotiy vaziyatlarni modellashtirish.

Professional faoliyatda uchraydigan qulq-atvor shakllari va muloqotning turli qirralarini ochib beradi.

Ijtimoiy qulqda mavjud bo'lgan yangi kirralar bo'yicha bashorat qiladi va professional faoliyatning yangi xususiyatlarini ochadi.

Ko'pchilik, o'yin metodlarini o'ylab topganlarning vatani Amerika deb o'ylaydi. Lekin aslida uni 1-marta amaliy faoliyatda ruslar – Rossiyada qo'llashgan. 1936 yilda hozirgi Sankt-Peterburg shaxridagi Ishlab chiharish Akademiyasi talabalari «Ishlab chiharish dasto'rining keskin o'zgarishi munosabati bilan sanoatni qayta ko'rish» mavzusidagi o'yinni «Krasniy tkach» nomli fabrikada dam olish kunlari o'tkazgan edilar. Uning natijalari keyinchalik ommaviy axborot vositalarida muxokama qilingan, Lekin o'sha paytda fan mutaxassislari bu usulning moxiyatini to'la tushinib, uni qo'llab-quvvatlamagan edilar. Shuning uchun qam ilmiy adabiyotlarda Amerikada tashkil etilgan «T-guruxlar» tajribasi ko'proq yoritilgan.

hozirgi kunga kelib, 200 dan ortik operatsional o'yinlarning standart dasturlari bo'lib, ular o'quv, ilmiy-tadqiqot, xalq xo'jaligi maqsadlarida ishlatiladi.

har qanday operatsional o'yinni tashkil etishda quyidagi tamoyillarga amal qilish shart:

1. Ish o'yinlari ijodiy, professional tafakkurni rivojlantirishga xizmat qiladi. Shuning uchun tashkilotchi muammoli vaziyat echimining, uning ijtimoiy moxiyatini trening maqsadiga mosligini tiklashi va xulosalarini ishlab chiharishga joriy etishi kerak.

2. Ishlab chiharish jarayonlari va professional faoliyatni modellashtirish va uni real turmush vaziyatiga yaqinlashtirib, imitatsiya qilishga erishish zarur.

3. Trening tarbiyaviy jihatlarini sof o'yinning o'zidan yuqori qo'yish maqsadga muvofiq ekanligi.

4. O'yin qonun-qoidalar va normalarining barcha uchun tengligini doimo yodda

tutish lozim.

5. Maqsadga erishishning qator dialoglar va multiloglar (ko'p qirrali) tizimiga boqliqligi tamoyili.

Yuqorida qayd etilgan tamoyillarga bo'ysungan qolda o'yinni tashkil etish mutaxassislarining o'qishi va ular professional sifatlarining takomillashuviga xizmat qiladi. har-bir ijtimoiy vaziyat bir necha marta qaytarib o'ynalgani uchun qam ishtirokchilarda bir vaqtning o'zida qam o'yinchi, qam kuzatuvchi bo'lish imkoniyatlari mavjud. Rolli o'yinlar keng tarqalgan o'yin metodlari bo'lib, ular moxiyat jihatdan ma'lum obrazlarga kirish o'sha obrazga xos bo'lgan xissiyotlarni o'z boshidan kechirishni takazo etadi. Shuning uchun qam nemis olimi va mutaxassisi Margaret Forverg ulardagi drammatizatsiya elementining borligini, bu – «Shaxsda o'zida mavjud bo'lgan va o'zgalardagi begona obrazlarni to'zatishtish – korrektsiya qilish samarasidir», - de6 yozgan edi. (Vvedeniya v marksistkuyu sotsialnuyu psixologiyu. 1972). Muallif rolli o'yinlarni uch asosiy jihatlariga ajratadi: - o'yinning emotsional jihatdan mukammalligi;

- unda identifikatsiya va empatiya xodisalarining rivojlanganligi;

- boshlovchining aloqida, o'ziga xos mavqega ega ekanligi;

Rolli o'yinlarning korrektsion va amaliy ahamiyati shundaki, ularda har bir shaxs o'z real faoliyatiga yaqin bo'lgan vaziyatlarga tushiriladi va shu orqali uning ustanovkalari o'zgartiriladi. Bunda o'yin ishtirokchisining o'sha vaziyatni xissiy o'z boshidan kechira olishi katta ahamiyatga ega. Rolga kirishning esa quyidagi talablari mavjud;

a) kitob tilida gapirmaslik.

b) muloqotning barcha kodlari va sirlaridan foydalanish.

v) ovoz xususiyatlariga muntazam e'tibor berish, ya'ni intonatsiyalar, tovushlarning past–balandligi, ovozning emotsionalligi bu o'rinda rolni aniqroq idrok qilishga imkon beradi.

g) mimika va pantomimika elementlarini keng qo'llash;

d) har bir xolat va turishni jonlantira olish;

e) vaqt va fazoni doimo tushinib, xis qilib turish;

j) boshlovchini rolga kirganlar xolatlarini aniq tushunishi va ularga mos baqo berib turishi;

Rolli o'yinlarda eng avvalo ishtirokchi shaxs sifatida o'zligini namoyon qila boshlaydi. Rolli o'yinlarning o'z-o'zini namoyon qilish va shu orqali o'z qulqini tuzatishga imkon berishi xususiyatiga o'z vaqtida amerikalik olim Jon Mareno qam e'tibor bergan va o'zining psixodramatik texnikasida unga katta ahamiyat bergan edi. Texnikaning moxiyati shundan iborat ediki, ishtirokchi ichki ziddiyatlarga boy vaziyatni o'ziga o'xshash shaxslar bilan birgalikda xis qilish va uynash orqali tularoq qamda aniqroq anglaydi. Rolli o'yinlarning ijtimoiy psixologik ahamiyati qam aynan shu narsaga boqliq. Shuning uchun qam san'atkorlar, dramatik aktyorlar o'z maxoratlarini takomillashtirishda shunday psixotahlil usulidan keng foydalanadilar, zero, o'zini anglamaguncha, o'zga bo'lolmaydi, va aksincha, «o'zga bo'lish san'ati – o'zlikni anglamokdir».

Ushbu tamoyillarni xisobga olgan qolda Moreno keyinchalik «guruxiy psixoterapiya»ni qam rivojlantirdi, unda qam individning gurux qayotiga kirib borishi, gurux ta'siriga beriluvchanlik o'z ichki xolatlarini va o'zgalar ruxiy

kechinmalarini bevosita xis qilish orqali ro'y berilishiga aloqida e'tibor haratgan. har bir o'yin bir necha daqiqadan tortib, to1-2 soatgacha davom etishi mumkin, unda 2 kishidan tortib to10 kishigacha ishtirok etadi. O'yin jarayoni quyidagicha kechadi; avval tipik ijtimoiy psixologik vaziyat modellashtiriladi. M: agar bir maktab qayoti bo'lsa, o'qituvchilar, o'quv ishlarini boshharuvchi va xokazolar personaj sifatida har birining mavqei aniqlanadi va ishtirokchilarga muammo moxiyati tushuntiriladi. Barcha trening a'zolari vaziyat bilan tanishib chiqadilar va muammoli vaziyatdan chiqishning mos, maqsadga muvofiq yo'llarini qidiradilar. Bunda e'tibor berilishi lozim bo'lgan asosiy narsa–ishtirokchilarni soqlom shaxslararo munosabatlarga o'rgatish.

O'yin boshida boshlovchi har bir ishtirokchiga uning shaxsiy istagi va xususiyatini qisobga olgan qolda aniq personajlarni bo'lib beradi. Keyinchalik rollar almashinishi mumkin, ya'ni har bir rolni navbat bilan bir necha kishi o'ynab chiqishi mumkin. Masalan: stipendiyani odilona taqsimlash muammosini xal qilayotgan dekan roli yoki harzdor, lekin moddiy yordamga muxtoj talaba rollari bir necha marta o'ynalishi mumkin va oxirida qamma bir bo'lib, o'tgan xodisalarni tahlil qiladilar. Bunda ko'proq u yoki bu shaxsning roli aktyorona o'ynagani emas, balki rolga munosabat, vaziyatdan chiqishda emotsiyaning ishtiroki va rolni xis qila olganlik san'ati tahlil qilinadi.

Rolli o'yinlar orqali katta auditoriyalarda tinglovchilar oldida nutq so'zlash, turli ishlab chiharish vaziyatlari yoki yiqilishlarda nizoli vaziyatning oldini olish malakalarini qam shakllantirish mumkin. Ma'lum ijtimoiy malakani xosil qilish uchun trening qatnashchisi bir necha o'yinlarda ishtirok etishi zarur. Modellashtirilayotgan vaziyat maksimal tarzda real qayotga yaqinlashtirilishi, qatnashchilarning yoshi, professional kunikmalari bunda xisobga olinishi kerak.

O'yinlarni tashkil etishda boshlovchining roli katta bo'lib, u har bir ishtirokchining muammo «tashkarisida» yoki muammoga chetdan turib baqo berishga emas, balki vaziyatga «ichkaridan» baqo berish, unga xissiy kirishishga yordam berishi lozim. Buning uchun uning o'zi ushbu vaziyatni tula bilishi, guruxda yaxshi ma'naviy muxitning bo'lishi, ishonch, samimiylikka erishishi, o'zidagi barcha qobiliyatlarni ishga solgan qolda, ishtirokchilarga xissiy yordam berib turishi shart. Uning asosiy vazifasi – har bir ishtirokchini bolalarga xos xissiyotlar bilan o'yinga berilib ketishiga imkoniyat yaratishdir. Bu o'rinda ijtimoiy psixologiyada farq qilinadigan 3 asosiy rol haqida to'xtab o'tishimiz kerak.

Ijtimoiy qayotdagi ijtimoiy psixologik rollar asosan quyidagilardir:

«Katta» roli – u doimo yo'l ko'rsatuvchi, aql soxibi, u adashmaydi, chunki uning qayotdagi maqsadlari aniq va ravshan, uning taklif va fikrlari odatda boshqalar tomonidan e'tirozsiz qabul qilinadi. Bu rol xususida yana shuni aytish mumkinki, qayotdagi «katta» yoshga emas, ko'proq shaxsiy tajribaga, qayotga individual munosabatga boqliq. Shuning uchun ba'zan kichik yoshli bola qam o'zini «katta»day xis qilishi mumkin, bundaylarni qayotdagi laqabi – «yosh hari» yoki «keksa hari» bo'lib, ularda o'z-o'ziga baqo berish qamisha yuqori va turmush ikir-chikirlariga befarq bo'lmaydi.

«Ota-ona» roli – qam mavqe va ijtimoiy moxiyat nuqtai nazaridan kattaga o'xshaydi, Lekin unda ko'proq nasixatguylik sifatleri, mexribonlik, doimo qamxo'rlik qilish fazilatleri bilan uyqunlashadi. Bu rolni ijro etish uchun nikoqga

kirish yoki nikoq yoshida bo'lish shart emas, u odamning dunyoharashi, shaxs sifati va fazilatlariga ko'proq boqliq.

«Kichik» roli – Bu rol qayotda ko'proq uchraydi va uning mohiyati shundaki, odam doimo o'zgarar pand-nasixati va ko'rsatmalariga muxtoj bo'ladi, uni doimo boshharish va etaklash kerak. Bilim saviyasi yoki yoshidan qat'iy nazar «kichik» - doimo o'zgarar harakatiga taqlid qilish, tez, asossiz xulosalar chiharish, mantiqsizlikka qam yo'l qo'yish illatiga ega. Ko'pchilikka kichik rolda bo'lish qulay, chunki u o'z harakatlari va gapirgan gapi uchun mas'uliyat xis qilmaydi, boshqalardan andoza olishga o'rgangan. Yuqoridagi rollar mohiyatini nazariy jihatdan bir-biridan farq qilib, anglab olgan trening qatnashchilari ularni turli variantlarda qo'llashlari mumkin. M: shunday o'yin vaziyatini olaylik: oilada bir oz ishlab topgan jamgarmalarni qay yusinda oqilona sarflash ustida bosh qotirilmogda. Yuqoridagi uch rol nuqtai nazaridan kelib chiqadigan bo'lsak, bu rollarni olti va undan ortiq variantlarda trening qilish mumkin. M: Er navbat bilan yo «katta» yo «ota-ona» yoki «kichik» bo'lib pulni ishlatish xususida turlicha fikr muloxaza yuritadi, xotin qam turli ijtimoiy roldan kelib chiqib munosabat bildirishi mumkin. Bir vaziyat: xotin oila lideri, uning roli «katta»: «Aslida, adasi Sizning aytganingiz ma'qul-ku, Lekin men bir narsani aytay. Shu pullarni oilaga umuman naf keltiradigan yaxshi narsaga sarflasak-da, bizdan keyin bolalarga qam qolsa. Men yaxshilab o'yladim-bu pullarga...olgan ma'qul...». Ikkinchi vaziyat-xotin «kichik» rolda-«voy, men qaerdan bilay, bu pullarni nimaga sarflashni, o'zingiz nima qilsangiz qilavering, doim o'zingiz bilib ish qilardingiz-ku...!q». Uchinchi vaziyat: xotin «ota-ona» rolda-«Men sizga ishonamanki, to'plangan pullarni o'zingiz, farzandlar uchun ishlatarsiz, faqat bequda sarf-harajat bo'lmasa bo'lgani. Menga qolsa, albatta, uy-ro'zqordagi kamchiliklarga ishlatgan bo'lar edim, sizga qam shuni maslaqat beraman...». Shunga o'xshash erkak kishining mavqei qam yuqoridagi rollar nuqtai nazaridan har xil bo'lishi mumkin. Boshlovchi har bir ishtirokchining rolni qis qilishiga harab, uni ana shunday toifalarga bo'lishi va chiqmagan rolni yaxshiroq o'ynashga chorlashi qam eqtimol..

Rolli o'yinlarni tashkil etishda bir qator qiyinchiliklar mavjud bo'lib, ulardan eng muqimi-o'yin vaziyatining kattalar tomonidan noto'g'ri idrok qilinishi, unga rasmiy tus berilishi va kattalarning «bolalar» obrazlariga kira olmasliklaridir. Ushbu barerni (to'siqlarni) olib tashlashda etakchining o'rni muqim bo'lib, bir tomondan, rolli o'yinning predmeti bo'lmish ijtimoiy psixologik vaziyatni tanlay olgani, ikkinchi tomondan, ishtirokchilar oldiga muammoning qo'yilishi va har birining uni qis qilishga ko'mak berishi katta ahamiyatga ega.

Ijtimoiy psixologik vaziyat o'z ichiga quyidagilarni oladi: o'yinning syujeti, qo'yilgan ijtimoiy psixologik muammo, berilgan shaxslararo munosabatlarning harakteri. Demak, tanlangan vaziyat ikki asosiy talabga javob berishi kerak: a) uning mazmuni va muammoning harakteri real borliqqa, qayotdagi vaziyatlarga to'g'ri kelishi; b) uning ishtirokchilar uchun ahamiyatli bo'lishi. Agar shu jihatlariga boshidan e'tibor berilmasa, ishtirokchilarda trening haqida noto'g'ri tasavvur shakllanadi, uning maqsadi teskari talqin etiladi va samara kutilgandek bo'lmaydi. Shuning uchun ishtirokchilarni o'yin vaziyatiga to'g'ri yo'naltirish, ularning har birida to'g'ri motivatsiya va qiziqishni qosil qilish boshlovchidan qam tajriba, qam psixologik malaka talab qiladi. Ana shu jihatlar o'yin mazmunining

qatnashuvchilarning xotirasida uzoq muddatda saqlanishiga va faol ustanovkalarga aylanishiga sabab bo'ladi.

Rolli o'yinlar jarayoni. Bu jarayon ba'zan psixologik amaliyotda psixodramatik seans deb qam atalib, uning asoschilaridan biri, yuqorida ta'kidlanganidek, J. Morenodir. O'yin jarayonidagi asosiy shaxslardan biri-boshlovchidan keyin ijtimoiy psixologik vaziyatning markazida to'rgan shaxs, uni ilmiy adabiyotlarda protogonist deb atashadi. Uning ijtimoiy psixologik vaziyatdagi muammo qamda ziddiyatlarni qal qilishdagi roli kattadir, chunki u aynan voqealarning markazida turadi. Unga o'z rolining barcha jihatlarini har tomonlama namoyon qilish ququqi beriladi, boshqa rollar esa uning tabiatidan va xususiyatlaridan kelib chiqadi. Ya'ni protogonist asosiy muammoni eltuvchi va boshqalarni o'ziga ergashtiruvchidir. Rollar o'ynab bo'linganidan so'ng uning muqokamasi boshlanadi, unda barcha guruq a'zolari ishtirok etadilar va ularning har biri o'zini protogonist o'rniga qo'yib ko'rishga harakat qilishi kerak. Psixodramada odam o'zini turli rollarga kira olishini sinab ko'radi, ya'ni bunda interpersonal tajribaning oshishiga qamda har bir shaxsning o'zidagi va boshqalardagi ustanovka va munosabatlarning qis qilinishiga imkoniyat tuqiladi. M: erkak kishi ayolni identifikatsiya qilishi, yosh odam keksani, bola kattani, katta bolani, rollar egiluvchanligi qis etiladi.

Klassik psixodramada, ayniqsa, «rejissyor» rolidagi boshharuvchi shaxsining roli katta. U qam o'yinni saqnaga qo'yuvchi, qam terapevt, qam psixoanalitik rolini o'ynaydi. Butun o'yin davomida u o'yinning katalizatori, har bir harakatning muvofiqlashtiruvchisi, rollarni aniq personajlar shaklida ishtirokchilarga bo'lib beruvchidir. U o'zining boshharuvchilik rolini ado eta borib, odamlarni ijtimoiy vaziyatni qis qilish va undan chiqish choralari yuzasidan terapevtik ko'rsatmalar berib boradi. har bir seansda rollarni almashtiruvchi va protogonistni tayinlovchi qam u qisoblanadi.

Rolli o'yinlardan kutilgan samaraning ijobiy bo'lishini ta'minlovchi bir qancha usullar mavjud. M: ulardan biri «rollar almashinuvi» deb atalib, seans mobaynida protogonistlar va boshqa rol ishtirokchilarining o'rinlari almashtirib turiladi. M: birinchi ko'rinishda faol protogonist bo'lib o'ynagan shaxs boshqa ko'rinishda qo'shimcha personaj rolini o'ynashi, bir holatda o'qituvchi rolidagi odam keyin ota-ona yoki o'quvchi bo'lishi mumkin. Demak, o'sha vaziyatdagi har bir personaj ichki dunyosiga kirish-to'la ma'noda o'sha vaziyatni qis qilishiga va unga moslashishiga yordam beradi. Yana bir usul «o'xshash cheqralar» deb atalib, uning mohiyati shundaki, o'yinning yanada ta'sirchan va samarali bo'lishi uchun 2 kishiga oldindan aynan bir xil rol beriladi, birinchi bosqichlarda ularning har biri aynan bir xil harakatlar bilan rolga navbatma-navbat kiradilar, faqat ma'lum bosqichdagina ularga «o'z» harakatlari yo'nalishini ishlab chiqish va kerak bo'lsa, ularga o'zgartirishlar kiritish mumkin. Yana bir usul shuki, «monolog» deb atalib, bir shaxsga ma'qul darajada o'z xissiy kechinmalarini to'liq bayon etishga imkoniyat beriladi. Ya'ni vaziyat, muammo va stsenariy boshlovchi tomonidan beriladi, faqat rol o'ynovchi uni o'zicha xissiy kechinmalarga boyitish va shu orqali har bir individ ruqiy dunyosining boyligini va o'ziga xosligini namoyon qilishi mumkin. Bundan tashhari har bir rolli o'yin vaziyatiga mos qolda uni tashkil etishning o'ziga xos shakllari qam bo'lishi mumkin, bu qam o'yin

metodlarining imkoniyatlarini yanada kengaytiradi. M: «Seqrli magazin» o'yini, unga ko'ra, o'yin ishtirokchilari turli harakter xususiyatlarini ifodalovchi rollarni imitatsiya qiladilar. M: biri «aql», ikkinchisi «iroda» uchinchisi «iffat» va q.k. Protogonist «seqrli do'konga» kirib o'zida etishmaydigan qadriyat, ya'ni sifatni o'zida bor bo'lgan, unga «qadrsizroq» sifatga almashtirib ketishi mumkin, o'zini-o'zi tahlil qilib tarbiyalash dasto'rini ishlab chiqishda bu o'yinning ahamiyati katta.

Shunga o'xshash «notanish odam bilan tanishish», «kelajakni tasavvur qilish», «oynadagi aks» kabi o'yinlar qam shaxsning o'zini-o'zi ruqiy tahlil qilish va o'z qulq-atvorini to'zatishtida katta ahamiyatga egadir. Bu o'yinlar o'z oldiga qo'ygan maqsad va mazmuniga ko'ra turlicha bo'lishi va aniq maqsadlarga xizmat qilishi lozim.

Vaziyatli treningning qayotdagi ta'sirchan misoli sifatida AQSh maktablaridan birida o'tkazilgan eksperimentni keltirish mumkin. O'sha maktabda bolalar o'rtasida keng tarqalgan etnik ziddiyatlarning oldini olish uchun quyidagi ish amalga oshirilgan. O'qituvchi sinf o'quvchilarini «ko'k ko'zlilar» va «qora ko'zlilar» toifasiga ajratgan, «ko'k ko'zli» bolalarni ma'lum vaqt mobaynida tinimsiz qo'llab-quvvatlab, boshqalarni kamsitavergan. Vaqt o'tgach, uni aksini qilgan, ya'ni endi «qora ko'zlilar» har qanday qilmishlari uchun faqat maqtov olishgan. Shu eksperiment davomida har bir guruq vakili «e'zozlanganlar», «kamsitilganlarning» aqvoli qanday bo'lishini o'z boshidan kechirgani uchun qam bir-birlariga nisbatan munosabatlarda ko'z rangi yoki qaysi ijtimoiy toifaga taaluqlilik omili ruqiy munosabatlarga ta'sir qilmasligi haqida xulosa chiharishga o'rganganlar. Bu eksperiment «klassik sotsiodrama» qam deb ataladi. Shunga yaqin «pedagogik psixodrama» qam borki, uning yordamida tarbiyasi oqir qisoblangan bolalarni tarbiyalashda foydalaniladi. Bu uslublarning barchasi o'z mohiyati jihatidan o'yindir, Lekin ular ko'pincha qayotiy vaziyatlar doirasida maxsus sharoitlarda o'tkazilsa, qulq-atvorni to'zatilishiga erishiladi.

Amerikalik olim E.Brenning transakt tahlillari metodi qam shunga yaqin, faqat unda odamlarni qam bir ijtimoiy vaziyatlardagi samarasiz (nojo'ya, bequda) harakatlari tahlil qilinadi va o'yin vositasida ishtirokchilar to'g'ri harakatlarga o'rgatiladi.

Shunday qilib o'yin metodlarini qo'llash soqalari niqoyatda ko'p, ular doimo insonni qayotda to'g'ri mavqega ega bo'lishiga, o'zi istagan, orzu qilgan qayotiy vaziyatlarni o'zi yaratishga o'rgatadi va undaydi. O'yinning har qanday shaklini tashkil qilishda va uni samarali o'tkazishda, tabiiyki, trenerga ijtimoiy psixologik bilimdonlik, qayotiy, tajriba muloqot san'ati va sabr toqat kerak. Shuning uchun qam o'yinni o'rganish va o'zi bilgan narsalarni birovlariga o'rgatish malakasiga psixokorreksion maqsadlarga erishish mumkin.

Tayanch iboralar: O'yin, operatsional o'yinlar, rolli o'yinlar, rolga kirish talablari, guruqiy psixoterapiya.

Nazorat savollar:

Ijtimoiy psixologik bilimdonlikni oshiruvchi o'yin turlarini ko'rsatingq

Rolga kirishda qanday talablarga rioya etish kerakq
O'yinlarni tashkil etishda boshlovchining o'rni qandayq
Ijtimoiy psixologik vaziyat nimaq
Rolli o'yinlar jarayonini tasvirlab bering.
Rolli o'yinlar samaradorligini ta'minlovchi usullar qaysilarq

8- Mavzu. Pertseptiv trening va uning ijtimoiy psixologik xususiyatlari.

Reja.

1. Pertseptiv treningning shaxs uchun ahamiyati.
2. Pertseptiv va senzitiv treninglarni tashkil etish shartlari.
3. Pertseptiv treningning asosiy bosqichlari.
4. Senzitivlikning turlari.

Pertseptiv trening qam ijtimoiy psixologik treningning bir shakli bo'lib, u qam eng avvalo shaxsni o'z-o'zini to'g'ri anglash va tushunish orqali boshqalarni to'g'ri roq bilishga va ular bilan mos munosabatlar urnatishga haratadi. Ushbu trening to'rining asl moxiyati shundaki, unda ishtirok etuvchi shaxs avvalo o'zidagi ayrim xissiyotlarni uygotish orqali o'z qilmishlarini xolisona baqolash va shu orqali o'zgarlar ichki olamida ruy beradigan xissiy kechinmalarni anglash imkoniyatiga ega bo'ladi, natijada o'z-o'zini mukammallashtirish dasto'rini ishlab chiqadi. Pertsiptiv trening jarayonida ishtirok etuvchilar o'zlari o'zgarlar ko'z ungida qanday baqolanishlarini, o'zgarlar mavqeida turib, o'zlariga to'g'ri baqo berish va o'z qulqiga o'zgarlardan beriladigan munosabatni xis qilishga muvaffak bo'ladilar. Ilmiy adabiyotlarda pertseptiv trening ba'zan senzitiv trening qam deb ataladi. Zero, «senzitiv» trening ma'nosi – sezgirlikdir. Ya'ni senzitiv trening mashqulotlarida odamning shaxslararo munosabatlarda namoyon bo'ladigan xissiyotlarga sezgirligi oshadi.

Bu usul asrimizning 50–yillarida yuzaga kelgan bo'lib. U asosan pedagoglar, rejissyorlar, psixoterapevtlar, psixologlar tomonidan turli meqnat jamoalari raxbarlarini o'qitish va ulardagi kommunikativ qobiliyatlarni o'stirishda qo'llanilgan mashqulotlarda ishtirokchilar «o'zgarlar oyoq kiyimida yurish» vaziyatiga solinib, shu orqali ularda birovlar bilan muloqatga kirishganda extiyot bo'lish xissi va empatiya tarbiyalangan. Usulning muxim xususiyati shundaki, T-guruxni tashkil etishda shaxsiy faoliyatni yunaltirishda qatnashchilarga maksimal darajada erkinlik beriladi. Bunda ishlatiladigan eng o'ziga xoslik shuki, o'yin ishtirokchilariga oldindan nima bo'lishi haqida deyarli xech qanday ma'lumot berilmaydi. O'yin qatnashchilari guyoki kommunikativ vakuum xolatiga tushiriladi. Shuning uchun qam bu jarayonning samarasiga «sinashlar» va «xatoliklar» vositasida erishiladi.

Shunday qilib, pertseptiv treningda ishtirokchilar faoliyatida aqliy (intellektual) jarayonlardan kura xissiyotlar, emotsiyalar muxim rol uynaydi.

Pertseptiv treningni tashkil etish shartlari.

Mashqulotlar boshlanishidan avval ishtirokchilarga liderlik, motivatsiya, shaxslararo muloqot, guruxiy jarayonlar, shaxs tiplari haqida ma'ruzalar o'qitiladi,

amaliy mashqulotlar oldidan har bir ishtirokchiga yozma matnlar berib chiqiladi, ularda qam ma'ruzalarda ko'tarilgan muammolarga oid amaliy xulosalar va tavsiyalar mavjud bo'ladi. Bo'larnig barchasi aslida umumiy «fon» rolini uynaydi va qatnashchilarni o'yinga ruxiy jihatdan tayyorlaydi.

Trening mashqulotlarida o'rtacha 6-15 kishi qatnashadi va ular 2 sutkadan tortib to 4 xaftagacha davom etishi mumkin. Guruxda turli yosh va kasb vakillari bo'lishi mumkin, ular bir-birlarini tanimasliklari kerak. Odatda pertsptiv trening biroz gayritabiiy sharoitlarda, M: maxsus trenirovka markazlarida, mexmonxonalarda, shahar tashkarisida, saylgoxlarda o'tkaziladi. Lekin oxirgi yillarda ko'p joylarda tashkil qilinayotgan ana shunday treninglarda kasbi bir yoki bir biriga yaqin kishilar guruxida qam o'tkazilmokda va u ijobiy natija beryapti. Odatda mashqulotlar sessiyalar deb ataladi va ularga ijtimoiy psixolog yoki amaliyotchi psixolog raxbarlik qiladi, Lekin uning roli o'ziga xos xususiyatga ega bo'ladi. Ya'ni u ma'ruzalar o'qishdan tashkari o'zaro muloqatlar jarayonid «katalizator» sifatida guruxiy jarayonlarni faollashtirishga bevosita aralashishi va muloqotga tabiiy ishtirokchi sifatida kushilib turishi mumkin. Treningning asosiy talablaridan biri shuki, unda kundalik qayotda odatlanib qolingana muloqot tizimlari shaxsni qayotdagi mavqei yoki obro'siga e'tibor berishlari mavjud bo'lmaydi. Chunki ishtirokchilar erkin muloqot jarayonida o'zlarini boshqalar tomonidan qanday idrok qilayotganliklarini anglashlari va shu orqali o'zlarini idrok qilishga muyassar bo'lishlari kerak va bu narsa ko'pincha o'yindan keyingi munozaralarda kurib chiqiladi.

Pertsptiv treningning 3 asosiy bosqichi mavjud.

1. Kirishish bosqichi. Bunda gurux a'zolari o'rtasida o'zaro ilik munosabatlar urnatilishi, ularda ustanovkalar, harashlardan kutilish imkoniyati mavjud bo'lishi lozim. Shuning uchun bo'lsa kerak birinchi bosqich «mo'zning erishi» qam deb ataladi.

2. O'zgarish bosqichi. Bunda yangicha sifatlar va sabablar shakllanishi boshlanadi va gurux a'zolari bir-birlari bilan yaxshi munosabatlar urnatilganligi sababli bir birlaridan tortinmaydigan bo'ladilar.

3. Mustaxkamlanish bosqichi, obrazli aytilsa, bu bosqich «mo'zning yana qayta kotishi» qam deyiladi. Bu gurux tan olgan va ma'qo'llangan, shaxs uchun manfaatli sifatlar mustaxkamlanadi va yangicha munosabatlar tizimi shakllanadi. Xosil bo'lgan tizim uzoq muddat xotirada saqlanadi.

Pertsptiv treningning ishtirokchilari barcha bosqichlardan utishlari shart va ularda qaysi bosqichning kay darajada uzoq kechishi gurux a'zolarining shaxsiy xoxishlari, qayotiy tajribalari va istaklariga boqliq. M: ko'pincha birinchi bosqichda muloqot ruy beradi va a'zolar munozaralar va o'yinlar vositasida turli vaziyatlarga o'zlarini qo'yish orqali yangi harashlarni shakllantirishga ko'p vaqt sarf qiladilar.

Pertsptiv trening o'yinlaridan biri – ko'r-ko'rona ishonch deb atalib, unga ko'ra, ishtirokchilar 2 guruxga bo'linadilar. 1-gurux a'zolarining ko'zlari boglanadi va ularni bittama- bitta ikkinchi gurux a'zolari etaklab, yo'l ko'rsatib boradilar. O'yin 10 minutgacha davom etadi va bu davrda ishtirokchilar gaplashmaydilar. 10 minutdan so'ng rollar almashinadi, endi boshlovchi «ko'zi ojiz» rovida bo'ladi. Odatda 1-bosqichda ko'zi boqlangan o'z boshidan oqir qismatni kechirgani uchun

qam sherigini etaklashda ko'proq extiyotkor bo'lib, kiynamay etaklay boshlaydi. Kechirilgan xissiyot o'yin tugagach, keng muxokama qilinadi. Bu o'yinning ijtimoiy moxiyati shundaki, u orqali boshliq va bo'ysunuvchi, nochor va baxtli odamlar toifalarining ruxiy kechinmalari tahlil qilinadi qamda qayotda tushkunlik yoki tajribasizlik tufayli nochor insonlarga qanday muomalada bo'lish kerakligi haqida xulosalar chihariladi.

Ko'pincha shunday o'yinlarda ayrim shaxslar sira guruxga qo'shila olmaydilar, bu qam ularning jamiyatdagi mavqelari va odamlarga munosabatlarini yaqqol namoyon qiladi, masalan ana shunday o'yinlarning birida bir raqbar xodim «Men xech kimga qo'shila olmayapman, meni gurux qabul qilmayapti-kuq», - deb e'tirof etgan. Shunda gurux azolari: «To'g'ri, siz o'zingizni go'yoki oramizdagi ayqoqchiday tutyapsiz, o'zingizni katta olmay, qamma qatori tuting», - deb unga tanbex berishgan. Demak, o'sha boshliq ishda qam yangi xodimlar yoki yangi shaxslar bilan tez «til topishib» keta olmaydi, unda «subordina» kasali bor. O'yin mobaynida o'sha shaxsdagi ana shu illat tuzatilgan. Demak, senzitiv yoki pertseptiv trening jarayonida gurux a'zolari o'rtasida doimiy «teskari aloqa» ning bo'lishi katta ahamiyatga ega. Chunki ishtirokchilar doimo turli vaziyatlarda o'zining va o'zgalarning qulq-atvorini kuzatishi qonuniyatiga ega bo'ladi va bunda shaxsning o'ziga xos sifatleri tarbiyalanadi. Umuman, sentiziv treningning ijtimoiy ahamiyati shundaki, u birinchidan, o'z-o'zini va o'zgalarni tushinish jarayonini tezlashtiradi va bunda shaxslararo idrok streotiplari tahlil qilinadi, ikkinchidan, guruxiy jarayonlarning o'ziga xos qirralarini xis qilish odatdagi kundalik muloqotda voz kechish mushkil bo'lgan «egoximoya» shablonlaridan kutilish imkonini beradi, uchinchidan, birovlarning dardini xis qilish, co'zlarini eshitish qobiliyatini o'stiradi.

To'rtinchidan, turli vaziyatlarda to'g'ri va aniq savollar berish, zarur bo'lsa, ularga o'zi qam javob berish malakalari xosil bo'ladi.

Beshinchidan, o'zgalarni va o'zini tanqid qilish, muloqotning verbal va noverbal usullaridan samarali foydalanish va ularni o'zlashtirish sodir bo'ladi.

Bu usulni nazariy va amaliy jihatdan o'rganib chiqqan AqSh olimi G.Smit uning quyidagi turlarini aniqlagan edi:

1. Kuzatuvchanlikka asoslangan senzitivlik. Bunda asosiy narsa, shaxsning kuzatuvchanlik qobiliyatiga asoslangan qolda nafakat o'zining, balki boshqalarning har bir harakati, nutqi, tana harakatlari, mimikalari va boshqa jihatlarini tashqi tomondan bevosita idrok qilish va kuzatuv tajribasiga tayangan qolda o'z harakatlarini to'zatishtish imkoniyatini beruvchi fazilatlariga ega bo'lishdir. Ya'ni insondagi bu sifatlar -kuzatuvchanlik qobiliyati shunday faol jarayonki, unda fakat ko'rish organlari orqali qayd qilingan tashki ob'ektlargina inobatga olinmay, balki bunda shaxs ko'rishni xoxlagan jihatlar qam ongda qayd etiladi. M: o'zi yoktirgan odamda bevosita qayd etilmagan sifatlar qam e'tirof etilishi mumkin. Ayniqsa, o'z-o'zini kuzatishga asoslangan introspektiv usul qam bunda katta rol uynaydi.

2. Nazariy sentizivlik. Bu shaxsning o'zidagi qoyalar, nazariy harashlarni o'zgalarning xissiyotlari, fikrlari va harakatlarini sharxlash va baqolash uchun ishlatish qobiliyatidir. M: shaxs tiplari haqidagi nazariy bilimlar bizga o'zgalarni osonroq bilishga yordam beradi.

3. Nomotetik senzitivlik. Atamaning ma'nosi grekcha «qonuniy o'rnatilgan» so'zidan kelib chiqadi, ya'ni, u yoki bu shaxsning o'zini va o'zgalarni bilish va ularning qulqiga baqo berish uchun o'sha shaxs mansub bo'lgan ijtimoiy gurux vakilining tipik fazilatlaridan foydalanish unga xos bo'lgan obraz qamda tushunchalarini ishlatish qobiliyati – nomotetik senzitivlikdir. Demak bunda shaxs o'zini va o'zgalarni aniqroq baqolash uchun o'sha ijtimoiy gurux vakilining «umumlashtirilgan obrazidan foydalanadi.

4. Idiografik sentizivlik - «o'ziga xos» so'zidan olingan bo'lib, nomotetikdan farqli ularoq, u har bir shaxsni o'ziga xos idrok qilish va shunday imkoniyatdan foydalanish qobiliyatidir. Bu qobiliyat «qaytarilmas, o'ziga xos » tushunchalaridan kelib chiqadi.

Senzitivlikning barcha yuqorida keltirilgan turlari, tabiiyki, aloqida-alloqida qo'llanilmaydi, amaliyotda esa o'yinlarni tashkil etishda ularni barchasidan oqilona foydalanishgina samara beradi. Shuning uchun qam ular haqidagi bilimlarga ega bo'lish, birinchi navbatda boshlovchi psixologlar uchun zarurdir.

Shunday qilib, agar ma'ruzalar tinglash jarayonida shaxs boshqalarning, umuman olganda o'zlarini qanday tutishlari haqida tasavvurga ega bo'lsa, T-guruxlarda uyushtiriladigan mashqulotlarda u o'zining jamiyatda tutgan o'rnini anglash, boshqalar tomonidan qanday idrok qilinayotganligini xis qilish, o'zgalarning unga ta'siri qanday bo'layotganini sezish imkoniyatiga ega bo'ladi va shu orqali boshqalarga nisbatan munosabat tuzilish tizimini mukammallashtiradi.

Sinektika bu o'rinda inson tasavvurlarini yanada rivojlantirish usuli sifatida turli mutaxassislar shaxs harshlarini qayta tahlil qilish usuli sifatida qo'shimcha yordam beradi. M: bu o'rinda «Robinzon» o'yinining o'ziga xos variantini taklif qilish mumkin.

Aytaylik, gurux, insonsiz orolga tushib qolgan, maqsad, katta qayiq yasash va orolni tark etish. Gurux a'zolari barcha yo'llar haqida fikrlashib, va nixoyat, 12 oy ichida shu oroldan chiqib ketish dasturini ishlab chiqadilar. Fikrlar, takliflar bajaruvchilar haqidagi fantastik obrazlar va yaxlit tizim guruxda ko'plab shaxslararo muammolarni yo'l-yo'lakay xal qilishni talab qiladi, natijada odamlar bir-birlarini yanada yaqindan bilib oladilar.

Tayanch iboralar: Pertseptiv trening, «umumiy fon» «sessiyalar» pertseptiv trening bosqichlari, Senzitivlik.

Nazorat savollari:

1. Pertseptiv trening moxiyatini aytib bering.
2. Pertseptiv treningni tashkil etish shartlari qaysilarq
3. Pertseptiv trening bosqichlarini ko'rsating.
4. Pertseptiv treningga misollar keltiring.
5. Senzitiv treningning ijtimoiy ahamiyati nimadaq
6. Senzitivlik turlarini sanab bering.

9-Mavzu. Ijtimoiy psixologik treningni tashkil etuvchi shaxs bilimdonligini

oshirish muammosi.

Reja

Ijtimoiy psixologik treningni tashkil etuvchilarni tayyorlash muammosi.

Trener shaxsiga qo'yiladigan talablar.

Boshlovchi trenerning asosiy vazifalari.

IPT da samarali muloqotga erishish omillari.

Ijtimoiy psixologik trening insonlar o'rtasidagi soqlom munosabatlarning bo'lishiga erishishni maqsad qilib qo'yar ekan, uni o'tkazuvchi, uyushtiruvchi shaxs va uning o'z ishini mukammal bilishi faoliyat samarasini ta'minlovchi asosiy omillardan biridir. Trening o'tkazuvchiga qo'yiladigan asosiy shartlardan va talablardan biri shuki, u muloqot jarayonining barcha qirralarini professional darajada mukammal egallagan bo'lishi kerak.

U qam bo'lsa- nazariy bilimlarni bevosita amaliyotda, trening jarayonida qo'llay bilishdir. Ularni odatda trenerlar, instruktorlar, boshlovchilar deb atashadi. Demak, treninglar uyushtiruvchi muassasa yoki tashkilotlarda eng avval e'tibor berilishi zarur bo'lgan narsa qam shuki, u erda ijtimoiy psixologik trening olib boruvchilarni o'qitish, tayyorlash ulardan mo'taxasis etishtirishdir.

Trener shaxsiga qo'yiladigan talablar quyidagilar:

U avvalo o'zgalar shaxsiga xos bo'lgan xususiyatlarni juda yaxshi bilishi va bundan inglizlar aytganidek « O'zgalar psixologiyasini bilish- ular ustidan xukmronlikning bir shaklidir» degan naqlni esdan chiharmaslikdir, Lekin bunda pedagogik altruizm- ya'ni o'zgalar manfaatini o'zinikidan ustun qo'yish xislati bo'lishi kerak.

O'zining shaxsiy fazilatlarini va psixologiyasini mukammal bilishi va uni boshhara olish qobiliyatiga ega bo'lishi zarur.

har qanday chigal yoki ziddiyatli vaziyatlardan chiqib ketishgina emas, balki uni oldini ola bilish, vaziyat to'g'ri kelganda esa bartaraf etib, ishtirokchilarga to'g'ri mslaxat bera olish

Empatiya, ya'ni o'zgalar xolatlarini chukur xis qila olish qobiliyatining mavjudligi.

O'zgaruvchan, moslanuvchan aql soxibi bo'lish, kutilmagan xolatlariga , o'zini oldindan tayyorlash, o'zini yo'qotmaslik.

O'z xatti harakatlarini doimo ma'lum makomda ushlab va kerak bo'lsa o'zidagi motorikani rivojlantira olish.

O'zgalar nutqi, reaksiyalarini aniq tushunish va tinglash, mimika va moxiyatlar harakatini to'g'ri talqin etish va tushunish

Tinglovchilar va o'yin ishtirokchilarining extiyojlari va qiziqishlariga harshi bormasligi

Rejalashtirish qobiliyatining bo'lishi, bunda oldindan kutilayotgan jarayonning barcha muxim va nomuxim jihatlarini oldindan taxminan bo'lsa qam ta'savvur qilib, aniq reja reja tuza olish

O'ziga ishonch, e'tiqodning mavjudligi, real tafakkur va irodaning bo'lishi

Boshlovchi trenerning asosiy vazifalari qam uning shaxsiga qo'yiladigan talablardan bevosita kelib chiqadi. Ya'ni u:

A) avvalo ta'lim dasturiga ega bo'lishi kerak

B) dasturga mos stsenariyalar tanlay bilish, kerak bo'lsa, har bir aniq xolat va vaziyatga moslashtirish, mashqulotlarni tashkil qilishda qam ushbu xolatlarga e'tibor haratish shart

V) qatnashchilarning yoshi, jinsi, kasbiy malakalari, madaniyat darajasi va extiyojlarini mos ravishda dastur va stsenariylarga o'z vaqtida tuzatishlar kiritish qobiliyatiga ega bo'lishi, mashqulotlar shakli, vaqti, joyini qam yuqoridagi omillarga mos ravishda tanlashi ularning samaradorligiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Imkoniyat boricha tinglovchilarni mashqulot boshlanishidan avval mavzu bo'yicha yozgan matnlar bilan ta'minlash va ma'ruzalarni iloji boricha o'zi o'qib, amaliy mashqulotlarga qam begonalarni jalb qilmagani ma'qul chunki bu erda «nimanga o'rgatish» va «qanday o'rgatish» degan savollarga javobgar shaxs bir ish bo'lsa, harakatlarda uyqunlik bo'lishi mumkin.

Ijtimoiy psixologik treningdan boshlovchi roliga duch kelgan shaxslarni jalb qilib bo'lmaydi. Chunki mashqulotlarni o'tkazuvchi maxsus tanlovda ishtirok etgan bo'lishi va unda uning kommunikativ maxorati, o'z-o'zini nazorat qila olish qobiliyati, bosiqiligi, xissiyotlarining muqobilligi, ularga ma'lum ma'noda turqunlik xos bo'lishi shart.

Tanlovchi umuman xolis ekspertlar, trenerlarni tayyorlash kurslari qam nisbatan uzoq muddatga mo'ljallangan mashqulotlar tizimidan iborat bo'ladi.

IPTdan samarali muloqotga erishish uchun quyidagi omillar xisobga olinishi maqsadga muvofiq:

A) maqsadning aniq bo'lishi, uning boshlovchi va ishtirokchilar tomonidan bir xil idrok qilinishi va tushunilishi. Demak bu o'rinda guruxiy va individual maqsadlar o'rtasidagi moslik va kelishuvning mavjudligiga e'tibor haratilishi shart.

B) Ikki tomonlama muloqotning mavjudligi, ya'ni fikr va xissiy kechinmalarning aniqligi, ochiqiligi va rostgo'ylik tamoyillariga e'tibor berish.

V) faol ishtirok va guruxdagi liderlikning a'zolar o'rtasidan teng taqsimlanishiga erishish, ya'ni guruxda yaqqol ko'zga tashlangan lider yoki doimo o'z xissiy kechirmalarini va irodasini boshqalarga o'tkazishga harakat qilayotgan shaxsning bo'lmasligi

G) ta'sir ko'rsatish yoki ruxiy tayziqning ishtirokchilar bilimlari, qobiliyatlari va malakalariga asoslanishi, Lekin bunda boshqalarning kamsitilishiga yo'l qo'ymaslik.

D) haror qabul qilish va munozaralarini yakunlash bosqichlarida vaziyatga harab, boshlovchining tashabbusini o'z qo'liga olish xukuqidan foydalanishi .

E) nafs va tortishuvilarga doimo to'g'ri, oqilona, konstruktiv tus bera olish, bu omil ishtirokchilar tashabbuslarini qo'llab-quvvatlaydi va ulardan shakllanadigan sifatlarning mustaxkamlanishiga zamin qozirlaydi.

J) gurux faoliyatining samaradorligi masalasi qam o'sha gurux a'zolari tomonidan baqolanishi o'yin munozarani yana davom ettirish yoki to'xtashish msalasiga oydinlik kiritadi, aks qolda boshlovchi bu masuliyatni o'z bo'yniga olsa unda gurux o'z faoliyatidan qoniqmay qolishi mumkin

Z) Birinchi gurux a'zolarining maksimal tarzda o'zini ko'rsatish, xattoki, o'zidagi yashirin emotsiyalarini va yangiliklarni namoyon etishga undash lozimki, toki u har qanday sharoitda qam o'z individualligini ko'rsatish qobiliyatiga ega bo'lsin.

Shunday qilib, ijtimoiy psixologik treningning samaradorligi bir tomondan, ishtirokchilarni faol qatnashishlarini va o'zlarini erkin xis qilishlariga boqliq bo'lsa, 2-chi tomondan, bu narsa boshlovchi, trener shaxsini xususiyatlariga bevosita boqliqdir. Shuning uchun qam trener yoki yosh bo'lsa va unda ijtimoiy treningning o'tkizish tajribasi etishmasa, u o'ziga xos va mos auditoriyani topib ishlashi, birdaniga kattalar guruxiga, no'malum kishilar bilan ishlashdan o'zini tiyishi kerak. Chunki agar u o'z amaliy faoliyatini boshidayoq maqlubiyatga uchrasa, xech qachon u trening mashqulotlari o'tkaza olmasligi mumkin. Bu unda shaxsiy tushkunlikni keltirib chiharib, o'zi yordamga muxtoj bo'lib qoladi. Boshlovchi qam o'z faoliyatining amalga oshirishda yuqorida ta'kidlanganidek, IPT ning turli shakllaridan ma'qulroq turidan boshlashi mumkin. Masalan: o'zidan yosh bo'lgan bolalar guruxida turlicha oson o'yinlar tashkil qilish, savol-javob guruxlarini uyushtirish, dumaloq stol atrofida turli qayotiy mavzularni muxokama qilishga o'rgatish mumkin.

Chunki, psixodrammatik o'yinlar, ayniqsa, sotsiadrammalar shaxsdan yuksak kasbiy sifatlarni. Insonlar bilan ishlash tajribasini talab qiladi.

Boshlovchidan talab qilinadigan psixologik professionalizmning asl moxiyati shundaki, odamlar ko'ziga xatti-harakatiga harab, ularning niyat-istaklarini, treningda ishtirok etish qobiliyatini taxminan oldindan chamalab olishi va o'yin davomida moxirlik bilan ular harakatini zimdan boshharish qobiliyatiga ega bo'lishi shart. Shuning uchun maxsus ijtimoiy psixologiya kurslarida taxsil olmagan, professional tayyorgarlikka ega bo'lmagan shaxslar treningni boshhara olmaydilar. Bundan tashhari boshharuvchi shaxslardan fidoyilik, o'z manfaatini o'zgalarnikidan pastroq qo'yishi. Sabr-chidam, tezkorlik, faxm-farosat sifatlari talab qilinadi. Bu sifatlari ma'lumki, nafaqat nazariy tayyorgarlik asosida balki. Ko'proq qayotiy muloqot va ijtimoiy faoliyatning turlarida faol ishtirok etish natijasidangina qo'lga kiritiladi.

Tayanch iboralar: trener, pedagogik altruizm, trenerning vazifalari, IPT samaradorligi omillari, psixologik professionalizm.

Nazorat savollari:

Trener shaxsiga qanday talablar qo'yiladiq

Trenerning asosiy vazifalarini ko'rsating.

IPT da samarali muloqotga erishish uchun qaysi omillarni xisobga olish maqsadga muvofiqq

Psixologik professionalizmning moxiyatini tushuntiring.

10-Mavzu: Ijtimoiy psixologik faol uslublarni maxalliy sharoitlarda qo'llash va mutaxassislar tayyorlashda ulardan foydalanish.

Reja:

Ijtimoiy psixologik treningni tashkil etishning xududiy va milliy jihatlari.

Ta'lim-tarbiya tizimida faol ijtimoiy psixologik tayyorlov usullaridan

foydalanishning ahamiyati.

Ijtimoiy psixologik bilimdonlik shaxs taqdiri va saloxiyatini belgilovchi muxim omil ekanligi.

Ma'lumki, yangilik doimo ayrim qiyinchiliklar va kishilar ongidagi to'siqlardan o'tib, qayotda o'z aksini topadi. Ijtimoiy psixologik treningning shaxs tarbiyasi, madaniyati va texnikasining qosil bo'lishidagi ahamiyati cheksizdir. Lekin bunga o'xshash texnologiyalar insoniy munosabatlar soxasida yangi bo'lib, ularni keng amaliyotda joriy etishda xalqning psixologiyasi uning ming yillar davomida shakllanib, xalq ongi va xotirasida saqlanib, mustaxkam o'rnashib ketgan an'analar, rasm-rusumlar va odatlar qatorida o'z o'rnini topishga aloqador maxalliy qamda milliy o'ziga xoslikni xisobga olish zarur.

O'zbek xalqi va O'zbekistonda yashayotgan boshqa millat vakillarida asrlar davomida shakllanib, sayqal topgan muomala madaniyati, odob-axloqqa aloqador fazilatlar va qadriyatlar borki, ular dunyo sivilizatsiyasi doirasida juda yuqori baqolanib kelinmokda. Lekin ana shu oliyjanob insoniy fazilatlarda ayrim jihatlar borki, ular aynan ijtimoiy psixologik treningni tashkil etish va o'tkazishda o'ziga xos xususiyatlarni keltirib chiharadi. M: o'zgalar fikriga erishish, shaxs yoshi va qayotiy tajribasini, jamiyatdagi obro'-e'tiborni har qanday sharoitda qam xisobga olish, tanqid yoki yoki o'z-o'zini tanqid qilishda yuz xotirlik fazilatlarini, o'z xissiy kechinmalarini o'zgalar oldida ochiq oydin izxor qilmaslik, Evropa standartlari bo'yicha ijtimoiy psixologik treningni tashkil qilish va o'tkazishga monelik qilishi mumkin.

Xalqning, ayniqsa yoshlarning yangiliklarga intiluvchanligi, yangi innovatsion texnologiyalar, xorijiy tillarni o'rganishga intiluvchanligi va bu boradagi yoshlar iqtidorini xisobga oladigan bo'lsak, ularda jaqon talablari darajasida treninglarni faqat yoshlar auditoriyasida tashkil etish maqsadga muvofiqmikan, degan tabiiy savol paydo bo'ladi.

Bizning fikrimizcha, har qanday vaziyat yoki omil doirasida qam etnopsixologik va xududiy o'ziga xosliklar xisobga olinishi zarur. Bu o'rinda shu narsa xech qanday e'tirozsiz qabul qilinishi lozimki, hozirgi davrda o'qitish va ta'lim-tarbiya tizimining barcha jabxalarida faol ijtimoiy psixologik tayyorgarlik usullaridan foydalanish va foydalanilganda qam uning eng samarali, millat psixologiyasiga mos uslublarni keng tarqib qilish va amaliyotlarda joriy etish lozim. O'zbekiston Respublikasida kadrlar tayyorlash bo'yicha milliy Dasturni amalga oshirishda qam uzluksiz ta'limning barcha bosqichlarida faol metodlardan keng ko'lamda foydalanish o'zining samarasini bermokda. Zero, bugungi kunda bilimdonlikning eng muxim jihatlaridan biri qam ijtimoiy psixologik bilimdonlikdir.

Ijtimoiy psixologik treningni tashkil etishning xududiy va milliy jihatlarini xisobga olish deganda nimalarni tushunamizq

1-dan, har bir treningning maqsadiga oydinlik kiritilayotganda, uning qaysi toifasi kishilarga mo'jallanganligiga harab tahlil qilish; M: ayrim psixodramatik o'yinlarda kattalar va kichiklar, erkaklar va ayollar, xattoki, turli kasb egallari va nasab vakillari aralash ishtirok etavergan. Lekin bizning sharoitimizda agar katta yoshlilar bilan yoshlarni, mansabdorlar bilan oddiy fuharolarni, erkaklar bilan

ayolarni qo'shib trening o'tkazish rejalashtirilsa, u o'zining yaxshi natijasini bermasligi mumkin. Bizning tajribalardan shu narsa ayon bo'ladiki, treningning boshlashdagi kirish qismida ishtirokchilar o'rtasidagi psixoemotsional tanglikning oldini olish uchun erkin muloqot yoki xushomadlar qilish mashqlari qam aralash jinsli auditoriyalarda juda qiyinchilik bilan kechdi. Odatda rollar almashinuvi mavjud bo'lib, ular sun'iy ravishda o'zgartirilganda qam, ular qulqida tortinchoqliq, ko'nglidagi bor gaplarni ayta olmasliklarini uchratish mumkin. Shuning uchun qisqa vaqt oraliqida o'tkazilgan treninglarda gurux a'zolarini o'ziga mos toifalarga qo'shish jonliroq muloqotlarga sabab bo'ladi.

2-dan, treningda ishtirokchilarning yashash sharoitlari, yashash xududi qam qisobga olinishi zarur. M: shahar va qishloq, ishchilar shaharchasi vakili bilan deqqonlar o'rtasidagi muloqotlardan tez samara olish qam oson emas. Xattoki, bunday toifali insonlar «tiliga» xos jihatlari mavjudki, ular muloqat paytidagi qiyinchiliklar va ruxiy anglashilmovchiliklarni keltirib chiharadi.

3-dan, o'yin usullarini T-guruxlarda qo'llashda qam kutilgan natijaga erishish uchun milliy qadriyatlar, milliy ta'b va did xisobga olinishi zarur kattalar guruxida o'yinni tashkil etish uchun gurux ishtirokchilarini ko'proq psixoemotsional ko'rinishlariga imkon yaratish, bir-birlarini yanada yaxshi tanib olishlariga sharoitlar yaratish zarur. Chunki bizning xalqimiz begonalar oldida o'z xisssiyotlarini yashirish, tortinchoklik, istixola kabi sifatlari borki, shu sababli odam sun'iy o'yin sharoitiga kunikish uchun ma'lum vaqt talab qilinadi.

4-dan, azaldan o'zbek oilasi va maxallalar faoliyatida ustivor bo'lgan jihat shuki, ayollar va erkaklar aloqida etalonlar bilan tarbiyalanganlar va ko'p xollarda ular faoliyati aloqida-alloqida tashkil etilgan. Shuning ta'sirida bo'lsa kerak, T-guruxlarda jinrlararo aralashuv ro'y berganda erkin fikrlash yoki harakatlar o'z-o'zidan cheklana boshlaydi. Shuning uchun munozara, baxs yoki rolli o'yinlar tashkil etishda qam jinsiy o'ziga xosliklar inobatga olinishi yoki o'yinchilarni maksimal tarzda faollik ko'rsatishlari maqsadida guruxlararo jinsiy bo'linishlarni qam xisobga olish darkor. Eksperimental kuzatishlar shuni ko'rsatdiki, M: qizlar guruxi aloqida sharoitga quyilganda, bemalol, emotsional jihatdan boy treninglar ko'rsatadilar, unda ular qam erkak, qam ayol, qam katta, qam kichik rollariga bemalol kira oladilar. Yigitlarning sof guruxida qam ikkala rolni uddalash xollari kuzatildi. Lekin aralash guruxlar sharoitida bunday samaraga erishish uchun ko'proq vaqt, psixologik maxorat va qaytarishlar talab qilinadi.

5-dan, maxalliy sharoitda shaxsning erkin o'z fikrini oxirigacha bayon etishga o'rgatish ma'lum qiyinchiliklar bilan ro'y beradi. Chunki xalq ongida o'zgalar fikri bilan xisoblashish «obro'li birovning» ishiga taqlid, o'qituvchi fikrini tanqidsiz qabul qilish an'analari mavjud. Bu jihat qam samarali treningni maqsadga muvofiq tarzda tashkil etishga ko'pincha to'siq bo'ladi.

Shuning uchun qam O'zbekiston sharoitida ijtimoiy psixologik treningni tashkil etishga juda puxta tayyorgarlik ko'rish, guruxlarni shakllantirishda yosh, jins va mavqe'ga boqliq jihatlarni xisobga olish, mashqlantirishni ma'lum muddatga uzogroq muddatli qilib tashkil etishga e'tibor berish zarur. Ayniqsa, bu o'rinda boshlovchi-trener shaxsiga beriladigan e'tibor katta.

Shu narsani yana xisobga olish lozimki, IPT lar meqnat jamoalaridagi ijtimoiy xodimlar- psixolog, sotsiolog va boshqalarning qam odatiy ishlaridan biriga

aylanishi, joylardagi mutaxassislarni psixologik korrektsiya qilishda treninglardan unumli foydalanish kerak.

Yangi ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlarda yoshlar tarbiyasining eng dolzarb muammolari haqida xukumat xabarimiz qam: «Demokratik jamiyatda bolalar, umuman, har bir inson erkin fikrlaydigan qilib tarbiyalanadi, agar bolalar erkin fikrlashni o'rganmasa, berilgan ta'lim samarasi past bo'lishi mukarrar» deb ta'kidlagan edi.(Karimov.I.A.- Barkamol avlod- O'zbekiston taraqqiyotining poydevori. Toshkent 1997. 15- bet)

Bu vazifaning naqadar dolzarb ekanligi xech kimda shubxa uyqotmaydi, zero, erkin fikrlay oladigan kishigina jamiyatda o'z mavqeini to'la idrok qilgan qolda boshqalar bilan normal insoniy munosabatlarda bo'la oladi va unga bunda umumbashariy qamda milliy qadriyatlarimizning eng nodir namunalari, shuningdek o'zining shaxsiy tajribasi asos bo'ladi. Bilimdonlikning muxim qismi bo'lgan ijtimoiy-psixologik bilimdonlik, ya'ni insoniy, demokratik munosabatlar tizimidagi teranlik esa shaxs takdiri va salohiyatini belgilovchi muxim omildir.

Amaliy ijtimoiy psixologiyada qayotimizning barcha jabqalariga faol kirib borayotgan ijtimoiy psixologik treninglar har bir shaxsning insonlar guruxida o'zini erkin sezishi va fikrlarini erkin bayon etishga o'rgatuvchi usul sifatida istiqbolli usullardandir. Bayon etilgan nazariy qamda amaliy tahlillar balki bugungi jamiyatimizdagi insonlar o'rtasidagi barcha munosabatlarni o'z ichiga kamrab olmasada, Lekin bu ish yo'nalishidagi ishlarning debochasi-boshlanishi sifatida yangidan-yangi loyixalar va mashqulotlar variantlari uchun yo'l ochishi shubxasizdir.

Imonimiz komilki, kelajagi buyuk davlatimizda buyuk ajdodlarga munosib vorislar etishib chiqadilar va ular o'z madaniy saviyasi, ma'naviyati va axloqi bilan jaqon madaniyati taraqqiyotiga o'z ulushlarini qo'shadilar.

Tayanch iborlar: maxalliy va milliy o'ziga xoslik, IPT tashkil etishning xududiy va milliy jihatlari.

Nazorat savollar va topshiriklar:

IPT larni tashkil etishda maxalliy va milliy o'ziga xoslikni xisobga olish nima uchun zarurq

Xududiy va milliy jihatlarni xisobga olish deganda nimani tushunamizq

IPT dan ta'lim-tarbiya tizimida foydalanishning ahamiyatini asoslab beringq

IPT larni maxaliy sharoitlarda samarali qo'llash yuzasidaan takliflaringiz.

11 - MAVZU: BOSHHARISH PSIXOLOGIIASI ASOSLARI

REJA:

1. Psixologiyada boshharish muammosi.
2. Guruxlarda raxbarlik va liderlik.
3. Boshharuv uslublari.
4. Raxbarlik sifatlari.

Boshharish psixologiyasi boshharuv faoliyati bilan boqliq bo'lgan

muammolarni, shaxs va shaxslar guruxi tomonidan boshqa guruxlar faoliyatini samarali tashkil etish va birgalikda faoliyatni amalga oshirishning psixologik mexanizmlarini o'rganadi.

Boshharish psixologiyasi boshliq faoliyatini analiz qilganda, asosiy diqqatni boshharish uning extiyoji yoki qobiliyatlariga mos yoki mos emasligi, qaysi individual xususiyatlariga ko'ra u boshliq darajasiga ko'tarildi, ishni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun u boshharuvning qaysi usullaridan foydalanyapti, xodimlarga psixologik ta'sir ko'rsatish maqsadida u qanday ta'sir uslublarini qo'llayapti kabi qator masalalarga haratadi.

Boshliq bo'lishga turli shaxslarning munosabatlari har xil: kimdir boshliqda bo'lgan imtiyozlarga, kimdir unga berilajak xuquqlarni, yana kimdir mas'uliyatni bo'yniga olishni ma'qul ko'radi. Shaxslarning boshliq funktsiyalari haqidagi tasavvurlari xilma-xil bo'lsa qam, boshliqdan real sharoitlarda odamlar guruxini ongli maqsad asosida faoliyatga yo'llash, ularga bosh bo'lish, turli tadbirlarni amalga oshirish, obro'ga ega bo'lish, har bir qilingan ish uchun javobgarlikni o'z bo'yniga olish kabi sifatlarning mujassam bo'lishi talab etiladi. Ayniqsa, boshliq uchun turli guruxlardagi, ko'p qolda bir boshliq uchun bir vaqtning o'zida bir qancha guruxlardagi shaxslararo munosabatlarning harakteriga javobgar bo'lish qiyinchiliklar tuqdiradi, chunki guruxdagi har bir shaxsning individualligi, ularning boshharuvchi funktsiyalari haqidagi tasavvurlarining har xilligi va guruxlarda norasmiy liderlarning borligi boshliqdan odamlar bilan ishlash borasida qam tajribaning, qam psixologik faxm-farosatning va sabr-qanoatning bo'lishini talab qiladi. Shuning uchun, qam kundalik qayotimizdi, qam ilmiy adabiyotlarda tez-tez, yonma-yon ishlatiladigan «lider» va «boshliq» tushunchalarining psixologik mazmunlarini analiz qilib chiqamiz. B.R.Parigin bu 2 tushunchani farqlab shunday yozadi:

1.Lider, asosan, guruxdagi shaxslararo munosabatlarni boshharsa, raxbar shu guruxdagi

rasmiy munosabatlarni boshharadi.

2. Liderlik kichik guruxlargagina xos xodisa bo'lsa, raxbarlikning xaq-ququqlari katta

guruxlar doirasida qam sodir bo'lishi, amalga oshirilishi mumkin.

3. Agar liderlik stixiyali, betartib jarayon bo'lsa, raxbarlik maqsadga haratilgan, jamiyatda ishlab chiqilgan normalar, tartiblar asosida saylovlar natijasida sodir bo'ladigan xodisadir.

4. Liderlik raxbarlikka nisbatan vaqtinchalik xodisa bo'lib, gurux a'zolarining kutishlari, ularning kayfiyatlari, faoliyat yo'nalishiga harab uzoqroq muddatda yoki qisqa muddatda ruy beradi.

5. Raxbar liderda yo'q bo'lgan ragbatlantirish va jazolash tizimiga ega bo'lib, shu asosda xodimlariga o'z ta'sirini o'tkazishi mumkin.

6. Lider guruxda harorlar, ko'rsatmalar, tashabbuslarni o'z ixtiyoricha, bevosita chiharishi mumkin, raxbarda esa ko'plab rasmiy ko'rsatmalar, rejalar, normalar, buyruklar mavjudki, ular doirasidan chiqib ketish qiyin.

7.Liderning faoliyati kichik guruxlar doirasida amalga oshiriladi, raxbar shu guruxdagi, kengroq ijtimoiy doiradagi vakil bo'lgani uchun uning vaholatlari qam keng, imkoniyatlari qam ortikdir.

Lider xech qachon yolgiz bo'lmaydi, u gurux a'zolarini u yoki bu harakatga chorlaydi, gurux a'zolarining psixologiyasi, kayfiyatlari, intilishlari, qiziqishlarini qammadan qam yaxshi biladi, ular ichida eng tashabbuskoridir. Turli xil liderlar mavjud:

Intellektual lider q gurux a'zolari ichida eng bilagoni, aql o'rgatuvchi, topkir.

Emotsional lider q gurux ichida eng xazilkash, dilgiri, xushchakchak, kungil so'rovchi,

o'zgalarni tushuna oladigan.

Irodaviy lider q guruxni ish-faoliyatga chorlay oladigan, dadil, kat'iyatli, irodali.

Ular vaziyat talabiga kura paydo bo'ladilar qamda bolalar ongida o'z sifatlariga kura obro' kozonadilar. Lider sifatleri yaxshi va yomon bo'lishi mumkin. Gurux liderga ergashganda, uni ibrat sifatida tanqidsiz qabul qiladi va barcha ishlariga ergashadi. Masalan: lider darsdan ko'chamiz desa, unga ergashganlar darsni tashlab ketadilar. Shuning uchun sinf raxbari sinfdagi rasmiy liderlar bilan birga, norasmiy liderlarni qam aniqlab, ular bilan qamkorlikda ishlashi zarur, o'qituvchining boshharish maxorati uning norasmiy liderlar bilan ishlash usulidir.

har qanday lider obro'ga ega. Obro'lilik shaxsning shunday xususiyatidirki, u boshqa shaxslarga qam emotsional, qam irodaviy ta'sir ko'rsata olish qobiliyatiga ega. Norasmiy obro'lilik, ya'ni shaxslararo munosabatlar orqali orttirilgan obro' eng samaralidir.

har bir lider yoki boshliq o'zicha individual (qaytarilmasdir). har bir boshliq o'z ish faoliyatini, boshharuv faoliyatini o'ziga xos tarzda tashkil etadi. Ijtimoiy psixologiyada boshharuv uslublari muammosi batafsil o'rganilgan. Asosan, boshharuv uslublari 3 xil:

Avtoritar.

Demokratik.

Liberal.

Avtoritar raxbar barcha ko'rsatmalarni ishchanlik ruxida, aniq, ravshan, keskin oxangda xodimlariga etkazadi. Muloqot jarayonida qam xodimlarga duk-pupisa, keskin ta'kiklash kabi kat'iy oxanglardan foydalanadi. Uning asosiy maqsadlaridan biri nima bilan bo'lsa-da, o'z xukmini o'tkazish. Uning nutqi qam aniq va ravon, doimo jiddiy tusda bo'ladi. Biror ish yuzasidan xodimlarini maktash yoki ularga jazo berish, tanqid qilishi sof sub'ektiv bo'lib, bu narsa boshliqning kayfiyatiga va o'sha shaxslarga nisbatan shaxsiy munosabatiga boqliq. Jamoa a'zolarining tilak-istaklari, fikrlari, maslaxatlari juda kam xolatlardagina inobatga olinadi, ko'pincha bunday istaklar yoki maslaxatlar to'g'ri dan to'g'ri duk-pupisa, kamsitish, ma'naviy jazolash yo'li bilan cheklanadi. Bunday raxbar kelajak rejaları, biror ishni qanday amalga oshirmokchi ekanini jamoadan sir to'tadi, uning fikricha, agar ularga aytaversa, obro'yiga salbiy ta'sir etadi. Xullas, u jamoadagi munosabatlardagi o'rni jihatidan «chetda», avtonom.

har bir xodimning qobiliyati, ishga munosabati haqida o'zining tasavvuri bor, shunga kura munosabatda bo'ladi. O'z ishiga fidoyi, jon dili bilan ishga kirishadi, tabiiyki, ish yuzasidan topshiriklar o'z vaqtida bajariladi. «temir raxbar». U raxbar bo'lgan jamoadagi o'zini qam, boshqalarni qam tanqid qilishlariga yo'l kuymaydi. Uning fikricha, tanqid qilishga faqat boshliq xaqli. Yigilishlarda so'zni o'zi boshlab, tashabbusni oxirigacha boshqalarga bermaydi, odamlarning takliflari,

xissiyotlari e'tiborga olinmaydi.

G. Gibsh va F. Forverglarning tahlil qilishlaricha, avtoritar lider bosh bo'lgan ishlarning samaradorligi ancha yuqori bo'lib, ko'rsatkichlar qam yuqori bo'lar ekan. Lekin jamoadagi ruxiy-ma'naviy muxit oqir, tang bo'lib, bu narsa odamlarning jamoadan, ishdan konikmasliklariga olib keladi, bunday raxbar etakchi bo'lgan korxonalaridagi ishchilar o'z ish joylarini osonlik bilan almashtirishlari mumkin.

Demokratik raxbar, aksincha, o'z qo'l ostidagilarga mustaqillik, erk berish tarafdori. Ishda topshiriklar berganda ishchilarning qobiliyatini xisobga oladi, shaxsiy moyilliklarni qam xisobga oladi. Buyruk yoki topshiriklar taklif ma'nosida beriladi. Nutqi oddiy, doimo osoyishta, sokin, unda urtoklarcha dustona munosabat sezilib turadi. Biror kishini maktash, lavozimini oshirish, kamchiligiga baqo berish (ishdagi) doimo jamoa a'zolarining fikri bilan kelishgan qolda amalga oshiriladi. Tanqid, ko'pincha, taklif, istak shaklida qilingan ishlarning mazmuniga baqo berish xolida «aybdor»ga etkaziladi. har bir yangi ish jamoa maslaxatisiz boshlanmaydi. Bunday boshliqning fazoviy ijtimoiy xolati «jamoada ichida». Jamoada tanqid, o'z-o'zini tanqid shunday yo'lga kuyilganki, uning okibatida xech kim aziyat chekmaydi. Chunki ko'proq boshliq emas, jamoaning boshqa faollari qorasmiy liderlar tanqid qiladilar. Boshliq yo'l qo'ygan xato-kamchiliklarni jamoatchilik oldida buyniga olishdan kurkmaydi. Chunki undagi mas'uliyat xissi nafakat yuqori boshharuv tashkilotlari a'zolari bilan muloqot paytida, balki xodimlar bilan muloqot paytida qam sezilib turadi va kuyilgan topshirik yuzasidan mas'uliyatni boshqalarga qam bo'lib berishni yaxshi kuradi. Boshliqning xodimlaridan siri yo'q, shuning uchun qam majlislarda ko'proq u emas, balki barcha xodimlar gapiradilar, oxirgi harorni chiharish va so'zlarni yakunlash, umumlashtirish xuko'qidan u to'liq foydalanadi.

Gibsh va Forverglarning analizlariga kura, bunday boshliq raxbarlik qilgan jamoalarda ma'naviy-ruxiy muxit juda yaxshi, ishchilar jamoadan, ishdan konikish xosil qilganlar, ishdan ketish xoldlari kam-u, Lekin ishlab chiharish zurga norma xolatida bo'lar ekan.

Liberal (loqayd) uslubda ishlaydigan raxbarning kayfiyatini, ishga munosabatini, ishdan mamnun yoki mamnun emasligini bilish qiyin. Unda ta'kiklash, pupisa bo'lmaydi, uning o'rniga, ko'pincha, ishning oxirgi okibati bilan tanishish bilan cheklanadi, xolos. Jamoada qamkorlik yo'q, boshliq jamoaning muammolari, ishning baland-pasti bilan qiziqmaydiganday, guyoki boshqa «koinot»da yurganga uxshaydi. Aniq ko'rsatmalar bermaydi, uning o'rniga norasmiy liderlar yoki o'ziga yaqin kishilar orqali lozim bo'lgan topshiriklar bajaruvchilarga etkaziladi. Uning asosiy vazifasi, uning nazarida, xodimlar uchun ish sharoitini yaratish, ishdagi kamchiliklarni bartaraf etish, keraqli maxsulot, xom ashyo kabilarni topib kelish, majlislarda qatnashish va x.k.lardan iborat. Xodimlar bilan muloqotda bo'lishga to'g'ri kelganda, u doimo xushmuomala bo'lib, odob-axloq normalarini bo'zmaslikka harakat qiladi, Lekin xech qachon ular bilan tortishmaydi. Majlislarda agar biror muammo munozarani keltirib chiharsa, u bevosita jarayonga aralashmay, oxirgi so'zni o'ziga koldiradi. Shunday qilib, xodimlarga fikrlash va xatti-harakat erkinligi berib kuyilgan. O'sha erkin harakatlar yuzasidan boshliqning fikri suralgan takdirda qam undan aniq gap chiqmaydi,

chunki u xodimlarni yaxshi bilmaydi, qolaversa, ularni xafa qilib qo'yishdan kurkadi. Uning fazoviy psixologik xolati «gurux tashkarisida».

Olimlar fikricha, bunday raxbar ishni olib borgan jamoalarda barcha ko'rsatkichlar doimo orqada, kunim qam yo'q. Liberal raxbar ishda anarxiyani qilib kuyib, ko'p turmay, boshqa erdan ish kidirishga harakat qiladi.

Yuqorida baqo berilgan boshharish uslublari ko'proq liderlikka emas, balki raxbarlikka taallukli, Lekin ilmiy adabiyotlarda bu ikkala ibora ko'pincha sinonimday qo'llanadi. Aslida eng yaxshi raxbar o'zida barcha liderlik sifatlarini qam mujassamlashtirgan bo'ladi. Chunki sof ijtimoiy psixologik ma'nodagi liderning turlari turli sharoitlarda o'zida ko'proq namoyon etadigan shaxsiy sifatlariga kura tabakalanadi. M: lider-tashkilotchi, lider-tashabbuskor, lider-erudit, jamoa xissiy-emotsional xolatini boshharuvchi lider, lider bilagon va x.k. Yaxshi raxbar ana shu lider sifatlarini bilgan qolda, ularni o'zida tarbiyalashi va jamoadagi liderlar bilan qamkorlikda ishlay olishi kerak.

Oxirgi yillarda Moskva va boshqa yirik ilmiy markazlarda o'tkazilgan tadqiqotlar natijasida shunday xulosaga kelindiki, aslida qayotda sof demokrat yoki sof avtoritar raxbarni uchratish qiyin, Lekin uchragan paytda qam ular bir jamoani uzoq muddat boshhara olmasliklari ma'lum bo'ldi. Shuning uchun qam ular vaziyatga boqliq, vaziyat, konkret jamoa, unda qabul qilingan xatti-harakat normalari, shaxslararo munosabatlar tipi liderning qam, raxbarning qam ish taktikasi va uslubini belgilaydi, degan qoya qabul qilinmokda. Lekin bu raxbarlik uslublarini psixologik mazmun va moxiyatini bilishning amaliy ahamiyati shundaki, har bir uslubda o'ziga xos ijobiy tomon bor, moxir raxbar o'zini-o'zi tarbiyalar ekan, o'shalarining eng ma'quli, ayniqsa, o'zi raxbarlik qilayotgan jamoaga moslarini tarbiyalashi maqsadga muvofiqdir.

Raxbarlik sifatleri.

Yuqorida aytib utilganidek, raxbarda tugma qobiliyat bo'ladi deb qam aytib bo'lmaydi, ikkinchi tomondan, raxbar vaziyatga harab, stixiyali tarzda tarbiyalanib ketaveradi deb qam bo'lmaydi. Minglab shaxs sifatleri ichida ko'plari raxbarlik uchun kulay va ma'quldir. A.V. Petrovskiy ana shunday ijobiy sifatlardan 1,5 mingini sanab chiqkan. Lekin ularning barchasini umumlashtiradigan, albatta, bo'lishi lozim bo'lgan ayrim sifat qobiliyatlar borki,,o'shalar haqida qisqacha tuxtalib utmok lozim.

Avvalo har qanday raxbarda qintellekt, aql-zakovatning ma'lum normasi bo'lishi lozim. Bu norma yaxshi raxbar uchun o'rtadan yuqori bo'lmogi maqsadga muvofiqdir, chunki geniy darajasidagi intellektga ega bo'lgan raxbar bilan ishlash xodimlar uchun qator nokulayliklarni keltirib chiharishini, bunday aql-zakovat qolganlarning ijobiy rivojlanishiga psixologik tusik bo'lishini amaliyot va qayot ko'rsatdi.

TAYaNCh IBORALAR: Boshharish psixologiyasi, raxbarlik, liderlik, avtoritar, liberal,

demokratik, raxbarlik sifatleri.

Nazorat savollari va topshiriklar:

1. Boshharish psixologiyasi nimani o'rganadiq

2. «Raxbar» va «lider» tushunchalarini psixologik tahlil eting.
3. qanday raxbarlik uslublarini bilasizq Ularning afzal tomonlarini ko'rsating. Javoblaringizni asoslang.
4. quyidagi manbalardan konspekt oling:
 - a) E.Goziev. Raxbar faoliyatidagi nuksonlarni bartaraf etish. Xalq ta'limi jurnali.2000 yil.3-son.
 - b) E.Goziev. Zamonaviy raxbar kiyofasi.Xalq ta'limi jurnali.2000 y.2-son.

Ijtimoiy psixologik treninglar uchun stsenariylar va munozaralar uchun ayrim mavzular.

1. Boshlovchi har bir ishtirokchi qo'lga aloqida kartochkalardan «Lider» va «Farosat» so'zlarini berib chiqadi. So'zlardagi harflar vertikal ko'rinishida yozilgan bo'lib, ishtirokchi har bir harfni ro'parasiga o'sha bilan boshlanadigan o'zidagi shaxsiy sifatlarni ko'p o'ylamay yozib chiqishi kerak.

Maqsad: shaxsning o'zini o'zi anglash va o'ziga nisbatan senzitivlikni aniqlash.

2. «Sud yiqilishi». Unda quyidagi rollar bo'ladi: Sudya, advokat, jamoatchilik vakili, er, xotin, qaynona, qaynота. Vaziyat: Er-xotinning ko'proq jamoat ishlaridan bandligidan norozi. Uningcha, xotin uy ishlarini bajarishi, konkret vaziyatda u yo ishni, yoki oilani tanlashi kerak.

Maqsad: Rolli o'yin vositasida ziddiyatli sharoitlarda shaxslar aro o'zaro murosa yo'llarini kidirish.

3. Axvollar kalayq o'yini. Bunda gurux a'zolari juftliklarga bo'linib, doira shaklida joylashadilar va ichkari tomonda to'rganlar tashkaridagilarga 30 sekund mobaynida o'z qayotlari haqida gapira boshlaydilar. Unda oxirgi paytda qayotda yuz bergan vokea, faxrlanish ob'ektlari, shirin taassurotlar haqida gapirish mumkin. 30 sekunddan keyin rollar almashinadi.

O'yin gapirish va tinglash malakalarini, o'zi haqida gapira olish san'atini, lunda va qisqa gapirish kabi qator sifatlarni tarbiyalaydi.

4. Kosmik tezlik o'yini. Asosiy kurol - tupcha. Koptokni T-gurux a'zolari doira shaklida turib tez-tez bir-birlariga o'zatishtlari kerak, Lekin uni yonidagiga berib bo'lmaydi. Agar qisqa muddatda har bir gurux a'zosi kamida bir marta bexato tupni kulga kiritgan bo'lsa, o'sha gurux golib xisoblanadi. Bunda guruxdagi harakatlar muvofiqligi, psixologik moslik, harakatlarining birligi, tez va to'g'ri haror chihara olish kabilar sinaladi.

5. Botkoklik o'yini. Buning uchun karton kogozidan tayyorlangan o'rtacha kattalikdagi «likopchalar» kerak bo'ladi, ularning soni 9 ta bo'lgani ma'qul. Gurux a'zolari qator bo'lib, birin-ketin «tarelkalarni» bosib botkoklikdan o'ta boshlaydilar, atrofda esa, karoqchi, «timsoxlarda» bor. Ular bo'shab qolgan tarelkalarni olib kuyadilar. Maqsad - har bir gurux a'zosi tarelkalardan oyogini o'zmasligi, xech bo'lmaganda bir oyokni uchi bilan ularni bosishi kerak. Agar gurux a'zolari ittifok bo'lib, ular harakatlarida muvofiqlik yuzaga kelsa, albatta botkoklikdan maglubiyatsiz o'tadilar va birorta likopchani timsoxlarga bermaydilar.

6. Telefon o'yini. Gurux a'zolari navbat bilan telefonda o'zi tanlagan abonent bilan 30 sekund o'zi xoxlagan mavzuda gaplashadi. Kuzatuvchilar o'zini tutishi, klient bilan muomalasi, narigi tarafdagi shaxs bilan gaplashuvchi o'rtasidagi yaqinlik, o'zaro munosabatlarni tahlil qiladilar va keraqli maslaxatlar beradilar.

7. Intervyu o'yini. Boshlovchi va protogonist interver sifatida turli toifali shaxslardan (vazir, artist, rektor, maktab direktori va x.k) intervyu olinishi aytiladi. U o'zi bir a'zoni shu rolga tavsiya etadi. Tahlilda nima uchun aynan shu kishi shu rolga tavsiya etilgani haqida qam fikr bildiradi. «O'zga bo'lish san'ati» va oliy darajali muloqot texnikasi mashk qilinadi.

8. Xushomad qilish o'yini. Gurux a'zolari bir-birlariga xushomad qila boshlaydilar. Maqsad: guruxdagi shaxslararo tanglikni bartaraf etish va psixoemotsional engillik berish

9. Omma oldida chiqish qilish. Bu o'yinga a'zolar oldindan tayyorgarlik ko'rishgani ma'qul. Chunki bunda ma'lum vaqt davomida notiklik maxorati va guruxga murojaat qilishning turli vositalari sinaladi va gapirish, eshitish san'atlari mashk qilinadi.

10. Breynstorming uchun quyidagi mavzularni taklif qilish mumkin:

Yomon raxbar – bu

Yaxshi (yomon) ma'ruza bu -

Men loqaydlik qilsam

XXI asr yoshlari qanday bo'ladiq

Boshqa planetalardagi tirik mavjudotlar

11. 2 minut vaqt ichida turli mavzularda ommaviy ma'ruzalar matnini tayyorlash yoki qoralash. Mavzular – «Yoshlar muammosi» «O'zbek ayollari masalasi»

«Raqbarlik mansabmi yoki talantmi» «qishloq turmush tarzi» va x.k.

12. «Uchrashuv mavzusida» rolli o'yinlar. Bir xolatda tanish odamlar, ikkinchi xolatda notanish odamlar uchrashib qoladilar. Trening ishtirokchilari «Uchrashuv» qatnashchilarining o'zaro muloqoti, o'zini tutishlarini turli vaziyatlarda sinab, so'ngra muxokama qiladilar.

13. «Tanishuv» Turli yosh, jins, kasb- kordagi shaxslarning tanishuvchi saxnalari turli variantlarda uynaladi.

14. «O'zini tanishtirish» o'yini. 2 minutda har bir ishtirokchi o'zi haqida xoxlagan narsalarni aytib berishi va so'ngra aytilganlar video yoki audiokassetalar vositasida qaytarilib, shaxsning o'zi va gurux tomonidan tahlil qilinadi.

15. Salomlashish. Trener gurux a'zolarini doira qilib o'tkazib, so'ng ularni har biri 2 yoki 3 kishidan iborat guruxlarga ajratadi.

16. Tuqilgan kunga sovqa. Trening a'zolaridan biri gurux oldiga chiqib o'tiradi. O'yinning qamma ishtirokchilarining vazifasi, o'tirgan kishining tuqilgan kuniga individual tarzda sovqa qilish. «Sovqa berish» tugaganidan so'ng, nima uchun aynan shu sovga qilinganligini asoslab berish kerak. Mashkning ma'nosi: «Atrofingdagilar nechoqlik seni turli-tuman, turligicha yoqtiradilar va idrok etadilar». Guruxning har bir a'zosi, trenerning o'zi qam «Imeninnik» rolini bajarishi mumkin. Bu erda trenerning vazifasi – o'z-o'zini boshharish muammosiga ko'proq e'tibor berish.

17. Tanishish. Trenerning ko'rsatmasiga binoan uning o'ng yoki chap tomonida turgan ishtirokchilardan bittasi o'z ismini aytadi. Ikkinchi ishtirokchi esa birinchisining va o'zining ismini aytadi. Treningning uchinchi ishtirokchisi esa, birinchisining, ikkinchisining va o'zining ismini aytadi va shu tariqa oxirigacha davom etadi. Treningning oxirgi ishtirokchisi birinchisidan boshlab, to gurux a'zolarining qammasining va o'zining ismini aytadi. Gurux a'zolarining bir-birlari bilan tanishishi mana shu tarzda amalga oshadi.

Agar gurux a'zolari tanish bo'lsalar, 2-turda har bir ishtirokchi o'ziga «taxallus» (gul, meva, badiiy kaxramon, planetalar nomi kabi) o'ylab topib, keyin o'sha «taxallus» bo'yicha o'zini tanishtiradi.

Bu mashq qam shaxslararo chinikish, xotirani mustaqamlash, emotsional tanglikning oldini olish kabi maqsadlarda xizmat qilishi mumkin.

18. Inkori etilganlar o'yini. Munozara yoki breynstorming usuli yordamida jamiyatda inkori etilganlar toifasiga kiruvchilar va ularning paydo bo'lish omillari qamda shundaylarga yordam choralari haqida fikr almashinadi. Ma'lum muddat utgach, guruxning o'zida ayrim belgilar asosida a'zolar toifalarga bo'linib, trener boshchiligida tabiiy eksperiment yo'li bilan «inkori etilganlikni xis qilish o'yini» tashkil etilishi mumkin.

Tavsiya etiladigan adabiyotlar.

Karimov I.A. «Yuksak ma'naviyat –engilmas kuch» T.,2008y.

Karimov I.A. «O'zbekiston XXI asr busagasida: xavfsizlikka taxdid, barharorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari» Toshkent. 1997 y.

Karimov I.A. «Barkamol avlod-O'zbekiston taraqqiyotining poydevori» Toshkent. 1997 y.

Karimova V.M. «Ijtimoiy psixologiya asoslari» Toshkent. Uk. 1994 y.

Karimova V.M. «Ijtimoiy psixologiya va ijtimoiy amaliyot» Toshkent. Universitet. 1999 y.

Agoronyan A.S. «Kultura povsednevnoy jizni. Sotsialno-prakticheskie aspekto`» Toshkent. O`zbyokistoon. 1982 y.

Aniqeeva «Jamoadagi ruxiy muxit» Toshkent. Uk. 1992 y.

Gozman «Psixologiya emotsionalno`x otnosheniy» M: Izd MGU –1987.

Dobrovich A.B. «Vospitatelyu o psixologii i psixogigiyene obqeniya» Kn. dlya uchiteley i rukovoditeley M.Prosv-1978.

Jutikova N.B «Psixologicheskie uroki obo`dennoy jizni» Besedo` psixologa. M. Prosv-1990.

Kovalyov S.V «Psixologiya sovremennoy semi» Kn. dlya uchitelya M. Prosv-1988.

Kon I.S. «Psixologiya ranney yunosti» Kn. dlya uchitelya M. Prosv-1989.

Kronin A.A. Kronina E.A. «V glavno`x rolyax: vo`, mo`, on, to`, ya» Psixologiya znachimo`x otnosheniy. M. Mo`sl 1989.

Nochevnik. «Kultura i etika obqeniya» T.1983.

Petrovskaya A.A. «Kompetentnost v obqenii. Sotsialno-psixologicheskiy trening» M. Izd. MGU 1989.

Turaeva O. «Oilaviy munosabatlar psixologiyasi» Toshkent. 1990 y.

Elkonin D.B. «Psixologiya igro`» M. 1978.

E. Goziev va b. «Psixologiya muammolari» Toshkent. 1999 y.

E.Goziev «Zamonaviy raxbar kiyofasi» X.T 2000 y 2-son.

E.Goziev «Raxbar faoliyatidagi nuksonlarni bartaraf etish» X.T. 2000 y 3-son.

Abduraxmonov F. Davletshin M.G. «Odamlar bilan qanday muloqotga kirishish va yondashish kerak» Toshkent.1996 y.

Turgunov «Psixologiyadan izoxli lugat» Toshkent. 1998 y.

Samarov R. «Oilani etnopsixologik o`rganishga yana bir uslubiy yondoshish» X.T. 1998 y 1-son.

Soginov N.A. Xabibullaev F.R. «O`quvchilar o`rtasida shaxslararo munosabatlarni o`rganish» Toshkent. 1998 y.

E.Goziev «Universitetlarda psixologiya o`qitishni takomillashtirish» Toshkent. 1992 y.